

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Dergisi

Karadeniz Technical University Journal of Faculty of Letters

ISSN NO: 2791-7312

KTÜEFAD

Temmuz 2023-July 2023

Sayı 3-Volume 3

Dergi Sahibi - Journal Owner

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA, Karadeniz Teknik Üniversitesi - *Karadeniz Technical University*

Editörler - Editors

Prof. Dr. Bahadır GÜNEŞ, Karadeniz Teknik Üniversitesi - *Karadeniz Technical University*

Dr. Öğr. Üyesi Hakan SOYDAŞ, Karadeniz Teknik Üniversitesi - *Karadeniz Technical University*

Yayın Türü - Broadcast

Hakemli ve Bilimsel Süreli Yayın - *Periodical Peer-Reviewed Journal*

Yazışma ve Haberleşme - Communication

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 61080, Trabzon/TÜRKİYE

Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, 61080, Trabzon/TURKEY

+90 462 377 43 12/13, ktuefad@ktu.edu.tr

Derginin Tarandığı Dizinler ve Veri Tabanları- Indexes and Databases

ASOS Index <https://asosindex.com.tr/index.jsp?modul=journal-page&journal-id=2832>

Cite Factor <https://www.citefactor.org/journal/index/28848#.YpOGGcNBzIU>

Yayın Kurulu – Editorial Board

- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ODACI, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Kasım İNCE, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Naci KAYAOĞLU, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necmettin ALKAN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ACUN, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Gülda ÇETİNDAG SÜME, Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Metin ÜNVER, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sema ÇETİN BAYCANLAR, Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇALIŞKAN AKGÜL, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlhami Tekin CİNEMRE, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dil Editörler – Language Editors

- Doç. Dr. Hanife SARAÇ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Raşide DAĞ AKBAŞ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri - Referees of This Volume

Doç. Dr. Kemal SAYLAN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Doç. Dr. Musa KILIÇ, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AYDIN, Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gül YILMAZ ÇAL, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem TOPÇU, Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Necip Fazıl ŞENARSLAN, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat YILMAZ, Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARIKAN, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fikriye KARAMAN, Samsun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Banu YILMAZ, Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İhsan ERDİNÇLİ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Amaç ve Kapsam

KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi tarih, arkeoloji, Türk, Rus ve İngiliz dilleri ile diğer filoloji alanları; sosyoloji, psikoloji, sanat tarihi ve felsefe gibi sosyal bilim alanlarındaki bilimsel çalışmalara yer veren, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak bilimsel bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlayan hakemli ve bilimsel bir dergidir. KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, dijital ortamda olmak üzere yılda bir kez Temmuz ayında yayımlanır. Yayın kurulu kararıyla özel sayı da yayımlanabilir. Türkçe, İngilizce, Rusça veya Arapça yazılmış makaleler kabul edilmektedir.

Aims and Scope

The Journal of the Faculty of Letters of Karadeniz Technical University aims to contribute to scientific knowledge by publishing scientific studies that include scientific studies in the fields of history, archeology, Turkish, Russian and English languages, as well as other fields of philology and social sciences such as sociology, psychology, art history and philosophy. It is a peer-reviewed and scientific journal. The journal is published annually (July) in the digital environment. A special issue can also be published with the decision of the editorial board. Articles written in Turkish, English, Russian or Arabic are accepted.

Etik İlkeler

Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, yayın etiği kapsamında tüm etik sorumlulukların taşınmasını beklemektedir. Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin benimsediği etik görev ve sorumluluklar, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin İkinci Bölümü olan Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler ile Committee on Publication Ethics (COPE) rehber ve politikaları dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Bu dergide yayımlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

Ethical Principles

Karadeniz Technical University Journal of the Faculty of Letters expects all stakeholders to bear ethical responsibilities within the scope of publication ethics. The ethical duties and responsibilities adopted by the Karadeniz Technical University Journal of the Faculty of Letters have been prepared by taking into account the Guidelines and policies of the Committee on Publication Ethics (COPE) and Actions Against Scientific Research and Publication Ethics, which is the second part of the Higher Education Institutions (YÖK) Scientific Research and Publication Ethics Directive.

The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published. The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Dergisi

Karadeniz Technical University Journal of Faculty of Letters

Sayı 3-Volume 3

İçindekiler - Contents

Editörden - Editorial

Mehmet Alaaddin Yalçınkaya

Araştırma Makaleleri - Articles

Olumsuz II. Abdülhamid İmajı Yaratımına Bir Örnek: Sultan Hamid'in Çapkınlıkları

An Example on Creating a Negative Image of Abdulhamid II: Sultan Hamid'in Çapkınlıkları

Murat YILMAZ 1

Bilim Tarihine Oksidental Bir Gözle Bakan Düşünür: Fuat Sezgin

Philosopher Who Looks at the History of Science with an Occidental Eye: Fuat

Ayhan UYANIK 25

Mu'İnü'l-Mürİd'de Alışkanlık Sıfat Fiili

Habit Adjective Verb in Mu'inü'l-Mürid

Çağla KAPLAN 34

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İstihdam Edilen İtalyanlar

19th Century Italians Employed in the Ottoman Empire

Gülfem Merve TÛTÛNEKEN 46

Hamdullah Hamdi'nin Leylâ vü Mecnûn'unda Atasözleri ve Deyimler

Proverbs and Idioms in Hamdullah Hamdi's Leylâ vü Mecnûn

Tuğçe TOKSOY 61

Editörden

Mehmet Alaaddin Yalçınkaya

Dergi Sahibi

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin değerli okuyucuları,

Dergimizin üçüncü sayısını yayımlamanın heyecanını ve mutluluğunu yaşıyoruz. Bilimin sadece üretilmesi değil, aynı zamanda aktarılmasının da önemli olduğu gerçeğinden hareketle ülkemiz bilim camiasına nitelikli yayınlar içeren akademik bir dergi kazandırma gayreti içerisindeyiz.

Dergimizin üçüncü sayısına, farklı bilim dallarından değerli bilim insanlarımız yeterli nitelik ve nicelikte yayınlar ile katkıda bulunmuşlardır. Alanında uzman kişiler tarafından kaleme alınan söz konusu yazılar, hakem süreçlerini tamamlamalarından sonra beş makaleye bu sayımızda yer verdik. Bu makaleler edebiyat, Türk dili ve tarih alanına ait çalışmalardır.

Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi bilim ahlakına önem veren bir dergidir. Bu sebeple dergimiz, Yükseköğretim Kurumları (YÖK) Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin İkinci Bölümü olan Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler başlığı altında belirtilen araştırma ve yayın ahlakına aykırı eylemlerle mücadele konusunda gerekeni yapmakta ve Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan rehber ve politikalar benimsemiştir.

Editorial

Mehmet Alaaddin Yalçınkaya

Journal Owner

Karadeniz Technical University, Faculty of Letters

Dear Karadeniz Technical University Journal of Faculty of Letters Readers,

We are excited and happy to publish the third issue of our journal. Based on the fact that it is important not only to produce but also to transmit science, we are in an effort to bring a quality academic journal to the scientific community.

Scientists from different disciplines contributed to the third issue of our journal with sufficient quality and quantity of publications. Five articles are included in this issue after blind peer-reviewed processes. The articles are on history, literature, and Turkish language.

Karadeniz Technical University Journal of Faculty of Letters is a journal that gives importance to science ethics. For this reason, our journal does what is necessary to combat the actions against research and publication ethics, which are stated in the second part of the Higher Education Council (YÖK) Scientific Research and Publication Ethics Directive and adopts the guidelines and policies published by the Committee on Publication Ethics (COPE).

Olumsuz II. Abdülhamid İmajı Yaratımına Bir Örnek: *Sultan Hamid'in Çapkınlıkları*

An Example on Creating a Negative Image of Abdulhamid II: *Sultan Hamid'in Çapkınlıkları*

Murat YILMAZ*

Öz

Bu çalışma, II. Abdülhamid aleyhinde kurgusal bir eser olan *Sultan Hamid'in Çapkınlıkları* romanının incelenmesi üzerinedir. *Haftalık Mecmua* isimli süreli yayında 1926 yılında bir yazı dizisi olarak yayımlanan roman, iki yıl sonra kitap olarak da basılmıştır. Romanda dönemin siyasî anlayışına ve resmî tarihyazımına uygun olarak II. Abdülhamid'e dair bir imaj yaratımında bulunmaktadır. Jön Türk muhalefetinden itibaren başlayan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden II. Abdülhamid'in olumsuz bir siyasî simge hâline getirilmesinin edebiyat alanındaki yansıması olan eserde II. Abdülhamid karşıtlığının göstergelerini bulmak mümkündür. Bu çalışmada adı geçen roman, olumsuz imaj yaratımı yönüyle incelenmektedir. Ayrıca Latin harflerine çevrilerek araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Haftalık Mecmua, İmaj.

Abstract

This study is related with an examination conducted on titled *Sultan Hamid'in Çapkınlıkları*, a fictional work written against Abdulhamid II. The novel, which was published as an article series in the periodical titled *Haftalık Mecmua* in 1926, was also published as a book two years later. An image associated with Abdulhamid II is created in the roman in conformity with the political views of the era and official historiography. One may find signs of anti-Abdulhamid II views in the work, i.e. a reflection of turning Abdulhamid II into a negative political symbol, which began from the opposition of Young Turks and continued in the Republican period. This study subject novel is examined in respect of creating a negative image. Also, it is presented to the service of researchers by being converted into Latin alphabet.

Keywords: Abdulhamid II, Haftalık Mecmua, Image.

Giriş

Osmanlı padişahları arasında II. Abdülhamid'in (h. 1876-1909) yeri daima siyasî ve tarihî tartışmaların içerisinde bulunmaktadır. Keskin çizgilerle birbirine aykırı iddialar ve yorumlar neticesinde II. Abdülhamid portresi karmaşık bir imge izlenimi vermektedir. II. Abdülhamid'in 33 yıla varan uzun saltanat müddetinde modern siyasî muhalefet hareketi olan Jön Türklerin ortaya çıkışı ve akabinde İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin 27 Nisan 1909'da Devr-i Hamid iktidarına son vermesi II. Abdülhamid'i siyasî mağlup kategorisine sokmuştur. Sabık padişah II. Meşrutiyet döneminde basın organlarında olumsuz bir imajla anılmıştır. Öyle ki II. Abdülhamid aleyhtarı söylemler çocuk dergilerine dahi sirayet etmiştir.¹ Bu dönemde olumsuz II. Abdülhamid imajına katkı sunan önemli bir etken de konusu II. Abdülhamid'in menfî karakteri ve iktidarındaki siyasî ve toplumsal yozlaşmışlık üzerine kurulu birçok tiyatro oyununun yazılmasıdır.²

Aslında II. Abdülhamid'le ilgili imaj yaratımı daha 1895 yılından itibaren Jön Türk neşriyatında şekillenmeye başlamıştır. Basın-yayın faaliyetlerinde propaganda ve imaj yöntemlerini kullanarak toplumu etkilemeye çalışan Jön Türkler bu sayede II. Abdülhamid aleyhtarlığını temellendirmeye gayret göstermiştir. Padişahı oldukça olumsuz resmeden Jön Türk propagandalarının etkisi onun tahttan indirilmesinden sonra devam ederek Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Cumhuriyet'in erken döneminin resmî tarihyazımında Jön Türklerden kalan fikrî mirasla II. Abdülhamid'in hükümdarlığı istibdat ve kendisi de olumsuz padişah imajıyla yer edinmiştir.³ Tıpkı II. Meşrutiyet döneminde olduğu

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kastamonu/Türkiye, murat.yilmaz@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5229-0458

¹ Çapar 2021, 107.

² II. Meşrutiyet döneminde yazılan tiyatro oyunları gerek II. Abdülhamid'in şahsını gerekse iktidarını dönemin ruhuna özgü eklentilerle olumsuz şekilde sahnelemektedir. Bu oyunların II. Abdülhamid imajı yaratımı doğrultusunda incelenmesi için bk. Tunçel 2019, 207-239; Benli 2021.

³ Bu dönemde yazılan tarih ders kitaplarında II. Abdülhamid algısıyla ilgili bk. Alaca 2018, s. 559-560.

gibi bu dönemde de basın II. Abdülhamid aleyhtarlığı devam etmiştir. Olumsuz II. Abdülhamid imajını erken Cumhuriyet döneminde besleyen bir yayın da Haftalık Mecmua'da 1926 yılında tefrika edilen *Sultan Hamid'in Çapkınlıkları* isimli içerisinde piyasaya hitap edici erotizm unsurları barındıran kısa romandır.

II. Abdülhamid algısının Türkiye'deki seyri kapsamında Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanmış bu tefrikanın incelenmesi dönemin genel bakışını anlamaya yardımcı olabilecek niteliktedir. Tefrikanın ortaya çıkışına etkisi bağlamında Haftalık Mecmua isimli süreli yayın hakkında bilgi vermek gerekmektedir. İlk sayısı 20 Temmuz 1925'te çıkan Haftalık Mecmua adından da anlaşılacağı üzere haftalık periyotta yayımlanmış popüler nitelikte bir süreli yayındır. Mecmuanın müdürü basın-yayın faaliyetlerinde oldukça aktif olan Kemâl Salih (Sel)'dir. Kemâl Salih aynı dönemde Aylık Mecmua'yı çıkarmış ve Cumhuriyet gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü de yürütmüştür. Haftalık Mecmua bir süre Vatan Matbaası'nda sonrasında ise Milliyet Matbaası'nda basılmıştır. Sekiz ila on iki sayfa aralığında çıkan mecmuada genel itibarıyla hikâye ve roman gibi edebî ürünler ve hatıralar tefrika edilmiştir. Tefrikaların konuları başta tarih olmak üzere aşk, polisiye ve macera üzerine kuruludur. Ayrıca mecmuada dünya gündemine dair meseleler, dikkat çekici ilginç haberler, kadınlara yönelik sayfalar, sinema ve moda gibi magazin temalı bölümler vardır. Mecmuanın önemli bir özelliği de fotoğraflara, resimlere ve karikatürlere bolca yer vermesidir. Bu yönüyle Haftalık Mecmua zengin içerikli bir yapıya sahip olmuştur. Mecmuanın farklı bir yönüyle okuyucularla yakın iletişimde bulunması ve onların gönderdikleri mektuplara cevap vermesidir. Okuyucu mektuplarındaki sorulara daha ziyade genç kitleyi ilgilendirecek mahiyette aşk, evlilik, kadın-erkek ilişkisi ve gündeme dairdir.⁴ Bu şekilde mecmuanın yayımlandığı dönemde popüler olduğu ve özellikle genç kitle tarafından takip edildiği anlaşılmaktadır.⁵

Sultan Hamid'in Çapkınlıkları isimli tefrika altı bölüm sürerek mecmuanın 25 Teşrin-i Evvel 1926 tarihli 67. sayısında başlayıp 29 Teşrin-i Sanî 1926 tarihli 72. sayısında sona ermektedir. Eser Haydar Galib imzasını taşımaktadır.⁶ İlk bölüm iki sayfa sonraki bölümlerse tek sayfa şeklindedir. Her bölümde de romanı anlatan bir resim çizimi yer almaktadır. Haftalık Mecmua'da yayımlanan bu eserin beklenen ilgiyi karşıladığı anlaşılmaktadır. Zira tefrika 1928 yılında Türk Neşriyat Yurdu Şark ve Maarif Kütüphaneleri tarafından İstanbul'da Ahmed Kamil Matbaası'nda 44 sayfalık bir kitap olarak da ayrıca basılmıştır. Mecmuadaki tefrika ile kitap basımı arasında metin olarak belirgin farklılık yoktur. Kitap basımında çok sayıda olmayan bazı kelime değişiklikleri bulunmaktadır. Bunun dışında kitap nüshasında tefrikadaki gibi resimler yer almamaktadır. Yalnızca kitap kapağı olarak tefrikanın ilk bölümünde de görülen kollarındaki yarı çıplak ve baygın kadınla birlikte II. Abdülhamid çizimi kullanılmıştır.

Bu genel bilgilerden sonra gerek başlığı gerekse içeriğiyle dikkat çekici bir nitelik taşıyan romanın imaj yaratımı noktasındaki yönü Jön Türklerin söylemleriyle de mukayese edilerek aradaki paralel kurgu belirgin hâle getirilebilir. Ayrıca tefrikanın Latinize edilmiş hâlinin son kısma eklenmesi olumsuz II. Abdülhamid imajı yaratımının bir örneğinin bütün olarak görülmesine de imkân tanyacaktır.

Kurgu Üzerinden Tarih İmajı Çizmek

Edebiyat eserlerinde tarihî kişileri ve olayları kurgulamak ustalık gerektiren bir sanattır. Bu kurguyla herkesin hakkında az çok bilgi sahibi olduğu kişiler ve olaylar yeniden canlandırılır. Tarihî hakikate sadakat meselesi veya ideolojik bakış açısının etkisi kurmaca sanatının sınırlarını belirleyebilir. Ancak konusunu tarihe dayandıran, özellikle de II. Abdülhamid gibi tartışmalı bir ismi temele koyan edebî

⁴ Demirel 2010, 131-142.

⁵ Haftalık Mecmua'nın ne zaman sonlandığı hakkında bir belirsizlik mevcuttur. 1828'den 1928 yılındaki Harf İnkılabı'na kadar olan dönemle ilgili süreli yayın katalog çalışmasında Hasan Duman Haftalık Mecmua'yı 26 Teşrin-i Sanî 1928 tarihli 176. sayıya kadar getirmektedir. Taradığı kütüphane kataloglarında da 176. sayı Haftalık Mecmua'nın son sayısı olarak görülmektedir bkz. Duman 2000, 339. Bununla birlikte mecmuanın 28 Kanun-i Sanî 1929 tarihli 185. sayısı İBB Atatürk Kitaplığı ve İSAM kataloglarında bulunmaktadır. Latin harfli bu sayıya 4 sayfa olarak çıkmıştır. Buradan hareketle Haftalık Mecmua'nın en azından 1929 yılında 185. sayıya kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

⁶ Haydar Galib 1926. Bunun gerçek kişi mi yoksa müstear isim mi olduğu hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

çalışmalar genel olarak siyasî ve ideolojik amaç doğrultusunda kaleme alınmaktadır.⁷ Tarihi bir hesaplaşma ve kutsallaştırma alanı olarak görenlerin bakış açıları II. Abdülhamid'i kendi zihniyet dünyalarında bir simge hâline getirmiştir. II. Abdülhamid'in siyasî ve ideolojik tartışmalarda bir sembol olarak kullanılması onun popüleritesini olumlu ya da olumsuz şekilde korumasına sebep olmaktadır. Erken Cumhuriyet dönemi de II. Meşrutiyet'in getirdiği birikimle II. Abdülhamid'in edebî kurgu içerisinde kullanılmasına uygun bir ortamı taşımaktadır.

Sultan Hamid'in Çapkınlıkları isimli tefrikanın konusu Haftalık Mecmua'nın magazin ağırlıklı içeriğine uygun şekilde erotik bir niteliğe sahip olarak⁸ II. Abdülhamid'in harem kadınlarıyla yaşadıkları hakkındadır. Haftalık Mecmua'da aşk, evlilik ve kadın-erkek ilişkileri üzerine gelen okuyucu mektupları toplumda mahremiyet taşıyan bu tür konulara yönelik bir merak eğiliminin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla II. Abdülhamid gibi tartışmalı bir tarihî ismi böylesi bir romanın kurgusu içerisine yerleştirmek okuyucu kitlesini artırıcı bir etken olabilirdi. Romanın konusu ve içeriği edebî değerinden çok daha önde geldiği için eserin dili sanatsal özellik kaygısı gütmeyecek şekilde basittir. Metinde yer alan kişilerin konuşmaları ve olay örgüsü akıcılıktan uzak olmasına karşın II. Abdülhamid'in kadın hayatı ve kullanılan cinsellik teması tefrikayı merak uyandırıcı hâle getirmekte ve okuyucunun ilgisini sona dek canlı tutabilmektedir.

Tefrikanın başında ismi yazar tarafından açıklanmayan Yıldız Sarayı'ndaki hadım ağalardan birinin anlattıklarından naklen kaleme alındığı belirtilmektedir. Ancak içerikte geçen gizli olayların ve ikili konuşmaların bir harem ağası tarafından bilinmesine imkân olamayacağı açıktır. Yazar bu şekilde adını gizlediği bir kişiyi kaynak vererek zihnindeki II. Abdülhamid algısının tarihî anlamda güvenilirliğini artırmaya ve böylece okuyucuların nezdinde yazdıklarına inandırıcılık etkisi katmaya çalışmıştır. Dolayısıyla tefrikanın tarihî değere sahip olmayıp yazarının düşünce ikliminden çıkan bir kurgu olduğu anlaşılabilir. Bunun bir göstergesi de tefrikanın kitap basımında kaynak belirtilen ibarenin çıkarılmış olmasıdır. Ayrıca kitap kapağında bulunan "güzel roman" ifadesi eserin edebî bir ürün olduğuna işaret etmektedir. Anlatılanlar da dönemin genel anlayışına uygun şekilde II. Abdülhamid'in zalim, katil ruhlu ve şehvetli kişiliği; Osmanlı'da saray hayatının yozlaşmışlığı, harem kadınlarının ve ağalarının entrika dolu ilişkileri üzerine inşa edilmektedir.

Tefrikanın konusu Yıldız Sarayı'nda bir cariye olan Mestinâz isimli kızın başına gelenlerle ilgilidir. Bir gece Reyhân isimli harem ağası oldukça saf ancak güzel olan Mestinâz'ın odasına gelip gözlerini bağlayarak onu sarayın bir odasına gizlice getirir. Mestinâz'ı burada II. Abdülhamid beklemektedir. Padişah şehvetli duygularla cariyeye yanaşır ancak kız korkar. II. Abdülhamid bunun üzerine onu geri gönderir. Ancak Mestinâz padişahın etkilenmiş ve ona âşık olmuştur. Yaşananları gizli tutması gerekirken saraydaki başka cariye olan Mislifelek'e olayı anlatır. Mislifelek ise Mestinâz'ın aksine zeki ve hırslı bir kadındır. II. Abdülhamid'e yaklaşım onu baştan çıkarmayı ve kadınefendi olmayı istemektedir. Kurduğu planla padişaha kendisini tanıtır ve artık geceleri gizlice birlikte olmaya başlarlar. Mestinâz ise bu durumu kıskanır ve intikam almak ister. Durumu ikinci kadınefendiye aksettirir. Yaşananlar sarayda yayılır. Bunun üzerine II. Abdülhamid Mestinâz'a kin bağlar. Bir gece onu yine odaya getirtir ve sahip olur. Mestinâz padişahın kendisini affettiğini ve sevdiğini düşünür. Oysa akıbeti hiç beklemediği şekilde gelişir. Mestinâz aynı gece zorla saraydan dışarı çıkarılır. Gözleri ve ağız bağı şeklinde Marmara Denizi'ne atılarak boğulur.

Tefrikanın kurgusal içeriğinde olumsuz II. Abdülhamid imajının çizimine ilişkin argümanlar yoğunlukla hissedilmektedir. Bu argümanlar Jön Türk neşriyatındaki II. Abdülhamid'le ilgili anlatımlarla oldukça uyuşmaktadır. Tefrikada II. Abdülhamid müstebit, hayalet ve Kara Sultan gibi isimlendirmelerle anılmaktadır. Jön Türkler de aşağılama ve hakaret içerikli buna benzer isimlendirmeler ve lakapları neşriyatlarında sıkça kullanmışlardır.⁹ Tefrikadaki II. Abdülhamid'in fizikî görünümü olumsuz imaj yaratımını desteklemektedir. Uzun ve eğri burnu, ateş gözleri, çakala benzer suratı ve kambur duruşuyla görenlere korku salan şekilde tasvir edilmektedir. Padişahın dış görünüşü içerisinde taşıdığı azgınlığa

⁷ II. Meşrutiyet'ten günümüze dek II. Abdülhamid hakkında onlarca romanın büyük çoğunluğunun yazılış gayesi devrin siyasî görüşünün de etkisiyle padişahı ya kötülemek ya da yüceltmek için kaleme alındığı tespiti yapılabilir. Bunu destekleyici bir çalışma olarak bk. Yiğit 2012.

⁸ Zafer Toprak bu eseri müstehcen edebiyat kapsamında değerlendirmektedir bk. Toprak 2017, 56.

⁹ Jön Türk gazetelerinde II. Abdülhamid ile ilgili kullanılan Kızıl Sultan, gaddar, canavar, cani gibi hitaplara örnek olması için bk. *Mizân* 1897, 4; *Osmânî* 1898, 6; *Hak* 1899, 2.

ve zalimliğe uygun düşmektedir. Jön Türkler de II. Abdülhamid'in fizikî olarak çirkin görünümü olduğuna dair yorumları işlemişlerdir. Padişahın psikolojik sorunlara sahip olmasının onun fizikî yansımasına da sirayet ettiği yorumlarını gündeme getirmiştir.¹⁰ Tefrikada II. Abdülhamid entrikayı ve gizli işleri seven, herkesten şüphelenen, insanları kullanan, ustaca yalan söyleyen, menfaati bittiğinde ve kızdığında insanları çekinmeden öldüren şeklinde vahşi bir kimliğe bürünmektedir. Jön Türk muhalefetine yaratılan olumsuz II. Abdülhamid imajında da padişahın evhama varan şüpheciligi, acımasız ve katil ruhlu oluşu, yalancı ve hilekâr kişiliği ön plana çıkmaktadır.¹¹

Jön Türklerin söylemleriyle tefrikanın benzeştiği diğer bir argüman ise padişahın sarayda kadınlarla zevk ve sefa yapmasıdır. Tefrikada Yıldız Sarayı'ndaki cariyeleri şehveti duygularla kullanan II. Abdülhamid harem ağaları vasıtasıyla geceleri kadınları sarayın kuytu odalarına getirterek "çapkınlık" yapmakta ve bazen de onlara zorla sahip olmaktadır. Kadınefendilerin duymaması için cariyelerle ilişkilerini gizli tutmaktadır. Kadınların kalplerini kazanmak için sinsice hareket edip yalanlarla kandırması ve onlarla yaşadığı ilişki sarmalı tefrikanın merkezini oluşturan II. Abdülhamid'in padişahlığının magazin boyutunu ihtiva etmektedir. Padişahın ayrıca geceleri çapkınlıkla meşgul olup sarayda kadınlar arasında yaşanan hâkimiyet mücadelelerine ve çekişmelere karışması devlet yönetimindeki basiretsizliğine yapılan vurgudur. Jön Türkler de padişahın saraya kapanıp hayatını zevk ile geçirdiği ve nefsinin peşinden koştuğunu sıklıkla neşriyatlarında dile getirmektedir. Saraydaki yüzlerce cariyeyle zevk yapan II. Abdülhamid'in namus ve ahlâk kavramlarından yoksun oluşu sebebiyle kadınlarla zina ettiği söylemleri de yine Jön Türk neşriyatında çizilen imajın parçalarıdır.¹²

Tefrikada Yıldız Sarayı'ndaki cariyeler, kadınefendiler ve harem ağaları arasındaki çekişmeler ve birbirleri aleyhindeki planlar II. Abdülhamid döneminde toplumda yaygın hâle gelmiş hafiyelik ve jurnalcilik sisteminin yansıması olarak saraydaki yozlaşmışlık ve kokuşmuş düzene yönelik atıflardır. Padişahın sahip olduğu kişilik bozukluğu saray hayatına ve topluma olumsuz etki yapmaktadır. Nitekim Jön Türklerin de muhalefetlerinde II. Abdülhamid iktidarına karşı getirdiği en büyük eleştiriler arasında hafiyelik ve jurnal sistemi bulunmaktadır. Jön Türkler toplumu bir ahlâk bunalımına sokan hafiyeciliğin padişahın sahip olduğu olumsuz kişiliğinin ürünü olduğu kanısındadır.¹³ Padişahın cariyelerle işi bitip onlardan kurtulmak istediğinde harem ağaları vasıtasıyla kadınları denize atırıp boğdurması zalimliğini ve katil ruhlu yapısını öne çıkarmaya yöneliktir. Sarayda bazı cariyelerin ansızın ortadan kaybolması ve akıbetlerinin bilinmemesi yine o dönemdeki toplumsal güvensizlik ortamına işaretir. Nitekim yazar tefrikanın sonunda birçok cariyenin tarihî vesikalar tespit edemese de esrarlı bir şekilde ortadan kaybolduğu yönünde yorumunu belirtmekten geri kalmayarak II. Abdülhamid'in insanları denizde boğdurduğuna ilişkin iddiaları bir kez daha gündeme getirmektedir. Bu konu da olumsuz II. Abdülhamid imajı çiziminde daha önce Jön Türklerce kullanılmıştır. Jön Türkler hafiyelerin verdiği jurnaller sonucu II. Abdülhamid iktidarına muhalif oldukları veya bu zanla itham edildikleri için yakalanan muhaliflerin padişahın emriyle Marmara Denizi açıklarında elleri ve ayakları bağlanıp suya atılarak boğulduğunu neşriyatlarında iddia etmişlerdir.¹⁴ İnsanların denizde boğdurulması meselesiyle vurgulanmak istenen II. Abdülhamid aleyhtarlığı tefrikada zavallı bir cariye üzerinden kurgulanarak okur üzerindeki etkileyciliği artırılmaktadır.

Anlaşılabacağı üzere Jön Türk neşriyatı ile *Sultan Hamid'in Çapkınlıkları* isimli tefrika arasında söylem birliği kurulabilmektedir. II. Abdülhamid'in iktidarında Jön Türk muhalefetince dile getirilen propaganda argümanları ve imaj çizimi padişahın tahttan indirilmesinden sonraki dönemde edebî kurgular için ilham kaynağı teşkil edecek malzemeyi oluşturmuştur. Bu tefrika da Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki genel siyasî ve tarihî algının etkisiyle II. Abdülhamid iktidarının kötülüğünü padişahın olumsuz imaj niteliğine büründürerek anlatmaktadır. Tarihî geçmiş ve şahıslar belli doğrultuda şekillendirilmiş bir kurgu şeklinde topluma sunulmaktadır.

Sonuç

¹⁰ *Mizân* 1897, 3.

¹¹ Yılmaz 2021, 19, 35, 62.

¹² A.T. 1896, 4; *Kanûn-i Esâsî* 1898, 4.

¹³ Yılmaz 2021, 157.

¹⁴ *Neler Olacak!..* 1314, 10; *İncili Çavuş* Sayı 2, 1897, 3-4.

İnebahtı Deniz Muharebesi'ni takip eden süreçte Osmanlı-Fransa ilişkileri farklı dönemlerden geçmiştir. Savaşın ardından Fransa özellikle Venedik'in Osmanlılarla sulh görüşmelerinde aracı olmuş ve muhtemel bir Haçlı saldırısının önlenmesine katkı sağlamıştır. Fakat Osmanlı hükümetinin Safevi seferleri nedeniyle İspanya ile ateşkes imzalaması Fransızların tepkisini çekmiştir. Hâlihazırda devam eden iç savaflara İspanya Kralı II. Philip'in müdahil olması sebebiyle Fransa Osmanlılardan donanma desteği beklemiştir. Bunun yanında İngiltere'nin siyasi ve ticari imtiyazlar için Osmanlılarla ilişkilerini geliştirmeleri de Fransa'yı tedirgin etmiştir. Bir süre İstanbul'daki Fransız elçi vasıtasıyla İngiltere'nin elçilik kurmasını ve ticari haklar edinmesi ertelenmiş olsa dahi en sonunda rakibinin Osmanlı ticareti ve siyasetinde varlığı kabul edilmiştir. Mezhep savaşlarının son evresinde Protestan IV. Henry'nin yeni Fransa kralı olması ise ilişkilerde yeni bir devri başlatmıştır. IV. Henry saltanatının ilk yıllarında Osmanlı hükümetinin kendisini meşru hükümdar tanınmasını beklemiştir. Bu meyanda Savary de Brèves'yi elçi olarak İstanbul'a göndermiştir. İlişkilerin belli bir düzey kazanmasından sonra uzun seneler Osmanlı hükümetini İspanya'ya karşı askerî yardım ve Fransız tacirlerinin güvenliği gibi hususlarda sıkıştırmıştır. 1593'de Osmanlı Devleti'nin Habsburglar savaş açmasından sonra IV. Henry olayları yakinen takip etmiş ve elçisine gönderdiği mektuplarda seferlerin sonuçlarını yorumlamıştır. 1595'de Fransa'da meşru kral tanınmasının akabinde IV. Henry'nin İspanya'ya karşı savaş ilan etmesi ve rakibine galip gelmesi Osmanlı-Fransa ilişkilerinin eksenini değiştirmiştir. III. Mehmed'in tahta çıkmasının ardından IV. Henry yeni bir ahidnâme talebini bu defa İspanya ile barış yapma tehdidini gündeme getirerek yenilemiştir. III. Mehmed Eğri seferinde İngilizlere ticarî haklar tanıyınca ilişkiler gerilmiştir. III. Mehmed Fransa ile dostluğu sürdürmek için kısa bir süre sonra 1597 tarihli ahidnâmeyi elçi Savary de Brèves'ye vermiştir. Netice itibarıyla bu ahidnâme ile Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki ticarî hakları değişmeden yeniden tescil edilmiştir.

Kaynakça

- A. T., “Vatanı Sevenlere, Tehlikeden Kurtarmak İsteyenlere Bir İhtar!”, *Meşveret*, 7 (1896), 4.
- Alaca, E., “Türkiye’de Siyasi İktidarların Değişimine Bağlı Olarak Orta Öğretim (Lise) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Padişahı İmajı: II. Abdülhamit Örneği”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14 (2018), 555-577.
- Benli, A., *II. Meşrutiyet Dönemi Tiyatro Eserlerinde II. Abdülhamid Algısı*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, 2021.
- Çapar, A., “Peder-i Şefik’ten Müstebit Hükümdara: 1876-1914 Yılları Arasında Yayınlanan Çocuk Gazetelerinde II. Abdülhamid İmajı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 21 (2021), 83-112.
- Demirel, F., “Cumhuriyet in İlk Yıllarında Haftalık Mecmua’da Yayınlanan Okuyucu Mektupları”, *Müteferrika*, 37 (2010), 131-142.
- Duman, H., *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928) Cilt 1*, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları. 2000.
- “Hâlifinin Göğsünde İstavroz- (Haç)”, *Kanûn-i Esâsî*, 25 (1898), 4.
- “Hanımlarımıza”, *Hak*, 4 (1899), 2.
- Haydar Galib, “Sultan Hamid’in Çapkınlıkları”, *Haftalık Mecmua* (1926).
- “Mîzân”, *Mîzân*, 15 (1897), 4.
- Neler Olacak!.. Mısır*: 1314.
- “Tabaka-i Bâlâ Muhibrimizden”, *Mîzân*, 12 (1897), 3.
- Toprak, Z., “Türkiye’de Müstehcen Avam Edebiyatı (1908-1928)”, *Toplumsal Tarih*, 285 (2017), 50-63.
- Tunçel, A. U., “Tiyatro Eserleri Üzerinden Dünden Bugüne Sultan II. Abdülhamid Algısı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19 (2019), 207-239.
- “Yıldızdan”, *Osmânî*, 25 (1898), 6.
- Yılmaz, M., *Erken Dönem Jön Türk Muhalefesinde İmaj Mühendisliği*, İstanbul: Kitabevi. 2021.

Yiğit, N. H., Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında II. Abdülhamid ve Eğitim, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2012.

Ek:

SULTAN HAMİD'İN ÇAPKINLIKLARI

Muharriri: Haydar Galib

[Tefrika Sırası: 1]¹⁵

(Sultan Hamid'in sarayına mensup hadım ağalarından [...] ağadan naklen)

Gece yarısı.

Mestinâz uyuyor.

Oda kapısına üç kısa, kuvvetli parmak darbesi vuruldu ve Mestinâz'ı uyandırdı.

Genç kız yatakta doğruldu, ufacık yumruklarıyla gözlerini ovuşturarak sordu:

-Kimdir o?

İnce bir ses cevap verdi:

-Aç, Mestinâz!

Genç kız bu sesi tanımıyordu. Arkadaşı saraylılardan birinin sesi değildi. Hem böyle de olsa, gece yarısı bu vakit, ne münasebet?

Bir daha sordu:

-Kimdir o? Kimsin sen?

Aynı ince ses biraz kalınlaşarak ve amirane cevap verdi:

-Mestinâz aç!

Bu, ağalardan birinin sesine benziyordu. Mestinâz hiçbir şey anlamadı. Gece yarısı bu vakit, ondan ne istiyorlar?

Yataktan kalktı. Çıplak omuzlarının üstüne bir şal aldı ve terliklerini giydi. Korka korka yavaş yavaş kapıya doğru ilerlerken düşünüyordu. "Ne var? Kimdir bu?" Ve yine düşünüyordu ki sarayda gece yarısı in cin yoktur, herkes uykudadır, saraylılar bile kalkıp birbirlerinin kapılarını vuramazlar, mutlaka bir şey, fevkalade bir şey, bir felâket, bir kaza yahut başka bir şey, herhâlde bir şey var ki onu uyandırıyorlar.

Kapının sürgüsünü açarken bir kere daha sordu:

-Kimsiniz siz efem? Söyleyiniz!

Fakat sürgüyü çekmiş olduğu için dışarıdaki insan cevap vereceği yerde kapıyı şiddetle açtı.

Mestinâz, karşısında harem ağalarından Reyhân'ı gördü. İnce, uzun boyuyla, simsiyah bir servi ağacı gibi kımıldanmadan sallanmadan duruyor, yalnız bu kadar uzun vücutta gözlerinin akı parlıyordu.

Mestinâz kekeledi:

-Reyhân... Ağa... Siz misiniz efem... Siz misiniz efem... Sen misin? Ne istediniz efem... Ne istiyorsun?

Reyhân Ağa bir heyula gibi hareketsiz ve korkunç duruyor, akı parlayan gözleriyle Mestinâz'a pür dikkat bakıyordu. Yavaşça sağ elini yukarı kaldırdı, ince uzun bir kömür parçası gibi siyah şehadet parmağını dudağının üstüne götürdü:

-Sus! Dedi.

¹⁵ Haydar Galib, "Sultan Hamid'in Çapkınlıkları", *Hafialık Mecmua*, 67, 1926, 5, 7.

Mestinâz korktu. Bir ürperme geçirdi:

-Ne var efem, korkuyorsun, Allah aşkına söyle efem...

-Sus! Dinle beni! Düşün de söyle bana. Temiz misin?

-Anlamadım arslanım... Ne gibi efem?

-Ne zaman yıkandın?

Mestinâz korku ve hayret içindeydi. Sarayın bu eski ve nüfuzlu ağasının sorgusunda mana arıyordu. Elbet bu sebepsiz değil.

Şaşırarak cevap verdi:

-Bu sabah. Hem efem, ben her sabah yıkanırım efem...

-Çamaşırların temiz mi?

-Elbette efem...

Ağa içeriye girdi. Mestinâz'ı küçük elinden tuttu. Işığa doğru çekerek yaklaştırdı ve genç kızı tepeden tırnağa kadar süzdü: Cidden bu dilber bir saraylı idi. Şalın arasından görünen bir omuzu, göğsü bembeyaz, tertemiz, endamı levent, beli ince, kalçaları dolgun, bacakları mütenasip ve terliğin içinde pembe topuklu ayakları küçücük, kıvrak ve latifti.

Reyhân Ağa mırıldandı:

-Peki...

Mestinâz hâlâ bir şey anlamıyor, harem ağasının yüzüne hayretle bakıyor ve mırıldanıyordu:

-Ne var arslanım?.. Söyle... Yüreğim çarpıyor...

Harem ağası yine Mestinâz'ın elini tuttu, öteki eliyle de bir sükût işareti verdi ve kızı odadan dışarı çıkardı.

Geniş, yüksek tavanlı, ıssız, loş, derin koridorlarda ayaklarının uçlarına basarak yürüdüler.

Dairenin bahçe kapısına gelmişlerdi. Onlara bir harem ağası daha iltihak etti. Durdular. Bahçedeki hava gazı fenerinden gelen soluk mavi ışıktaki Mestinâz bu yeni harem ağasının ancak boyunun gölgesini görüyor, şahsını tanıyamıyordu. Yalnız elinde beyaz bir şey, bir kumaş, bir bez vardı.

Reyhân Ağa Mestinâz'ın kollarını tuttu. Öteki Arap bez parçasıyla Mestinâz'ın gözlerini bağlamaya uğraştı.

Kız büyük bir korku ile çırpındı ve ağlamaya başladı. Reyhân Ağa onun ağzını da kapıyor:

-Sus! Sus! Sus! Diyordu.

İki harem ağası da Mestinâz'ın kollarına girdiler ve korkudan, azaptan gevşeyen, titreyen, sürüklenen bu genç kız vücudunu bahçenin çakıl taş kakılı yolunda müşkülâtla yürütmeye başladılar.

Mestinâz müthiş şeyler hatırlıyor ve fena akıbetler tasarlıyordu. O, gece yarısı odalarından alınan saraylı kızların başlarına neler geldiğini çok işitmişti. Daha üç ay evvel Perîpeyker'i böyle gece yarısı odasından çıkardılar. Kız bir daha da geriye dönmedi. Ne olduğunu kimse bilmemişti. Dediler ki hasta olmuş, hastanede ölmüş. Fakat hiçbir saraylı onu göremedi, hastanede ziyaretine gidemedi. Aman... Efem... Neler söylüyorlardı... Perîpeyker'in başına neler gelmiş, neler, neler... Bunların her birini hatırladıkça ve hepsinin kendi başından geçeceğini düşündükçe Mestinâz duraklıyor, ayakları geri geri gidiyor, ağlıyor, çırpınıyor fakat harem ağaları onu kâh şiddetle kâh mülâyemetle sürükleyerek:

-Sus! Durma! Yürü! Diyorlardı...

Mestinâz hâllemediği muammanın buhranları içinde yürüyordu: Onu nereye götürüyorlar? Maksatları nedir? Gözlerini niçin bağladılar? Onu kim istiyor? Kim getirtiyor?

Bazı kere Mestinâz bir ayak evvel meraktan kurtulmak için koşarak ilerliyordu. Bir taş merdivenden çıktılar; durdular. Ağır bir kapı gıcırdarak açıldı. Harem ağaları başkaları ile fısıldaştılar. Mestinâz ne konuşulduğunu işitmiyordu.

Şimdi başka bir dairenin koridorlarına girmişlerdi. Burada yerdeki halılar daha kalın ve yumuşaktı. Mestinâz, Yıldız'ın hangi dairesinde olduklarını bilmiyor, tahmin de edemiyordu.

Yeniden merdivenler çıktılar. Uzun uzun koridorlardan geçtiler. Bir kapıdan girdiler.

Harem ağaları orada bir kadınla konuşmaya başlamışlardı. Mestinâz bu mükâlemeyi duyuyordu.

Reyhân Ağa diyordu ki:

-Temiz, baktım. Giydirmedim. İstersen bir de siz bakınız efem.

Kadın sesi soruyordu:

-Ustasına haber verdin mi?

-Gündüzden söylenmiştir efem.

-Peki... Artık ikiniz de gidebilirsiniz.

Mestinâz harem ağalarının uzaklaştıklarını duydu. Bu defa yumuşak bir kadın eli Mestinâz'ın bileğinden tutmuştu. Biraz yürüttü.

Kadın sesi Mestinâz'a emir verdi:

-Terliklerini çıkar!..

Mestinâz çıplak ayaklarını terliklerden sıyırdı. Şimdi ipekli bir halının tüyleri tabanını gıdıklıyordu.

Aynı kadın sesi ikinci bir emir verdi:

-Önünde yüksek bir sedir var. Oraya çıkacaksın. Ben sana yardım edeceğim.

Kadın Mestinâz'ı belinden kucaklayarak yukarı kaldırdı. Genç kız çıplak ayağını kaldırarak yüksekte bir noktaya bastı ve sedire çıktı.

Kadın da çıkmıştı. Mestinâz omuzlarının üstünden şalının alındığını duydu. Sonra kadının parmakları Mestinâz'ın gömleği çözüverdi.

Kadın birer birer Mestinâz'ın bütün çamaşırlarını çıkardı ve onu çırılçıplak soydu. Kızın vücudu hicap ile bir kere kıvrılıp açılmıştı.

Kadın sedirden aşağı inerek Mestinâz'a son bir emir verdi:

-Kız! Orada dur! Ben gidiyorum! Ben dışarı çıktıktan sonra kendi elinle gözlerinin bağını çözersin. Karşında mor ipek hareli perdeleri olan bir pencere var. Gözlerini o pencereden ayırma! Sonra arkanı o pencereye dön. Sonra yanlarını dön. Dediklerimi iyi yap ha!.. Sonra karışmam... Gençliğine yazık olur!

Kadın uzaklaştı.

Mestinâz meraktan ölüyordu. Hemen kendi elleriyle gözlerinin bağını çözdü ve yere attı. Sonra, etrafına parıl parıl yanan mütecessis gözleriyle baktı: Burası Yıldız'ın muhteşem, büyük, tantanalı yatak odalarından biriydi. Tavandaki avizede yanan yüzlerce mum göz kamaştırıyordu. Fakat bu hangi dairenin odalarındandır? Mestinâz buraya niçin geldi?

Bunu düşünürken gözlerinin önüne mor ipek hareli perdeleri olan büyük bir pencere geldi. Mestinâz oraya da merakla bakıyordu. Orada ne var?

Mor ipek hareli perde azıcık kımıldamıştı. Mestinâz gözetlendiğini hissetti, utandı, kızardı ve yüzünü saklamak için hemen arkasını döndü. Fakat o zaman da vücudunun seyredilmesi onu bütün bütün mahcup etti. Hemen sedirden atlamak, kaçmak, uzaklaşmak arzuları duyuyordu. Tabii bunu yapamadı. Fakat hicabın tabii sevgiyle sedirin üstüne diz üstü çöktü ve secdeye yatar gibi başını bir yastığa kapadı. O vakit odanın bir kapısı açılır gibi olmuştu. Fakat Mestinâz bunu duymadı. Yalnız, biraz sonra

arkasında odanın halısı üstünde hafif, yavaş adımlar iştir gibi oluyordu. Kalbi çarpmaya başladı. Odada biri var! Kim bu?

Mestinâz utancından gelenin kim olduğunu anlamak için başını geriye çeviremiyordu.

Fakat adımlar yaklaştı ve genç kızın tâ yanına başına geldi. O vakit Mestinâz dizleri üstünde süratle doğruldu, başını arkasına çevirerek baktı. Fakat... Bakar bakmaz... Birdenbire içini çekti, ağzını ve gözlerini hayretle açtı ve kollarını sevk-i tabiiyle ileri uzatarak beht içinde, bir çılgılık kopardı:

-A!.. Efendimiz!

Filhakika bu o idi. O, Yıldız'daki büyük hayalet: Sultan Hamid!

[Tefrika Sırası: 2]¹⁶

Mestinâz gözlerini bir an bile korkunç hükümdardan ayıramıyordu. Kendini rüyada sandı. Gözleri bulutlanıyor ve etrafında her şeyi dumanlar içinde görüyordu. Sultan Hamid bu dumanlar içinde büyük ve garip kafası, heybetli kıvrık burnu, simsiyah saçları, simsiyah bıyığı, simsiyah sakalı, simsiyah elbisesi ile hiç kımıldamayan esrarlı bir heyulaydı. Korkunç başı kambur omuzlarından ileriye doğru çıkmış, gözleri parlıyor, burun delikleri açılıp kapanıyor ve fosurduyor, sıcak nefesi Mestinâz'ın çıplak etine kadar geliyordu.

Genç kız gözlerini iyice açtı ve hakikati bütün vuzuhuyla görerek rüyada olmadığını anlayınca bu büyük helecanı kaldıramayarak birdenbire olduğu yere yığıldı kaldı. Bayılmıştı.

Sultan Hamid kızın hareketsiz uzandığını görünce hiç telaş etmedi Gözünü bile kırpmadı. Yerinden kımıldamadı. Onu bir müddet sükûn içinde seyretti. Sonra yavaş yavaş sedire doğru yürüdü ve çıplak vücuduyla tortop kıvrılan Mestinâz'ın yanına oturdu.

Kızın elini tuttu, saçlarını okşadı, bir avucunu Mestinâz'ın çıplak vücudu üzerinde masaj yapar gibi gezdirerek onu tenbihe çalıştı.

Mestinâz titriyordu ve bir aralık gözlerini açtı. Padişahın fosforlu ve keskin gözlerinin burnunun dibinde parladığını görünce yine bayılacaktı. Fakat Sultan Hamid hafifçe gülümsedi ve titrek bir sesle:

-Kız! Mestinâz! Korkma! Dedi.

İsminin padişah ağzında telaffuz edilmesi Mestinâz'a kuvvet verdi. Kız kendini toplamak ve doğrulmak istiyordu. Hamid ona yardım etti. Koltuk altlarından tuttu, vücudunu biraz kaldırdı, oturttu ve başının altına yastıklar koydu.

Kızın çenesi titriyor, dişleri birbirine vuruyor ve içi kavruluyordu. Ah... Bir bardak su!. Bir bardak! Fakat bunu istemek cesaretine şüphesiz asla malik değildi.

Hamid kızın bir şeye ihtiyacı olduğunu anladı ve esrarengiz sesiyle yavaşça sordu:

-Ne istiyorsun?

Mestinâz bir fısıltı hâlinde cevap verdi:

-Su!

Hamid ayağa kalktı ve bir bardak su getirdi. Kendi eliyle kıza içirdi. Mestinâz biraz daha kuvvetlenmişti.

Sultan Hamid tekrar kızın elini iki avucu içine aldı, sıktı ve bir daha hafifçe gülümsedi:

-Kız! Dedi. Ne bayıldın?

“Kız” derken “k” harfini üstün hareke ile telaffuz ediyor, “Kez” gibi bir ses çıkarıyordu.

Mestinâz cevap verecek hâlde değildi. Hem dili tutulmuş, hem de bildiği bütün kelimeleri unutmuştu. Başını önüne eğiyor, hâlâ titriyor, ne olduğunu bilmiyordu.

Sultan Hamid ağır, korkunç, derin bir sesle şunları söyledi:

¹⁶ Haydar Galib, “Sultan Hamid’in Çapkınlıkları”, *Hafialık Mecmua*, 68, 1926, 9.

-Kız! Ne bayıldın? Sana korkma diyorum, ben insanı yemem. Ben umacı değilim.

Mestinâz “Estağfurullah efendimiz” diyecekti. Fakat bütün gayretine rağmen ağzından hiçbir ses çıkmadı.

Hamid devam ediyordu:

-Ha?.. Ha?.. Ne bayıldın? Ben umacı değilim... Söyle bana bakayım, benden niçin korkuyorsun? Ha?.. Söyle bana bakayım, anlat bana bakayım!..

Avucunda kızın elini şiddetle sıkıyordu. Mestinâz cevap vermeye hiç muktedir değildi. Gittikçe ezilip büzülüyordu. İçinde garip arzular vardı: Bağırarak istiyordu, yerinden fırlamak ve kaçmak istiyordu, ağlamak istiyordu. Tabii bağıramadı, tabii yerinden fırlayamadı, tabii kaçamadı. Fakat ağlamaya başladı.

Hamid onu susturmak için saçlarını okşamak istemişti. Fakat padişahın eli Mestinâz'ın vücuduna değdikçe, kız daha coşkun gözyaşlarıyla hıçkırıklarla ağlıyordu.

O vakit Sultan Hamid ellerini çekti. Ayağa kalktı, dimdik durdu. Kaşlarını çattı, sustu.

Kızın ağlaması dindiği vakit tekrar yanına oturdu ve elini avuçlarına aldı.

Mestinâz, o vakit korkak bir göz ucuyla, bir kere daha Sultan Hamid'in yüzüne bakmıştı. Padişahın korkunç gözlerinde tatlı arzuların dolaştığını hissetti. İçi biraz rahatladı.

Sultan Hamid kızın gözlerinin içine bakarak, ağır ağır söylemeye başladı:

-Kız! Korkma! Ben seni yemem. Ben padişahım. Bütün kızlar, bütün kadınlar benimdir. Ben istediğimi alırım, istediğimi yaparım, istediğimi bırakırım, istediğimi atarım. Kız! Elimden her şey gelir. Kız! Ben padişahım. Fakat beni dinle, kız! Mestinâz! Dinle beni. Dinliyor musun?

Hamid'in sesi burada biraz tatlılaşmıştı. Mestinâz hafif ve titrek bir sesle cevap vermeye muktedir oldu:

-Dinliyorum efendimiz...

-Sarayımın güzel kızı sensin, Mestinâz! Senin vücudunu bana tarif ederlerdi de görmediğim için inanmazdım. Gözlerimle görmek istedim. Onun için seni buraya böyle getirdim. Sarayımın en güzel kızı sensin, Mestinâz! Kız! Anladın mı? Sen çok güzelsin, anladın mı?

-Evet efendimiz.

-Kız! Seni ben gözdem, seni ben odalığım yapmak istedim. Fakat... Görüyorum ki sen daha çocuksun, sen daha utangaçsın. Kaç yaşındasın sen?

-Bilmiyorum efendimiz.

-Bilmiyor musun? Nasıl şey o kız?

Mestinâz'ın yeniden gözleri yaşardı. İnce hıçkırıklar arasında, titrek sesle cevap veriyordu:

-Bilmiyorum efendimiz... Cariyeniz... Kaç yaşında buraya geldim... Anam babam kimdir, kaç yaşındayım... Bunları bilmiyorum efendimiz...

Sultan Hamid güldü:

-Peki... Neyse... Daha çocuksun sen... On altı on yedi yaşında ya varsın ya yoksun... Ben isteseydim seni zorla odalığım yapardım. Fakat... Mestinâz... Ben padişahım kız, ben padişahım. Fakat... Yine... Sana cebretmek istemiyorum. Senin gönlün beni isterse odalığım olursun. Ağlama. Gönlün beni istemezse ben de sana dokunmam. Şimdiye kadar hiçbir kıza böyle yapmadım. Hepsini zorla odalık ediniyordum. Fakat sana cebr icra etmeyeceğim. Beni seversen iyi. Sevmezsen sana dokunmayacağım. Bu muameleyi ilk defa sana yapıyorum. Kız! Çünkü sen benim hoşuma gittin! Kız! Çünkü şimdiye kadar hangi saraylı gördümse hiçbiri senin gibi bayılmadı, ağlamadı, namusu için bu kadar ıstırap çekmedi. Beni görür görmez sevindiler, kollarına atıldılar. Hâlbuki sende kadınlığın ismeti var, hicabı var onun için sen benim hoşuma gittin.

Sultan Hamid ayağa kalktı, geriye çekildi, odanın ortasında durdu. Yine ağır bir sesle fakat daha katı söyledi:

-İstersen... Şimdi... Esvaplarını giy... Seni ağalar odana götürsünler... Ne zaman canın beni görmek isterse Reyhân ile haber gönder. Olmaz mı?

-Baş üstüne efendimiz!

Sultan Hamid ağır ağır odadan çıktı.

Mestinâz hayret, korku, sevinç, elem gibi hırslar içindeydi. Ne yapacağını bilmiyordu. Gözlerine koltuğun üstünde duran çamaşırları ilişti. Birdenbire, makine süratiyle yerden kalktı ve giyinmeye başladı. Gözünün bağını da bağlamıştı.

Beş dakika bekledi. Odaya girdiler, onu aldılar, dışarı çıkardılar ve aynı yollardan getirerek odasına bıraktılar.

Sultan Hamid, Mestinâz'a: "Bu muameleyi ilk defa sana yapıyorum." dediği vakit ona doğruyu söylememişti. Hakikat şudur ki bu fenlenmiş müstebit, kadın kalplerini teshir etmek ve onları müthiş zulümlerle kıvrandırmak hususunda maharet sahibiydi. Filhakika, hayvaniyeti galeyan ettiği zamanlar sarayın kızlarını cebren firaş visaline alır, bırakırdı. Fakat bazen de hoşlandığı kızların gönüllerini cezbetmek, onları teshir, onları kendisine meclup etmek için böyle oyunlar da yapardı. Bu suretle onlara âlicenap ve nazık bir erkek gibi görünerek kalplerini zapt etmekten hoşlanırdı.

Vakıa Mestinâz da sarayın en ismetli kızlarından biriydi. Güzeldi, mağrurdu. Adî saraylılar gibi padişahın bir saniyelik zevkine kurban olmak ona sevinç değil, keder verdi. Bunun için Sultan Hamid'in karşısında ağlamış, hıçkırılmış, bayılmıştı.

Melun hükümdar, kızın mizacındaki bu hususiyete dikkat ederek onu gönlünden vurmak için şeytanî bir usule müracaat ediyordu.

Nitekim Mestinâz odasına gelip de yalnız kalır kalmaz sabaha kadar uyuyamadı. Garip raşeler içinde kıvrandı durdu.

Padişahın hayaleti kızın gözlerinin önünden hiç gitmiyordu. Padişahın mağrur siyah kaşları, fosforlu parlak gözleri, şahane ve korkunç bazı esrarlı ve bazı tatlı sesi, bütün söylediği sözler Mestinâz'ın hayalinde canlı bir intiba ile uyanıyordu.

[Tefrika Sırası: 3]¹⁷

Mestinâz, o gece uyumak için gözlerini kapadıkça raşeler içinde terleyerek uyanıyordu. Rüyasına hep o giriyordu. O, Kara Sultan, Sultan Hamid. Bu kısacık rüyalarda, bazı padişahın siyah çerçeveli dudakları açılıyor, ağzının içi ateş dolu görünüyor ve boğazından kızgın nefesler boşalarak Mestinâz'ın çıplak vücuduna yürüyordu. Bazı da Mestinâz kendini Sultan Hamid'in kolları arasında görüyordu. O vakit padişahın sakalı, Mestinâz'ın boynunu, çıplak omuzlarını gıdıklıyordu.

Mestinâz hisleniyordu, Mestinâz titriyordu, Mestinâz bu müessir rüyalarla kadınlığının yeni iştihaletlerini ve iştiyaklarını duyuyordu.

O gece sabaha kadar, rüyada da uyanırken de Sultan Hamid genç kızın gözlerinin önünden gitmedi. Sevdalanmış gibiydi.

Ertesi sabah vazife icabı erkenden uyanı. Giyinirken yine Reyhân kapıyı vurarak içeri girmişti:

-Mestinâz! Dedi. Sana dün gece tembih etmeyi unuttum. Biliyor musun ki dün geceye dair hiç kimseye bir kelime söylemeyeceksin. En sevdiğin, en emniyet ettiğin arkadaşına bile... Anlıyor musun? Yoksa hakkında çok fena olur.

-Peki.

¹⁷ Haydar Galib, "Sultan Hamid'in Çapkınlıkları", *Hafialık Mecmua*, 69, 1926, 5.

Reyhân Ağa gitti. Mestinâz “Peki” demişti ama başından geçen bu vakayı saraylı arkadaşlarından birine, hele pek sevdiği Mislifelek’e anlatmazsa hiçbir gece gözüne uyku girmeyecekti. Nitekim o gün hizmet görürken pek dalgındı. Arkadaşlarıyla hiç konuşamıyordu. İşlerini yanlış yapıyordu. İki tabak kırdı.

Ustası onu paylıyordu:

-Mestinâz! Bugün sakarlığın üstünde. Ne oluyorsun? Senin hiç böyle olduğun yoktur. Dikkat et!

Arkadaşları, hele Mislifelek, Mestinâz’ın bu hâline bir mana veremediler. Mislifelek soruyordu:

-Kız... Nen var?

-Yok bir şey...

-Var... Bir şey var... Kafacım... Var bir şey...

-Yok bir şey...

-Var bir şey...

Mestinâz “Bir şey yok” derken içini çekiyor, büsbütün şüpheyi celp ediyordu.

Mislifelek zeki, fattan, uyanık, sehhar bir saraylıydı. Mestinâz’dan daha çirkindi fakat her şeye akli erer, işleri o çekip çevirir, Mestinâz’a akıl hocalığı ederdi. Genç kız başından geçenleri Mislifelek’e anlatmak istiyor fakat çok da korkuyordu. Reyhân’ın tembihini unutmamıştı. Hele harem ağasının: “Hakkında çok fena olur!” derken gözlerinin akını çoğaltan bir korkunç nazarla baktığını hatırlıyordu.

Bununla beraber Mestinâz bu sırrı saklayamayacaktı. Bir aralık arkadaşının kulağına dedi ki:

-Bu gece odama gel... Anlatırım sana.

Herkes yattıktan sonra Mislifelek, Mestinâz’ın odasına geldi. Mestinâz arkadaşının ellerine sarıldı, ağladı, yalvardı:

-Yemin et kafacım, yemin et... Ant ver... Söyleyeceğim şeyi kimseye anlatmayacağına yemin et.

-Vallahi söylemem.

-Ah... Korkuyorum... Söylersen mahvolurum...

-Vallahi söylemem.

-Bana tembih de ettiler.

-Mestinâz! Söylemem diyorum.

Yatağın içine oturdular. Mestinâz başından geçeni min evvel ila ahir anlattı. Mislifelek büyük bir dikkatle dinliyordu. Arada bir “A!.. A!.. A!..” diye hayret çığlıkları koparıyordu.

Mestinâz hikâyesini bitirince arkadaşının ellerini yine tuttu.

-Ne yapacağım ben şimdi? Ne yapacağım? Mislifelek?.. Korkuyorum, titriyorum... Efendimiz bana: “Canın isterse gel bana...” dedi. Gitmezsem bana bir fenalık yapar değil mi?

Mislifelek düşünüyordu. Mestinâz’a cevap vermedi. Bu sinsi, kurnaz, ihtiraskâr saraylı pek çok şeyler düşünüyordu. Evvela Mestinâz’ı kıskanmıştı. Ah!... Padişah keşke Mestinâz yerine onu çağırıyorsa... Mislifelek yapacağını pek iyi bilirdi... Öyle iyi biliyordu ki günün birinde “kadınefendi” bile olurdu... Fakat aptal Mestinâz’ın bu işlere ne akli erer? Mislifelek’in aklına Mestinâz’ın yerine geçmek de geliyordu. Evet... Bu işte... Ne yapmalıdır ki padişaha kendini tanıtsın ve Mestinâz’ın yerine geçsin?.. Mislifelek evvela buna acele bir hile bulamadı. Onun için Mestinâz’a cevap vermekte ihtiyatkâr göründü.

-Evet... Kardeşim... Hakkın var... Müşkül bir mevkidesin dedi.

Fakat yavaş yavaş ne yapmak lâzım geldiğini tayin ediyordu. Zihninde yarım yamalak bir plan yaptı. Bir taraftan Mestinâz’ı da kurtarmak ve teselli etmek istiyordu.

-Kardeşim... Dedi. Beni dinlersen eğer... Gitme... Hiç gitme... Sakın bir daha ona... (Yavaş sesle) Efendimize görünme... Ah... Sen bilmiyorsun... Bu senin başından geçenler... Vaktiyle Perîpeyker'in de başına geldi.

-Biliyorum.

-İyi bilmezsin. Onu da böyle gece odasından kaldırıp götürdüler. Efendimiz ona da sana söylediği şeyleri söyledi. Sonra...

-Sonra?

-Kızcağız nihayet ona... Padişaha teslim oldu ve onu sevdi. Fakat efendimiz onu bir iki defa kullandı, attı.

-Ah!

-Ne var?

-İşte ben de bundan korkuyorum ya...

-Evet, Mestinâz, anlıyorum... Hakkın var... Padişah koynunda felâket vardır... İnsan bir gece, iki gece zevk duyar ama... Sonra Allah göstermesin... Perîpeyker gibi hastane köşelerinde can verir. Kızın nasıl öldüğünü biliyorsun değil mi?

-He... Biraz biliyorum.

-Ya, işte öyle... Kızcağız ince hastalıktan öldü. Hastanede can verdi.

-Sevda değil mi?

-Sevda... Sevda...

Mestinâz düşündü. Mislifelek'in zekâsına emniyeti vardı. Ona içinden hak veriyordu. Öyle ya... Hatta şimdiden, şimdiden bile Mestinâz ona karşı tuhaf duygular hissediyordu. Şimdiden bile sevdalanmış gibiydi.

-Mislifelek... Çok iyi söylüyorsun... Doğru... Ben de efendimiz için sevda çekersem ince hastalıktan hastane köşesinde ölürüm. Dedi.

-Elbette.

-Ne... Ne yapayım Mislifelek?

-Gitme.

-Korkuyorum.

-Neden?

-Kızarsa?

-Hayır... O seni unutmuştur bile Mestinâz!

-Unutmuş mudur?

-Evet.

Mestinâz bu kadar çabuk unutulacağına pek inanmıyordu. Mislifelek de hakikati söylememişti. Sultan Hamid aklına koyduğu kadınları ele geçirmeden unutanlardan değildi. Fakat yeni yaptığı plan iktizası Mislifelek böyle söylemeye mecburdu. Onun için tekrar etti:

-Unutur! Unutur!

Mestinâz bu kelimelerle teselli bulmuş olmuyordu. Onun kalbinde yine meçhul birtakım endişeler vardı. Yüzünü buruşturarak ağır ağır başını sallıyordu.

Mislifelek arkadaşının hâlâ ne düşündüğünü merak ederek anlamak istediği için sordu:

-Niye canın sıkılıyor?

Mestinâz incecik sesiyle endişe içinde cevap verdi:

-O belki unuttur ama ya ben unutmazsam?

[Tefrika Sırası: 4]¹⁸

Mestinâz Mislifelek'in sözünü dinledi, bir daha Sultan Hamid'in huzuruna çıkmamaya ve onu düşünmemeye karar verdi. Bu kararın birinci kısmını tatbik etmek, yani padişaha görünmemek mümkün olmuştu. Fakat ikinci kısmını tatbik etmek, yani padişahı düşünmemek Mestinâz'a güç geliyordu. Sultan Hamid gece gündüz Mestinâz'ın hatırından çıkmadı. Genç kız onu rüyalarında sık sık görüyordu.

Mislifelek burada hızlı bir siyaset takip etmişti: Mestinâz'ı padişahı uzaklaştıracak ve yerine kendisi kaim olacaktı. Bu planını tatbik etmek için de birçok çareler bulmuştu.

Aradan on beş gün geçince Mislifelek, Reyhân Ağa ile hususî görüşmek istedi. Bir gün onu odasına çağırdı:

-Gel!.. Sana söyleyeceklerim var! Dedi.

Ve ona meseleyi doğrudan doğruya açtı:

-Ben efendimizin Mestinâz'ı istediğini biliyorum. Fakat bu kız Perîpeyker'e benzemez, daha inatçıdır. Efendimiz bakalım Mestinâz'ın gönlünü çelebilecek mi? Diye düşünüyorum. Seni bunun için çağırdım. Belki size yardımım dokunur.

Reyhân Ağa evvela kızdı. Mestinâz'ın bu sırrı Mislifelek'e faş etmesi birçok fena vakalara yol açabilirdi. Eğer Mislifelek bu meseleyi birinci kadınefendinin kulağına çıtlatırsa bütün saray altüst olabilir, hatta Reyhân'ın bile mevki tehlikeye girerdi. Harem ağası bu kızla iyi geçinmek lâzım geldiğini anladı:

-Mislifelek! Dedi. İyi ettin de beni çağırdın. Sana ihtiyacım var.

Mislifelek güldü:

-Dile benden ne dilersen!

-Sen evvela söyle bana bakalım... Mestinâz efendimizi düşünüyor mu?

-Düşünüyor da söz mü... Seviyor bile.

-Peki... Niçin efendimize görünmek istemiyor?

Mislifelek melunane bir tebessümle güldü. Harem ağasına bu tebessümle anlatmak istiyordu ki Mestinâz'ın dizginleri kendi elindedir.

Reyhân Ağa vaziyeti derhâl anladı ve bembeyaz dişlerini sıkarak kindar bir takdirle söyledi:

-Kâfir... Mestinâz senin elinde.

Mislifelek ciddileşti:

-Tabii... Arkadaşımdır... Benim sözümü dinler.

-Peki, bu kızın inadını kırmak için ne yapalım?

Mislifelek cevap vermedi ve gözlerini önüne eğdi. Harem ağası saraylının bu hizmetine bir mükâfat istediğini zannederek dedi ki:

-Söyle... Mislifelek... Bana güven... Korkma... Ben seni boş bırakmam.

Hâlbuki Mislifelek maddî bir mükâfat elde etmek arzusunda değildi. Manidar bir bakışla cevap verdi:

-Ben efendimize bunları kendim anlatmak isterim! Dedi.

Harem ağası şaşırıldı. Mislifelek'in bu fırsattan istifade ederek padişahın gözdesi olmak istediğini anladı ve bundan hiç memnun olmadı. Çünkü Mislifelek gibi fettan bir kadının padişahla temasına Reyhân daima mani olmuştu. Bu kızın sarayı altüst edecek bir zekâsı olduğunu biliyordu. Saraylıların

¹⁸ Haydar Galib, "Sultan Hamid'in Çapkınlıkları", *Haftalık Mecmua*, 70, 1926, 3.

güzellikleri, istidatları hakkında Sultan Hamid'e malumat veren Reyhân, Mislifelek'ten hiç bahsetmemişti. Padişah bu saraylıyı begenecek olursa Reyhân'ın vazifesini iyi yapmadığını anlayacaktı.

Mislifelek, Reyhân'ın bu siyasetine de vakıf olduğu için vereceği cevabı biliyordu. Reyhân itiraz etti:

-Olmaz! Dedi. Efendimiz dedikoduyu sevmez.

Cesur saraylı elini harem ağasının omuzuna koydu:

-Haydi oradan marsık! Padişahın dedikodudan başka ne sevdiği var?.. Uzun lafın kısası: Efendimize ben anlatmak istiyorum. Beni onun yanına çıkarırsan seninle dost oluruz, çıkarmazsan ben bu işe karışmam.

Tehdit ile ilâve etti:

-Ve yapacağımı bilirim.

Reyhân Ağa derhâl yelkenleri suya indirmişti. Bu kızı padişaha tanıtmak lüzumuna kani olmuştu. Fakat emindi ki Mislifelek, bu şeytanî zekâsı ve bu cüretiyle, günün birinde kadınefendi bile olabilirdi.

O hâlde Mislifelek'in arzularına boyun eğmek ve onunla dost olmaktan başka çare kalmıyordu:

-Pekâlâ! Dedi.

Ve derhâl hürmetkârane bir lisan kullandı:

-Sizi efendimize tanıtacağım.

Harem ağası ayrıldı. Mislifelek, saraydaki mahpus hayatı içinde kendisine yeni bir ikbal ufku açıldığını hissederek seviniyordu. Padişahı teshir edeceğine kaniydi. Hem ne teshir! Sultan Hamid'i kıvrandıracaktı, herkesi titreten bu ihtiyarı pençesi içine alacaktı, sarayın en hâkim kadını olacaktı.

Ertesi gün Mestinâz ona yine dert yandı:

-Ah... Kafam... Dün gece efendimizi yine rüyada gördüm. Tir tir titreyerek uykudan uyandım. Seviyorum... Seviyorum... Onu seviyorum... Dayanamayacağım... Gideceğim... Efendimize gideceğim... Teslim olacağım...

Mislifelek onu teskine çalışıyordu:

-Hayır... Sabret... Teslim olacaksın da ne olacak? Efendimiz senden hevesini aldıktan sonra bir daha yüzüne bakmaz... Perîpeyker gibi hastane köşelerinde çürümek mi istiyorsun?

-Ne olursam olayım... Onun uğrunda öleyim... Canım kurban olsun...

-Yazık değil mi sana?

-Biz zaten onun cariyeleri değil miyiz?

-Öyleyiz ama niçin kendini pahalı satmıyorsun? Efendimiz inatçı kızları sever. Bütün erkekler öyle değil midir Mestinâz?

-Bilmem!

-Romanlarda okumuyor musun Mestinâz?

-Bilmem... Unuttum.

-Böyledir Mestinâz... Bir erkekten ne kadar kaçarsan o senin o kadar üstüne düşer.

-Ama bu erkek her erkeğe benzer mi Mislifelek? Bu... Bu... Padişah!

-Olsun.

-Bak şimdiye kadar beni aramadı.

-O hiç seni unutmaz, merak etme, seni arar.

Mislifelek yeniden birçok sözlerle Mestinâz'ı biraz daha sabretmeye teşvik ediyordu. Böylece: Tavşana kaç, tazıya tut! Demiş oluyordu.

Harem ağası padişaha meseleyi açmıştı. Mestinâz'ın Mislifelek isminde şuh ve zeki bir arkadaşı olduğunu haber verdi. Mestinâz'ın düşüncelerini anlamak için Mislifelek'ten istifade edilebileceğini anlattı.

Padişah entrikayı çok severdi. Mislifelek'i tanımak istedi:

-Bu kız bana getir! Dedi.

Reyhân Ağa eğildi:

-Baş üstüne efendimiz! Dedi.

Sonra Mislifelek'in zekâsını, şuhluğunu, inceliğini, bir kere daha methetti.

Sultan Hamid sormuştu:

-Şimdiye kadar niçin bana bu kızdan bahsetmedin?

-İtiraf ederim ki efendimiz ben de Mislifelek'in mezayasına dikkat etmemiştim. Yeni görüyorum efendimiz.

Sultan Hamid bu teminata inanmadı. Her şeyden vesvese eden padişah, Reyhân'ın bu işte bir maksadı olduğunu keşfetti:

-Mislifelek'i görmek isterim!

Sözlerini tekrarladı.

Fakat o günün gecesi, Reyhân Ağa'yı Mestinâz odasına çağırdı. Genç kız padişahın sevdasından tutuşuyordu. Daha fazla mukavemete dayanamayacaktı. Sultan Hamid'in huzuruna çıkmaya karar vermiş ve bu kararını Mislifelek'ten gizlemişti. Kararını harem ağasına söylemek istiyordu.

Reyhân sordu:

-Beni niçin çağırdın?

Mestinâz derhâl maksadını yüksek sesle söyledi:

-Efendimizin huzuruna çıkmak istiyorum!

Harem ağası, Mestinâz'ın bu anî kararına sevineceği yerde şaşırıldı. Ah... Reyhân biraz daha bekleseymiş, Mislifelek'in bu ise karışmasına lüzum kalmadan mesele hâllolup bitecekmiş. Fakat şimdi iş işten geçmişti.

Bu düşünceler içinde mırıldandı:

-Peki.

Fakat Mestinâz, harem ağasının burada müteessir görünüşünü anlamıyordu:

-Niçin öyle mahzunsunuz efem? Diye sordu.

Harem ağası başını sıkarak cevap verdi:

-Biraz soğuk almışım. Başım ağrıyor. Başka bir şey değil.

[Tefrika Sırası: 5)¹⁹

Reyhân Ağa ertesi gece, Yıldız'da el ayak çekildikten sonra Mestinâz'ın odasına geldi:

-Hazır mısın? Diye sordu.

Genç saraylı, heyecandan yüzü al al olmuş, hafifçe soluyarak harem ağasına sevinç ve hicap içinde cevap verdi:

-Hazırım.

¹⁹ Haydar Galib, "Sultan Hamid'in Çapkınlıkları", *Hafialık Mecmua*, 71, 1926, 3.

Mestinâz akşamdan beri hazırды. Daha doğrusu sabahtan beri, kalbi çarparak Sultan Hamid'e güzel görünmek için elinden gelen her şeyi yapmıştı: Yıkanmıştı, vücuduna kolonyalar sürmüştü, ipekli ve işlemeli çamaşırlarını giymişti, gözlerine sürme çekmişti, saçlarını taramış ve zülüflerini kıvrırmıştı ve gece yatsı vakti hazır olarak, saatlerce Reyhân'ı bekledi ve saatlerce kalbi çarptı işte... Bu gece... Bu gece... Efendimizin huzuruna girecekti. Ona her şeyi, gençliğini, güzelliğini ve bekâretini verecekti. Kaç gündür hep bu geceyi tahayyül ediyordu. Kaç gece hep bu, hep bu rüyasına girmişti. Efendimizi istiyordu, efendimizi seviyordu.

Fakat içinde sevinçle karışık bir korku da vardı. Padişahın kolları arasında giren kızların akıbetleri iyi miydi? Bilmiyor, ne olacağını bilmiyor, meşum ve anı vakalardan korkuyordu.

Reyhân, ona tepeden tırnağa kadar bir baktı:

-İyi! Dedi

Mestinâz utanarak sordu:

-Efem?

-Güzelsin Mestinâz, latifsin. Gel bakalım...

Kızı dışarı çıkardı. Issız koridorlarda ayaklarıyla ses çıkarmamaya çalışarak hızlı yürüdüler. Bu sefer Mestinâz'ın gözlerini bağlamamışlardı.

Bahçeye çıktılar. Merasim Köşkü'nün önünden geçtiler. Hamid'in hususî dairesine vasıl oldular.

Büyük merdivenlerden çıktılar, birçok koridorlardan geçtiler. Mestinâz, odasından çikalı on beş dakika olmuştu. O kadar yorulmuşlardı.

Reyhân Ağa kırmızı atlas perdeli büyük bir kapının önünde Mestinâz'ı durdurdu:

-Bu odaya yalnız başına gireceksin. Sonra... Efendimiz seni azat edince dışarı çık, ben karşığı pencerenin yanındaki sedirde beklerim.

-Peki...

Mestinâz, kalbinin üstüne elini bastırarak heyecanla içeri girerken harem ağası ona şeytanî, müstehzi bir bakış fırlattı.

Mestinâz girdi. Bu geçen sefer gözleri bağlı olarak geldiği odaydı. Alışkın adımlarla sedire gitti, oturdu.

Bir iki dakika geçti. Kalbi şiddetle çarpıyordu. Bir iki dakika daha geçti ve oda kapısı açıldı. Sultan Hamid görüldü. Mavi bir ipekli gecelik entarisi giymişti. Ağır ağır yürüdü. Çatık kaşlı gözlerinde çirkin bir hırs parlıyordu. Geçen seferki gibi mülayim ve nazik değildi.

Mestinâz'a yaklaştı. Yüzüne tükürür gibi hakaretle:

-Soyun! Dedi.

Yirmi dakika sonra, Mestinâz sedirin üstünde çıplak vücuduyla yüzükoyun kıvrılarak hıçkırıyordu. Sultan Hamid hevesini aldıktan sonra çekilip gitmiş, Mestinâz'ı bir daha davet etmemiş, onun hatırını alacak bir söz bile söylememişti. Genç saraylı, bir borç öder gibi, lekesiz vücudunu padişaha vermişti. Artık kirlenmişti. Artık hiçbir kıymetli şey malik değildi.

Ağlayarak dışarı çıktı. Reyhân'ı buldu. Sessiz sessiz yürüdüler.

Mestinâz odasına gelince sabaha kadar ağladı.

Ona karşı nihayetsiz bir kin duyuyordu. Fakat ne nafîle, ne nafîle bir kin!

İki gece sonra Reyhân Ağa Mislifelek'i odasından aldı. Gece yarısı Yıldız'ın aynı yollarından, koridorlarından geçirdi. Aynı kırmızı atlas perdeli kapıya götürdü. Aynı sözleri söyledi:

-Bu odaya yalnız başına gireceksin. Sonra... Efendimiz seni azat edince dışarı çık, ben karşığı pencerenin yanındaki sedirde seni beklerim.

-Peki...

Harem ağası kalın ak çerçeveli zeytin gibi ufarak gözleriyle Mislifelek'e de müstehzi ve şeytanî bir bakış fırlatarak uzaklaşmıştı. Genç saraylı içeri girdi. Bu odayı yeni görüyordu. İyice bakınmaya vakit bulmadan padişah içeri girdi. Mislifelek'in kalbi Mestinâz'ınki kadar çarpmıyordu. Saraylı, Hamid'in karşısında metin durdu. Hatta emre de çabuk itaat etmedi, padişahı bir saat oyaladı.

Sultan Hamid'le sabaha kadar beraber bulundu. İhtiyar padişahı kudurtacak hareketler yapmış, çok alâkadar edecek sözler söylemişti.

Hamid birkaç kereler Mislifelek'e dedi ki:

-Ulan kez! Sen bir şeytansın!

Mislifelek istihza ile cevap veriyordu:

-Sayenizde efendimiz!

-Senden mahzuz oldum, Mislifelek... Bana bir daha gel!

-Vaktim olursa efendimiz!

-Vaktim olursa ne demek kez?

-Sevdanızdan gözyaşı dökmeyecek bir vakit bulursam, demek istiyorum efendimiz.

Bunu söylerken de Mislifelek'in sesinde hafif bir istihza vardı. Müstebidin hoşuna gidiyordu:

-Gel de beraber ağlayalım, yaş akıtalım Mislifelek! Dedi.

Saraylı ilk muzafferiyetinin gururuyla sabaha karşı odadan çıktı. Reyhân sofada pencerenin yanındaki kanepede uyuyakalmıştı. Uyanınca etrafına bakındı, Mislifelek'i gördü ve şafak söktüğüne dikkat etti.

-Vay kâfir... Bu vakte kadar ha... Dedi. Sonra içinden şöyle düşündü: "Bu kız efendimizi teshir edecek... Bu kız kadınefendi olacak..."

Gayet tabii bir netice: Mestinâz'la Mislifelek arasında rekabet başladı. İkisi de birbirlerinden bu sergüzeştlerini gizlememişlerdi. Mestinâz, Mislifelek'i kıskanıyordu. Sultan Hamid onu bir daha davet etmişti. Onunla sabaha kadar kalmıştı. Ona: "Sen sultansın!" demişti. Hâlbuki Mestinâz'a bunların hiçbirini yapmamıştı Adeta Mestinâz'a hakaret etmişti.

Mestinâz rakibesini ezmek için çareler düşünüyordu. İkinci kadınefendinin çamaşırcı usta ile o aralık pek sıkı fıkı görüştüğünü, seviştiğini biliyordu. Usta vasıtasıyla kadınefendinin kulağına bazı haberler göndermek istedi. Efendimizin Mislifelek'i sevdiğini çamaşırcı ustaya haber verdi. Bu haber bütün sultanları kudurtur, Yıldız'ın içini birbirine katardı.

İki gün sonra kadınefendi, Mislifelek'i huzuruna çağırdı. Kız kapıdan içeri girer girmez, kadınefendi öfkeden kıpkırmızı kesilerek bağırdı:

-Sen efendimizle sabaha kadar kaldın mı?

Mislifelek, cesur ve mağrur cevap verdi:

-Evet!

Kadınefendi haykırdı:

-Ben senin bu saraydan leşini çıkartacağım!

Mislifelek gülerken odadan çıktı. O günün gecesi hadiseyi Sultan Hamid'e söyledi. Padişah kaşlarını çatmıştı:

-Kim haber vermiş? Diye sordu.

Mislifelek cevap verdi:

-Mestinâz'dır.

-Niçin bunu yapar?

-Efendimize sevdasındandır.

Sultan Hamid mırıldandı:

-Seni kıskanıyor...

Sonra kendi kendine söyler gibi ilâve etti:

-Bu ahmak saraylılar hep böyledirler... Hiçbiriyle rahat görüşülmez... Hepsi kadın fesadı ika etmek isterler.

Padişahın kaşları tehditkâr bir şiddetle çatılmıştı. Korkunç bir şeye karar verdiği zaman Sultan Hamid'in çehresi bir çakal suratını andırırdı. Mislifelek korktu:

-Efendimiz...

Diye başlayarak padişahı teskin etmek istedi.

Sultan Hamid kükrüyordu:

-Görürler!

Diyordu. Mislifelek o anda Yıldız'ın meşum çatısı altında yeni bir facia hazırlandığını hissetti. Bundan istifade etmenin yollarını düşünüyordu. Kadınefendiye padişaha fitilledi:

-Tekebbür ona yaraşmıyor efendimiz! Dedi.

Sultan Hamid dişlerini gıcırdattı:

-Benim azametimin yanında onunki kaç para eder, görür o! Dedi.

Mislifelek padişahı teskin için kadınca usullere müracaat etti. Muvaffak olmuştu. Fakat o gece sabaha kadar beraber kalamadılar. Sultan Hamid sinirlenmişti.

[Tefrika Sırası: 6]²⁰

Mestinâz'ın padişaha sevdası büyük bir garazla karışmıştı. Bir cariye olduğunu unutuyordu. Mislifelek'i dehşetli kıskanıyor ve onun Sultan Hamid'le münasebetini affetmiyordu. Padişaha da arkadaşına da kin besliyordu. Kadınefendiye Mislifelek'i çekiştirip durdu.

Kadınefendi Mestinâz'a yüz veriyor, onu el üstünde tutuyor, usta yapacağını vaat ediyordu. Mestinâz bu himayeden şımardı ve Sultan Hamid'le mücadele arzusu duymaya başladı. Hatta padişahı bir hançerle öldürdükten sonra intihar etmeyi bile düşünüyordu.

Kadınefendi, genç saraylının bu kinini hissettiği için bir gün Mestinâz'a sormuştu:

-Efendimiz seni bir daha çağırırsa gider misin?

Mestinâz azametle cevap verdi:

-Gitmem.

-Yemi et bakayım!

-Vallahi de gitmem, billahi de gitmem.

Aradan haftalar geçti. Mislifelek sık sık padişahla sabahlıyordu. Şuh saraylının burnu büyümüşü ve Sultan Hamid'in onu kendine nikâhlayacağından bahsediliyordu.

Bir gece Reyhân Ağa, Mestinâz'ın odasına geldi:

-Yarın gece efendimiz seni istiyor! Dedi.

Mestinâz büyük öfkesini gizlemeye çalışarak, en katî tavrıyla cevap verdi:

-O beni istiyor ama ben onu istemiyorum.

-Niçin?

-Onu affetmedim.

²⁰ Haydar Galib, "Sultan Hamid'in Çapkınlıkları", *Haftalık Mecmua*, 72, 1926, 3.

Harem ağasının hayretten gözleri şişti:

-Ne söylüyorsun Mestinâz? Çıldırдың mı sen? Kimi affetmiyorsun? Kız! Deli aklını başına topla! O kim o? Düşün bir kere, o: Sultan Hamid!

Mestinâz hıçkırığa yakın bir çılgınlıkla haykırdı:

-Affetmedim.

Harem ağası Mestinâz'ın kolunu tutarak bütün vücudunu sarsmaya, silkelemeye başladı:

-Sen delisin, deli! Budala! Sersem! Dikkat et, mahvolursun Mestinâz, mahvolursun!

Mestinâz cevap vermiyor, elindeki mendili dişlerine takarak çekip koparıyordu. Harem ağası devam etti:

-Sen delisin! Kadınefendiye güvenme. Bu sarayda değil, bütün memlekette o baş tacıdır. O Sultan Hamid! Seni ne yapar o? Hiç düşündün mü?

-Ne yapsa bundan fena olmam.

Harem ağası Mestinâz'ı yola getirmek için pek çok şey söyledi.

Genç saraylı isyanında devam ediyordu. Fazla olarak dedi ki:

-Reyhân! Git bu söylediklerimi padişaha böylece anlat! Ondan korkmuyorum.

-Aman Mestinâz!

-Söyle.

-Mahvolursun!

-Söyle.

Harem ağası çıktı. Mestinâz'ın başına kan sıçramıştı. Ne yaptığını bilmiyordu. Yüzükoyun düştü ve hıçkırdı.

Gecesi müthiş kâbuslarla geçti. Ertesi sabah korkudan tüyleri ürpererek uyandı. Reyhân'a söylediği şeyleri hatırladıkça çıldırarak gibi oluyordu. O gün Reyhân'ı aradı, buldu. Odasına çağırdı. Harem ağası öfkeliydi:

-Bana söyleyeceğin kaldı mı, budala! Mahvoldun! Diyordu.

-Söylediklerimi efendimize söyledin mi?

-Söyledim.

-Eyvah!

Mestinâz sapsarı kesildi. Hemen Arap'ın ayaklarına kapanarak yalvarmaya başladı: "Beni affettir! Padişaha affettir! Ben ettim o etmesin... Ben cahilim, ben budalayım, bunları onun sevdasıyla yaptım." Diyordu.

Harem ağası beyaz dişlerini sıkarak mırıldandı:

-Sersem!

Mestinâz yalvarıyordu:

-Beni affetsin! Bu gece beni çağırın. Ayaklarına kapanacağım... Memnun olacak... Benden çok memnun olacak! Dedi.

O gece yarısı, Reyhân Mestinâz'ın odasına geldi. Fakat pek ciddiye:

-Haydi! Dedi. Efendimiz seni şimdi bekliyor!

Mestinâz sevincinden çılgın bir kahkaha bıraktı:

-Sahi mi? Affetti mi beni? Sahi mi? Oh... Var olsun! Var olsun!

Reyhân Ağa bir kenara çekildi. Ve Mestinâz'ın hazırlanmasını bekledi. Genç saraylı pek çabuk hazırlandı. Sevincinden uçuyordu.

Aynı tarzda, aynı odaya girdi. Padişahı bekledi. Eflatun perdeli kapı açıldı. Sultan Hamid gülerek içeri giriyordu.

Mestinâz koştu, yüzükoyun yere atıldı. Padişahın ayaklarına sarılarak bağırdı.

-Sizi seviyorum. Bana kıymayınız. Sizi seviyorum.

Sultan Hamid onu yerden kaldırarak kucakladı:

-Ben de seni seviyorum, piliç... Korkma gel...

Mestinâz'ı dizlerinin üstüne oturttuk okşadı:

-Kıskandın mı piliç? Mislifelek'i mi kıskandın? Ben onu odamdan kovdum. Piliç... Ben seni seviyorum... Sen güzelsin... Sen safsin... Sen iyi kalplisin piliç...

Sultan Hamid, genç saraylıyı iltifatlara boğuyor, okşuyor, öpüyor, bayıltıcı nevazişlerle gaşy ediyordu.

Mestinâz bu nâmemul saadetten sarhoş olmuş, sevinçten birkaç kere kendini kaybetmişti.

Sarayda, Sultan Hamid'in günü gününe uymayan mütelevvin tabiatlarından çok bahsedilirdi. Mestinâz bunları hatırlıyor ve Hamid'e söylüyordu:

-Sizin ne kadar başka başka tabiatlarınız var efendimiz...

-Bana "siz" deme "sen" de.

-Fakat...

-Emrediyorum.

-Peki, senin ne kadar başka başka tabiatlarımız...

-Mestinâz!

-Tabiatların var efendimiz!

-Kel başa şimşir tarak! "Sen" dedikten sonra "efendimiz" denir mi?

Bu kadar laubaliliğe müsaade ederek, Sultan Hamid o gece Mestinâz'a nihayetsiz yüz verdi. Kadın saadetten başı dönerek padişahın odasından çıkmıştı. Reyhân'ı eski yerinde buldu. Beraber yürüdüler. Fakat aşağıki büyük kapıya gelince, ilk geceki gibi iki harem ağası karşılama çıktı ve saraylının gözlerini bağlamak istediler. Kadın şaşırıp: "Niçin efem? Niçin?.." Diyordu. İzah etmediler.

Mestinâz gözleri bağlı, mermer merdivenleri indi. Kuvvetli eller onu kollarından tutuyorlardı. Açık havada çok yürüdüler. Mestinâz bu müddet zarfında çoktan odasına gelmiş bulunabileceğini düşünüyordu. Korktu:

-Nereye gidiyoruz? Diye sordu. Cevap alamıyordu:

-Reyhân Ağa! Diye seslendi. Yanındakiler cevap vermiyorlardı.

Bir aralık koltuk altlarından tutarak Mestinâz'ı yerinden kaldırdılar ve bir arabaya bindirdiler.

Saraylı ağlamaya başladı. Fakat etrafında o kalın sükût vardı. Hiç kimse ona bir şey söylemiyor, onu teselli etmiyordu.

Araba yokuşlardan indi. Yürüdü, çok yürüdü. Mestinâz yalvarıyordu:

-Allah aşkına efem... Söyleyiniz... Nereye gidiyoruz? Söyleyiniz! Allah aşkına... Beni öldürecek misiniz? Efendimiz size kızar... Efendimiz beni çok seviyor... Beni nikâhla alacak... Vaat etti, yemin etti...

Bazen saçmalayacak derecede ne söyleyeceğini şaşırıyor ve kulaklarının dibinde kısık bir kahkaha, sonra iç çekişleri duyuyordu.

Araba duruncaya kadar Mestinâz ağladı, yalvardı, hıçkırıldı, fakat cevap alamadı.

Araba durunca onun ağzını da bağladılar. Sonra kollarının altından ve bacaklarından tutarak onu başka bir yere taşıdılar. Mestinâz yumuşak bir yere uzatıldığını hissediyordu. Uzun dakikalar geçti.

Bir makine gürültüsü işitti. Yüzüne serin bir hava geliyordu. Bir vapur veya motorda olduğunu anlamaya başladı. Makine gürültüsü devam ediyor ve burnuna rüzgârlı bir deniz kokusu geliyordu.

Kendi kendine hep ağlıyor ve kıvranıyordu. Haykırmak istiyordu. Ne müthiş! Gözleri ve ağzı sımsıkı bağlı. Hiçbir şey görmüyor, hiçbir şey söyleyemiyor ve ne olacağını bilmiyor!

Onu öldürecekler mi? Hayır! Hayır! Efendimiz onu seviyor! Efendimiz ona neler vaat etti! Ah... Şimdi Sultan Hamid bütün heybetiyle, derin siyah gözlerinin yılan derili bebekleriyle, o keskin burnuyla gözlerinin önünden hiç gitmiyordu. Peki... Bu ne? Niçin? Ne var? Ne oluyor? Ne olacak?

Mestinâz'ın başına kan doluyor ve kalbi parçalanacak gibi atıyordu.

Böyle dakikalar, dakikalar, dakikalar geçti. Asır kadar uzun dakikalar...

Birden makine durdu. Etrafta bir fısıltı dolaştı. Biraz daha vakit geçti. Mestinâz'ın etrafında koşuşuyorlardı. Bir ses:

-Haydi! Dedi.

Mestinâz'ı kucakladılar, dar bir yerden geçirdiler, sonra... Havaya kaldırdılar.

Genç saraylının kalbi durmuştu. Bir müddet havada nefes almadan kaldı, sonra onu tutan kollar birdenbire boşluğa bırakıverdiler.

Mestinâz derin bir suya daldı. Bağırmadı, hiçbir şey göremedi. Dalgaların karanlıkları içinde indi, indi, indi. Marmara'nın derinliklerinde kaybolmuştu.

Yıldız'da, aylarca Mestinâz'ın ismini kimse ağzına alamadı. Herkes biliyordu ki o gitti... Nereye? Sükût!

Sultan Hamid'i seven, hele kollarının arasına giren nice Çerkez kızlarının bu sevdalarını hayatlarıyla ödediklerini bilenler çoktur. Fakat ne yazık ki tarih, bu cinayetlerin teferruatını tespit edecek vesikalardan mahrumdur ve böyle nice Mestinâzların esrar hayatı Yıldız Sarayı'nın kalın, sağır duvarlarına sinmiş, kalmıştır.

نومرو : ٦٧ — هفته ان جموي — صفحه : ٥

سُلطان حميد و چاقينقليرى

مورايك غاره لي برده آزيجي قيميديرامشدي. مست نازكوزه تلمنديكاني من ايندي.
اوناندي، قيزاردي و هييه يوق و هوپدي صاقلامو ايجون باشقه طرفه دوندي

— ١ —

محررى : حيدر غالب

[سلطان حميد صرايه منسوب خادم آتالارن... آنان قلا...]

كجه ياريسى .
« مست ناز » اوپور .
اودا قيسنه اوچ قيسه ، فونلي پارماق مشريسي
وورولدي و مست نازي اوياش بردي .
كنج قيز ، يانقده دوشولدي ، اوجاق
پوسوقلرله كوزلرني اوغوشدوره قى سوردى :
— كيدير او ؟
ايجه بر سس جواب و بردى :
— آج ، مست ناز !
كنج قيز بوسى طماپوردي . آرفاداني
سراپيلردن برينك سسى دكلى . هم بويلده
اولنه ، كجه ياريسى ، بووقت ، نه مناسبت ؟
بردها سوردى :
— كيدير او ؟ كيسك سن ؟
هين ايجه سس ، برآز قايلاشهرق
وامرانه جواب و بردى :
— مست ناز ! آج !
بو ، آغلاردن برينك سسه بگزيبوردي .
مست ناز هيچ برشي آكلماي . كجه ياريسى ،
بووقت ، اوتدن نه ايسته پورلر ؟
ياتقندن قاندى . جيلاق اوموزلرنيك اوستنه
برشال آلمى و ترلكلرني كيدى . فورقه فورقه
ياواش ياواش قانجه دوشرو ايلرلرنيك دوشونو .
پوردي : « نه وار ؟ كيدير بو ؟ » ونه دوشو .
نوپوردي كه سراپده ، كجه ياريسى ، اين جين
پوقدر ، هر كس اوئوده در ، سراپيلر بيله
قالقوب برى برلرنيك قايلرني وورامازلر ، ماطلا

يكيمن سردهوئلر جيفيلر . اوزون اوزون
نوردهوئلردن كيديلر . بر قايدين كيديلر .
حرم آغاري ، اوراده بر قانديه فونوشيايه
باشلامتلردي . مست ناز بومكاليه دوپوردي .
« رحمان » آغا ديسوردى كه :
— نيز ، قاندم . كيديرمه دم . ايترسهك
برده سز باقكر ائهم .
قان سسى سورپوردي :
— اوستننه خبر و بردكي ؟
— كوئوزدن سويله شندر ائهم .
— يكي... آرتيني ايكيكزده كيديه بيليرسكز .
مست ناز حرم آغارنيك اوزالاشدقلرني
دومى . بودسه ، بوموشاق برقان آل مست نازك
بيلكندن لوفندى . برآز پوروندى .
قان سسى مست نازه امر و بردى :
— ترلكلرني چيقار .
مست ناز جيلاق آقارني ترلكلردن سيبردى .
شيدى اييكلي بر حالنيك توپرى ، طاباق
غيدنلاپوردي .
هين قان سسى ايكيه براس و بردى :
— او كنده بو كك برسد بر وار . اورايه
چيفاجسك . بن سكا باردم ايدجكم .
قان سسى نازي بلندن فوجلاپورق پوقارى
قالد بردى . كنج قيز ، جيلاق آقارني قالد برده قه

Şekil 1:

Haftalık Mecmua'da Yayımlanan Tefrikanın İlk Sayfası

Şekil 2:

Sultan Hamid'in Çapkınlıkları Kitabının Kapağı

Bilim Tarihine Oksidental Bir Gözle Bakan Düşünür: Fuat Sezgin

The Philosopher Who Looks At The History Of Science With An Occidental Eye: Fuat Sezgin

Ayhan UYANIK*

Öz

Fuat Sezgin, İslâm medeniyet tarihine yaptığı çalışmalarla, önemli katkılarda bulunmuş, çok önemli bir fikir adamıdır. Yirminci yüzyıla kadar "yitik bir hazine" olan İslâm medeniyetini ve Müslümanların bilime katkılarını, titiz bir çalışmayla ortaya çıkaran bir kâşiftir. Ömrünü tarihin tozlu arşivlerinde "bize" ait değerleri bulmaya adanmış bir münevverdir. Batı dünyasının kültürel kodlarında, Müslümanların bilime hiçbir katkısının olmadığı zannı, her zaman yer etmiştir. Uzun yıllar boyunca, İslâm medeniyetinin bilime katkısı ya görmezden gelinmiş ya da bu katkının üstü, bilinçli bir şekilde örtülmüştür. Rönesans ile birlikte oryantalistlerin yaptığı çalışmalar neticesinde Müslümanlar arasında da İslâm medeniyetinin bilime hiçbir katkısının olmadığı inancı iyice yer etmiştir. Bundan dolayı İslâm âleminde asırlarca Batı'ya karşı bir aşağılık kompleksi oluşmuştur. Hâlbuki Avrupa medeniyeti, İslâm medeniyetinin çocuğu derecesindedir. Batı'ya Doğulu bir gözle bakan Fuat Sezgin bu hakikati, altmış yıllık ilmî çalışmasının sonunda, ortaya koymuştur. Sezgin, Müslümanların bilim dünyasına katkılarını, getirdikleri yenilikleri hem Batı hem Doğu dünyasına delilleriyle ispat eden bir oksidentalistir. Fuat Sezgin, bilim tarihine yeni ve çok farklı bir perspektif kazandırarak Müslümanların özgüvenlerini, tekrar eski haline getirmeyi başarmış bir âlimdir.

Anahtar Kelimeler: Fuat Sezgin, Oksidentalizm, Oryantalizm, İslâm Bilim Tarihi, Türk-İslâm Medeniyeti, Batı Medeniyeti.

Abstract

Fuat Sezgin, a prominent enlightened figure, made significant contributions by his studies on Islamic civilization. He is an explorer revealing the Islamic civilization, "a lost treasure" until the 20th century, and the contributions of Muslims to science with meticulous work. He is a real intellectual who has devoted his life to finding our own values in the dusty archives of history. The thought that the Muslims had no contribution to science has always existed in the cultural codes of the western world. Over the long years, the contribution of Islamic civilization to science has been either ignored or consciously overwhelmed. With the age of enlightenment called Ronesans and also with the works of orientalists, the belief that Muslims have no contribution to science has been deeply rooted in Muslims. Therefore, an inferiority complex against the West has been formed in the Islamic world for centuries. However, European civilization is at the level of the child of Islamic civilization. Fuat Sezgin has revealed this truth at the end of sixty years of scientific work, looking at West from an Eastern perspective. He is an occidentalist who proves with evidence, the contributions of the Muslim and innovations they brought to the scientific world, to both the Western and the Eastern world. Fuat Sezgin is a scholar succeeded in restoring the self-confidence of the Muslim by bringing a new and very different point of view to the history of science

Key Words: Fuat Sezgin, Occidentalism, Islamic History of Science, Turkish-Islamic Civilization, Western Civilization.

Giriş

"Bugünkü Avrupa medeniyeti İslâm medeniyetinin muayyen bir devirden sonra, başka iktisadi ve jeopolitik şartlar altında ortaya çıkan devamından ibarettir. Avrupa medeniyeti, İslâm medeniyetinin çocuğudur."

Fuat Sezgin, son çeyrek asırda İslâm bilim tarihine muazzam katkıları olmuş bir bilim adamıdır. "İbn-i Vakt" (vaktin oğlu) olarak tavsif edilen, bütün zamanını Batı'daki İslâm algısını değiştirmeye, İslâm âlimlerinin dünya bilimine katkılarını anlatmaya vakfetmiş bir münevverdir. Bütün hayatı, İslâm bilim tarihine yönelik çalışmalarla geçmiştir. Birtakım nedenlerle ülkeden ayrılmak zorunda kalmış olsa da bu ayrılık, kendisine yeni ufuklar kazanmasına vesile olmuştur. Aynı zamanda hocası da olan Alman oryantalist Hellmut Ritter, kendisinin ifadesiyle ona 'yeni gözler' kazandırmış, farklı bir bakış açısıyla bakmasını öğretmiştir. Hocasının kazandırdığı bu 'yeni gözler' ile İslâm bilim tarihine büyük katkı

* Yüksek Lisans, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, ayhan_uyanik@hotmail.com.

sağlayan eserler kaleme alıp, müzeler ve enstitüler kurmuştur. Bilim tarihine ezber bozacak çalışmalar sunup, İslâm medeniyetini Batı dünyasına tekrar hatırlatmıştır. Fuat Sezgin, İslam bilim tarihinin büyük başarılarının üstüne çekilmiş örtüyü kaldırmak için büyük gayret sarf etmiştir. Çünkü “*Batı medeniyeti, İslâm medeniyetinin çocuğudur. Bilimler Eski Mısır, Babil, Yunan, İslam ve Avrupa yolunu takip etmiştir. Batı bilimi olarak sunulanlar, İslam bilimlerinin devamıdır.*”¹ Bilim tarihinde hiçbir başarısı olmadığına inandırılan Müslüman dünyasının üzerindeki örtüyü kaldırarak bir hakikati göstermiştir: İslam terakkiye engel değildir. Fuat Sezgin Hoca'nın bütün amacı, Müslüman dünyasına tekrar bir özgüven vermektir. “*Amacım İslam topluluğuna mensup insanlara, İslâm bilimlerinin gerçeğini tanıtmak, benlik duygularını olumsuz etkileyen yanlış yargılardan onları kurtarmak ve ferdin yaratıcılığına olan inancı onlara kazandırmaktır.*”² Muazzam derecedeki çalışmalarının bir kısmı bilime katkı amaçlıdır. Asıl ve en mühim gayesi, İslâm âleminin bilim ve teknoloji alanında yitirmiş olduğu özgüveni yeniden tesis etmektir. Çünkü Müslüman bilim adamlarının, insanlık tarihine katkıları sayılamayacak kadar çoktur. “Benim mensup olduğum bir ilim, kültür ve medeniyet dünyası var, bizler köksüz ve sahipsiz değiliz. Çok derinlere inen sağlam bir medeniyete beşiklik etmişiz. Fakat yüzyıllardır bu medeniyetin görmezden gelindiğini, hakkının yenildiğini, tahkir edilip, bütün yaptıklarının da elinden alındığını ve ona zulmedildiğini gördüm. İslâm medeniyetinin bu göz kamaştırıcı birikimini ve dünya bilimine yaptığı büyük katkıları, bunun farkında olmayan dünyaya tanıtmayı gâye ittihaz ettim. Bu gayretim bir kısmı sadece bilim dünyasına hizmet için, ama diğer çok mühim bir gâyesi ise koskoca bir İslâm âleminin yitirmiş olduğu kendine hürmeti, güveni ve insanlık tarihindeki yerini hatırlatarak, kaybettiklerini iade etmektir.”³

Köklü bir geleneğe sahip olan İslam medeniyetinin dünya bilim ve medeniyetine katkıları, Sezgin'in bitmez tükenmez araştırma ve çalışmalarıyla, sarıh bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sezgin'e göre Batı dünyası, insanlık tarihinin gelişimi ile kendi medeniyetlerinin gelişimini, tek düze bir perspektiften değerlendirmiştir. Ki bu durum, hem Batı'da hem Doğu'da yanlış bir İslam algısına sebep olmuştur. Böylelikle İslâm üzerinde; bilime, medeniyete hiçbir katkı sunamayan veya yeterince katkısı olmayan bir din ve kültür algısı oluşmuştur. Batı bu yanlış din ve kültür algısını, kendi toplumuna oryantalistler eliyle rahatlıkla kabul ettirmiştir. Asıl mühimi ise oryantalistlerin yaptıkları bu algı ile Doğu, hassaten İslam dünyası, kendine olan güvenini ve hürmetini kaybetmiştir. Fuat Sezgin, bütün ömrünü yüzyıllardır süren- yer yer de sürmekte olan- bu algıyı kırmaya adanmış, Müslümanları silkeleyip, kendine getirmeye çalışmıştır. Yapmış olduğu çalışmalar neticesinde de İslam'ın terakkiye mani olmadığını aksine İslam medeniyetinin dünya bilim tarihine yapmış olduğu önemli katkıları, hem Batı dünyasına hem de Müslümanlara, ilmel yakîn derecesinde, delilleriyle, ispatlayıp göstermiştir.

Bilim Tarihi

Bilim, bir milletin veya uygarlığın tekelinde değildir. Bugünkü medeniyet seviyesine gelene kadar; Yunan, Hint, İran, Çin, Arap, Mısır ve Türk gibi birçok milletin ve uygarlığın bilim üzerinde emeği ve katkısı vardır. Bilime katkı sunan bu medeniyetler, Batı tarafından, çoğu zaman ideolojik sebeplerden dolayı göz ardı edilmiştir Zamanla Müslümanların özgüvenlerini kaybetmeleriyle-ki birçok haklı sebebi var- İslam medeniyetinin bilim tarihine katkısı yeterince ortaya kon(a)mamıştır. Fuat Sezgin'den önce bu tip çalışmalar neredeyse yok denecek kadar azdır. Fuat Sezgin, uzun yıllar boyunca yapmış olduğu çalışmalarla, Batı'nın İslam medeniyeti hakkındaki olumsuz, ezberlenmiş dogmalarına son vermiştir. Sadece İslam bilim tarihine değil dünya bilim tarihine de yeni ve farklı bir perspektif kazandırmıştır.

Fuat Sezgin'in İslam bilim tarihine yaptığı önemli katkıların neler olduğuna geçmeden önce, bu bilim dalından kastedilenin ne olduğunu kısaca ifade etmekte fayda var. Bilim tarihi ifadesinin, birçok ilim adamı tarafından farklı tanımlamaları olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: “*Uygarlıkların ve ulusların tarihin her dönemindeki gelişimini anlatmak üzerine doğmuş bir bilim dalı*”⁴ “*Uygar dünyayı*

¹ Ali Karakaş, “20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları: Fuat Sezgin Örneği” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2015, s. 332.

² Fuat Sezgin, “İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri”, İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde, Ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 12.

³ Tayfur Korkmaz, “20. Yüzyıl İslam Bilim Tarihi Çalışmaları; George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) İstanbul, 2009, s. 11.

⁴ Aybüke Ekici, “Tarihî Uyanışın Mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin”, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, ed. Muharrem Balcı, İstanbul, 2013, s. 391.

oluşturan farklı ulusların ve uygarlıkların bilimsel etkinliklerini incelemeye ve karanlıkta kalmış noktaları aydınlatmaya çalışan tarihsel araştırma”⁵ “İnsanın evreni araştırması, zaman ve mekân içinde var olan ilişkileri keşfetmesi, elde edilen gerçekleri savunması, yanlışlara ve batıl inançlara karşı savaşması.”⁶ İslam bilim tarihçisi olan Fuat Sezgin’e göre ise bilim tarihi “Beşeriyetin başlangıçtan bugüne hayat şartlarını geliştirmek, yaşadığı kâinatı tanımak hususundaki bütün çalışmalarının neticesini gösterme gayretidir.”⁷ Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, bilim tarihi kısaca, tarihin başlangıcından günümüze kadar farklı topluluklar tarafından üretilen bilgi ve bilimin gelişim sürecinin objektif bir perspektiften yorumlanması ve ortaya konmasıdır. Bilim tarihinin konusu ise bilginin geçmiş olduğu aşamaları belirlemek, sistematik bir şekilde açıklamak, bilimsel etkinliklerin insan yaşamında ne gibi değişikliklere neden olduğunu incelemek; bir toplumun bilime ne zaman katkı yaptığını ortaya koymaktır. Bütün bu çalışmaları yaparken de bilim adamlarının araç ve yöntemlerini objektif bir açıdan değerlendirmek gerekir.

Bilim tarihinin kökleri, ilkel topluluklardan modern topluma kadar geniş bir alanı kapsadığı için, çalışma alanı çok geniştir. Bir milletin veya medeniyetin kendini tanıması, insanlık tarihine ismini yazdırması gibi yönlerden etki alanı oldukça geniş bir bilim dalıdır. Çünkü “... ulusların ve/veya uygarlıkların müşterek inşaa ettikleri insanlık medeniyetinde hak ettikleri yerleri bilim tarihi ile alacaklardır.”⁸ Kısacası bilimin doğuşunu inceleyen bilim tarihinin amacı, objektif bilginin ortaya çıkmasını ve yayılma koşullarını incelemektir. Bilim tarihçisinin görevi de “...medeniyetler tarihinde aralıksız zincir oluşturan bilimlerin kaybolan halkalarını bulmak ve bunları yeniden bir değerine bağlamaktır.”⁹ Sezgin’e göre bilim tarihinin amacı ise İslam bilim tarihinin insanlık tarihindeki yerini ve etkisini objektif olarak ortaya koymaktır. Sezgin, Müslümanların insanlık tarihindeki konumlarını ortaya koyarken, İslam medeniyeti hakkında Müslümanlar ve Batılılar arasında oldukça yaygın ve yanlış kanaatleri düzeltmeyi amaçlamıştır. Bilim tarihindeki esas amacını ise şu cümlelerle açıklamıştır. “...Tek amacım, İslam topluluğuna bağlı insanlara, özellikle Türklere, ister dindar ister dinsiz olsunlar İslam bilimlerinin gerçeğini tanıtmak, onları benlik duygularını hırpalayan yanlış yargılardan kurtarmak ve onlara ferdin yaratıcılığına karşı olan inancı kazandırmaktır.”¹⁰

Batı dünyasının özellikle de kıta Avrupa’sının kendini tanımlarken vazgeçilmez üç referansı vardır. Bu üç temel referans aynı zamanda kıtanın oluşturucu güçleridir. Kıta Avrupa’sı üç sacayağından oluşur. Bunlar Antik Yunan medeniyeti, Roma ve Hristiyanlıktır. Ünlü Fransız yazar ve şair Paul Valery, Avrupa medeniyetinin bu üç temele dayandığını şu şekilde açıklar: “Kadim Yunan, Avrupa insanların zihin dünyasını; Roma, sosyal hayatını ve hukuk tasavvurunu; Hristiyanlık da ruh ve ahlak dünyasını inşa etmiştir.”¹¹ Bu referans noktalarından bilim tarihini yakından ilgilendiren unsur, Batı’nın zihin dünyasını, kadim Yunan medeniyetine dayandırmasıdır. Özellikle Rönesans ile birlikte bilim tarihçiliğinin günümüze kadar devam eden kalıplaşmış düşüncesi, hem Batı’da hem İslam dünyasında kabul görmüştür. Özellikle Doğu ve İslam algısı olumsuz bir biçimde pekişmiştir. “Rönesans’ın vadettiği akılcılık, bilimsellik ve hümanizm modern dünyanın doğuşuna zemin hazırlamış fakat bu arada İslam, Müslüman ve giderek Türk algısının çerçevesini de belirlemiştir. Avrupa ve Osmanlı, Batı ve İslam dünyası modern dünyaya bu tarihi yükü taşıyarak girecektir.”¹² Gerçekten de her şey Rönesans ile mi başlamıştı? Ondan önce İslâm dünyasının bilim dünyasına hiç mi katkısı yoktu? Elbette vardı fakat zihinlere yerleşmiş algıları değiştirmek hiç de kolay olmayacaktı. İşte Fuat Sezgin’in bütün çalışmaları bu algının yıkılması üzerineydi. Ona göre İslam medeniyetinde bilimsel faaliyetler dokuzuncu yüzyılda başlar. On beşinci yüzyılda hızını kaybedip, on altıncı yüzyılda duraklar. On yedinci yüzyıldan itibaren

⁵ Rob Iliffe, Bir Disiplinin Gelişim Hikâyesi: Bilim Tarihi, ed. Melek Doksay Gökdoğan, çev. Sedef Beşkardeşler& Tarık Tuna Gözütok vd. İstanbul, Lotus Yayınevi, 2016, s. 19.

⁶ George Sarton, Antik Bilim ve Modern Uygarlık, çev. Melek Dosay-Remzi Demir, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1995, s. 20-21.

⁷ Tayfur Korkmaz, *age*, s. 11.

⁸ Fuat Sezgin, “İslam Bilim Tarihi Üzerine Tespitler ve Oryantalist Tezler”, Söyleşi: Sefer Turan, Bilim Tarihi Sohbetleri içinde, ed. Cüneyt Dalkıran, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s. 41.

⁹ Fuat Sezgin, “Bilim Tarihçiliğine Bir Bakış”, s. 100-101.

¹⁰ Fuat Sezgin, “İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri” s. 12.

¹¹ İbrahim Kalın, İslam ve Batı, İSAM Yayınları, İstanbul, 2016, s. 35-36.

¹² İbrahim Kalın, Ben, Öteki ve Ötesi, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 124.

ise Avrupa, kendini İslam dünyasından üstün görmeye başlar. Avrupalıların İslam dünyası karşısındaki üstünlük algısı Müslümanlar tarafından da kabul görmüştür. Bu süreç Rönesans (yeniden doğuş) olarak adlandırılan yeni bir dünya görüşünün doğuşuna yol açmıştır. “*Rönesans olarak adlandırılan dünya görüşü, başta Avrupa olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu ve İslam dünyasına yayılarak bu coğrafyalar üzerinde geniş kabul görmüştür. Rönesans dünya görüşü Müslümanların bin yıllık politik hâkimiyeti sırasında insanlığın ortak mirası olan bilimlere hiç bir şey katmadıkları pesimizmini ileri sürmüştür*”¹³ İşte bu noktada psikolojik savaş kaybedilip Batı’nın üstünlüğü kabul edilmiştir. Bu karamsarlık ve yenilginin de etkisiyle, bilimin kendileriyle birlikte doğduğu inancı, Avrupalılarda yer edinmiştir. Fuat Sezgin’e göre Rönesans adıyla bilinen devir gerçekte var olmayan bir devirdir. Bu kavramın üretiliş amacı, modern Batı bilimine kaynaklık eden İslam kültür dünyasının başarılarının üstünün örtülmesidir. Sezgin, hemen hemen her konuşmasında bu kavrama ve bu konudaki yanlışlıklara dikkat çeker. İslam dininin terakkiye mani olmadığını her fırsatta dile getirir. “Arap-İslâm bilimlerinin Batı dünyasında resepsiyonu ve özümsemesi daha on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında, yani bu faaliyetin en aktif olduğu devrede, düşmanlıkla ve şiddetli bir yadsımayla karşılaşmıştı. Kısmi bir direnişe rağmen on dokuzuncu yüzyıla kadar ısrarla ayakta kalan büyük ölçüde dinî motifli bu karşı koyucu akım, on altıncı yüzyıldan bu yana Avrupa’da bilimler historiyoğrafyasının düşüncesini ve ortaya koyuluş tarzını derinden etkilemiş, şekillendirmiştir. Bu akım bağlamında bilim tarihçileri bariz bir şekilde ilk kez on sekizinci yüzyılda adeta kelimenin tam anlamıyla, insanlık düşünce tarihinde Arap-İslâm bilimlerinin her türlü yaratıcı konumunu inkâr eden Rönesans kavramında bir evrensel-tarih görüşüne sürüklenmişlerdir. Bilim tarihinin çok kaba dokunan ve gerçeklikten uzak devrelendirilmesinde, Rönesans olarak adlandırılan fenomen Yunan döneminin doğrudan doğruya bir devamı olarak görülmüştür.”¹⁴ Sezgin, Rönesans kavramının okullarda hâlâ yanlış okutulup öğretilmesine, bir konferansında şu sözlerle dikkat çeker: “Modern bilimler tarihinin üç yüzyıl kadar bir geçmişi var. Avrupalıların on yedinci yüzyıldan itibaren kendilerini İslam dünyasından üstün görmeye, hatta bu kültür dünyasını unutmaya başladıkları bir sırada, bilimler tarihinin başlayan yapıcı büyük çağı anlamında Rönesans (yeniden doğuş) diye bir adlandırma ortaya çıktı. Bu terimin taşıdığı anlama göre, Avrupa’da on üçüncü hatta on ikinci yüzyıldan itibaren belirmeye başlayan ilmî kalkınma, doğrudan doğruya Yunan bilimlerinin Latinceye tercümesi, benimsenmesi ve etkisi diye değerlendiriliyordu. Bu anlam, birçok bilim tarihçisi tarafından tarihî gerçeklere aykırı olduğu gösterilmiş bulunmasına rağmen, Batı dünyasında, hatta onun dümen suyunda kalan İslam dünyasında hâkim bulunuyor. Benim kuşağım, ilkokulda ve lisede Rönesans görüşünü, sarsılmaz bir gerçek olarak Batı dillerinden alınan ders kitaplarından öğreniyordu.”¹⁵ Fuat Sezgin başka bir söyleşisinde de Rönesans ile ilgili etkileyici şu sözleri söyler: “*Siz de benim gibi Rönesans ninnileri ile büyüdünüz. ‘Müslümanlar dünyayı öküzün boynuzunda santıyordu’ diye öğretildi. Hâlbuki Müslümanlar Onuncu yüzyılda göğün ve yerin eğiminin sabit mi değişken mi olduğunu hesaplamak için rasathane kurdu*”¹⁶

Oryantalizm ve Oryantalistler

On yedinci yüzyıldan itibaren kendini İslam dünyasından üstün görmeye başlayan Avrupa, Rönesans’ın da etkisiyle genel anlamda Doğu dünyasını her yönden etkilemeye başlar. Doğu özellikle de Müslümanlar, oryantalistlerin yapmış oldukları çalışmalarla geri kalmışlığı kabul eder hale gelir. Oryantalistlerin ortaya koymaya çalıştıkları temel algı, Müslümanların bilimle hiç alakalarının olmadığı, İslam’ın terakkiye mani bir din olduğudur. Her konuda bir gerileme içinde olan İslam dünyası ve Müslümanlar, bu algının ve yapılan çalışmaların etkisiyle özgüvenlerini ve kendilerine hürmetlerini kaybetmişlerdir. Oryantalistlerin hemen hemen hepsi –çok az sayıdaki hakkaniyetli olanları hariç– Müslümanlara özellikle de Türklere farklı ve yanlı bir gözle bakmışlardır. Yapmış oldukları ilmî çalışmaları ve bilime katkılarını inkâr etme yoluna gitmişlerdir. Oryantalistlik çalışmalar, ilk başlarda ‘Doğu’yu, ‘ötekini’ tanıma amacıyla, dinî ve ticarî sâiklerle başlamış olsa da zamanla, Batı’nın idare ettiği/idare etmeyi düşündüğü, sömürmeyi planladığı toplumları yönlendirmeye evirilmiştir. On sekizinci yüzyıldan itibaren oryantalistler, ilim adamlığı hüviyetlerini bir kenara bırakarak, iktidarın bilgi ihtiyacını karşılayan birer paralı uzmanlar haline gelmiştir. “...Avrupa’daki şarkiyatçılar sömürge makamlarıyla öteden beri doğrudan doğruya ilişki içindedir: Bilimsellik ile doğrudan askerî sömürge fethi arasındaki işbirliğinin ne kadar sıkı olduğuna dair yeni yeni öğrenmeye başladığımız şeyler (Müslümanların

¹³ Fuat Sezgin, “İslam’ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış”, Adam Akademi, Sayı:1, 2011, s. 97.

¹⁴ Fuat Sezgin, İslam’da Bilim Ve Teknik, İkinci Basım, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, Nisan 2008, 1.Cilt, S. 1.

¹⁵ Fuat Sezgin, “İslam Kültür Dünyasının İlimler Tarihindeki Yeri”, s. 413.

¹⁶ www.ihlas.net.tr 20 Ekim 2009.

güvenini kazanarak Sumatra'daki Açe halkına Hollandalılar tarafından açılacak vahşi bir savaşı planlama ve yürütmek için bu güveni kullanan saygıdeğer Hollandalı Hurgronje örneğinde olduğu gibi) hem ibretlik hem de can sıkıcıdır. Aynı zamanda hükümete, birtakım şirketlere veya medyaya danışmanlık yapmayan hatta buralarda çalışmayan bir 'İslam' uzmanı yoktur dense yeridir. Apaçık pek çok nedenle(...)söylemlerin tümünün ya bir otoriteyle ya da bir iktidarla çıkar ilişkisi olduğunu söylemek pek de abartılı sayılmaz."¹⁷ Ünlü Fransız oryantalist Antoine Isaac Silvestre de Sacy'ın Mısır'ın işgalinde önemli bir rolü vardır. Fransız ordusu tarafından Mısırlılara yönelik hazırlanan Arapça bildiriye kaleme almıştır. İslâm tasavvufu konusunda çalışmış Louis Massignon da Antoine Isaac Silvestre de Sacy gibi Fransa hükümetine çalışan bir oryantalisttir. Oryantalist araştırmalarının İngilizlerin Şark'taki sorumluluğunun bir parçası olduğunu savunan İngiliz devlet adamı Lord Curzon'a göre; iktidarla oryantalistler arasında bir çıkar ilişkisi ve işbirliği olduğunu ifade eder. Lord Curzon 27 Eylül 1909'da Lordlar Kamarası'nda şunları söyler: 'Doğu insanının yalnız dillerine değil, törelerine, hissiyatına, geleneklerine, tarihine, dinine de aşına olmamız, Doğu ruhu diyebileceğimiz şeyi anlama maharetimiz, kazanmış olduğumuz mevki gelecekte de koruyabilmemizi sağlayacak tek dayanaktır.'" Curzon, bu konuşmadan beş yıl sonra meramını daha da açık seçik dile getirir. "Şark araştırmaları düşünsel bir lüks değildir; bunlar, imparatorluk için büyük bir mecburiyettir. Bana sorarsanız Londra'da böyle bir okulun [Şark Araştırmaları Okulu] kurulması imparatorluğun zorunlu teçhizatının bir parçasıdır."¹⁸

Avrupalının zihin dünyasında ulaşılmaz ve masalsi olarak kodlanan Doğu, Oryantalistlerin yaptıkları çalışmalarla, eski büyüsunü kaybeder. Bin bir Gece Masallarıyla bilinen Doğu, artık ulaşılabilir, nüfuz edilebilir, yeniden tasarlanabilir bir duruma gelmiştir. Oryantalistler, Doğu'ya yaptıkları seferler sonucunda, ciddi manada Doğu'nun bilgi birikimini Avrupa'ya taşımışlardır. Yalnızca Arap dünyasından yüz kırk binden fazla yazma eserin Avrupa'ya götürüldüğü bilinmektedir. Batı, bu bilgi birikimini 'öteki' olarak gördüğü Doğu'dan almasına rağmen, onu bilim dünyasına hiçbir katkı sunmamakla suçlar. Müslümanların bilime hiç katkısının olmadığını iddia eder. Batı dünyası dışındaki bilim, önemsizleştirilerek, tüm artılar Batı hanesine yazılır. Batı'da İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd gibi meşhur felsefe ve tıp tarihinin ünlü isimlerinin gündeme gelmesi bile Eflatun ve Aristo ile muhavere etmeleri sayesinde. Hâlbuki İslam uygarlığında ulaşılan düzey, Avrupa bilim ve felsefe dünyasını derinden etkiler. Birçok Avrupalı yazar Müslüman felsefeci ve bilim adamlarından etkilenir. Etkilenmekle de kalmayıp bunu eserlerine yansıtırlar. "Batı'nın Gazalisi" unvanını hak eden Thomas Aquinas bir eserinde, İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd'e iki yüzden fazla yerde atıfta bulunur. Bütün bunlara rağmen çoğu müsteşrik, İslam'ı olumsuzluk içinde göstermeye devam eder. Müslümanların kurduğu bu medeniyeti ve bu medeniyet ikliminden çıkan Müslüman bilim adamlarının varlığını açıklamak zorunda kaldıklarında ise bunu kendi hanelerine yazmakta bir beis görmezler. Onlara göre Müslüman bilim adamları, Müslüman görüneler de gerçekte Müslüman değillerdir. Müslüman bilim adamlarının çoğunun bu kadar başarılı olmasındaki en önemli faktör, Müslüman bilim adamlarının gizlice vaftiz olmalarıdır. Francis Bacon'a göre Farabi ve İbn-i Sina aslında Hristiyan olan ve gizlice vaftiz olan kişilerdendir. Ona göre "... Farabi ve İbn-i Sina gibi birinci sınıf filozofların, İslam gibi sapık ve irrasyonel bir dine mensup olması düşünülemez."¹⁹

Batı'da Türk sözcüğü uzun yıllar Müslüman kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Türkleri 'barbar', 'yağmacı', 'şehvet düşkünü', 'dinsiz', 'hoşgörüsüz', 'okumaz yazmaz', 'Avrupa'yı merak etmez', 'koca gövdeli ama küçük beyinli' olduğu gibi birçok olumsuz sıfatı içeren imgelerle tasvir ederler. Türkleri, medeniyet yaratma yeteneğinden uzak olarak gören bu zihniyet, Türklerle yakıştıramadıkları bir durumla karşılaştıklarında ise bu durumun Batı ile bir bağlantısını bulmaya çalışırlar. Avusturya'nın İstanbul Elçiliğinde görev yapan Salomon Schweigger, Selimiye Camisinin ihtişamı karşısında hayran kalır. Fakat bu denli muhteşem eseri Türk mimarların yaptığına inanamaz. Bundan dolayı gerçeği değiştirmek durumunda kalır. "Bu yapı Türkler tarafından yapılmamıştır; çünkü Türkler böyle yapıları yapabilecek güç ve yetenekte değildir. Bu yapıyı asıl yapanlar, tutsak İtalyanlardır."²⁰ Batı dünyası, Türklerin bu tip başarılarının üstünü örtmenin diğer bir yolu olarak, Türkleri Avrupalı bir kavim olarak gösterme çabası içine girer. Buna göre Türkler aslen Truvalıların devamı olan bir kavimdir. Böylelikle Müslüman Türklerin her başarısını izah etmek kolaylaşmıştır. Türkler temelde bir nevi Avrupalıdır. "Milattan önce 1190'da Truva düşünce iki grup Truvalı kentten kaçmıştı. [Bunlardan bir grup] Truvalı Turkus'un liderliğinde hayvanlar gibi yaşadıkları Asya'ya tam olarak da İskitya'ya

¹⁷ Edward W. Said, Medyada İslam-Gazeteciler ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor? Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s.58-59.

¹⁸ Edward W. Said, Şarkiyatçılık- Batı'nın Şark Anlayışları, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 226.

¹⁹ İbrahim Kalın, Ben, Öteki ve Ötesi, s. 56.

²⁰ Onur Bilge Kula, Batı Edebiyatında Oryantalizm I, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 282.

gitmişti. O kadar yırtıcı ve barbarlardı ki Büyük İskender onları Yahudilerle birlikte dağlarda hapsedmişti. Daha sonra onlardan bir grup İran'a göçmüş ama giderek çoğalmalarından korkan İranlılar tarafından zulüm görmüşlerdi. En sonunda İranlılar Türkleri kovmuş, onlar da gidip Doğu'yu fethetmişti. Bu nedenle Türkler gerçekten Truvalydılar: İslam'ı kabul eden Truvalılar.”²¹ Batı, bu tip düşünce ve fikirlerini, hem kendi halkına anlatmak hem de Müslüman dünyasının zihnini teşviş etmek için, oryantalizm çalışmalarını kurumsal bir hale getirmiştir.

Batı, bu ve buna benzer yolları deneyerek, Türkleri inkâr veya kendine benzetme yoluna giderken, Müslüman âlimler hakikatin peşinden gitmişlerdir. Müslüman bilim adamları, hiçbir toplumu ayırt etmeksizin ilmî kaynaklardan yararlanmış, tercüme yapmışlardır. Müslüman âlimler, asırlarca, hiçbir ayırım yapmadan Aristoteles'i 'El-Muallimu'l-Evvel' (ilk üstat), Müslüman olmayan diğer bilim adamlarını ise 'el-Fadl' (faziletli) gibi saygı ifade eden kelimelerle anmışlardır. Aynı şekilde Galenus veya Galen'den bahsederken 'Calinos u Fazıl' sıfatını vermekten hiç çekinmemişlerdir. Müslüman âlimler, İslam'ın ilk emri olan 'oku' emrine ve "İlim, müminin yitik malıdır, nerede bulursa alı" hadisi şerifine büyük önem atfetmişlerdir. Bundan dolayı millet veya din gözetmeksizin ilimin peşinden gitmişlerdir.

Oksidentalizm

Oryantalistlerin, Doğunun ve Müslüman Türklerin bilim dünyasına hiç katkı yapmadığı, Müslümanlığın terakkiye mani olduğu iddiası, zamanla Türkler arasında da kabul görmeye ve zihin dünyalarında yer edinmeye başlar. Oryantalistlerin bu olumsuz tavırları karşısında, oksidentalizm kavramı ve çalışmaları başlar. Oksidentalizm, Fransızca "occidente" yani Batı anlamına gelen sözcükten türemiştir. Oryantalizm ile benzer yönleri olsa da, onun zıttı değildir. "...oryantalizm, kısaca, nasıl Batılı gözlüklerle Doğu toplumlarına bakmak anlamına geliyorsa; oksidentalizm de tersine 'Doğu'nun gözlükleriyle Batı toplumlarına bakmak'"²² anlamına gelmektedir. Kısaca Batı'ya ilişkin bilgi olarak tanımlanabilir. "... hem Batı/Batılı tasavvurumuzu şekillendiren/yönlendiren bir düşünce tarzı"dır.²³ Aynı zamanda "Batı'nın hegemonyasına karşı itirazımızı ifade [eden] bir karşı söylemdir" ve "ben'imizi ortaya koyan bir söylemdir hem de Batı'ya inceleyen bir bilim dalıdır."²⁴

Müslüman Türklerin İslâm bilim tarihine katkılarını ve başarılarını, akademik bir şekilde olmasa da ortaya koyan ilk kişi 'Hace-i Evvel' olarak bilinen, Tanzimat sanatçısı Ahmet Mithat Efendi'dir. Ahmet Mithat Efendi, yapmış olduğu tarih okumaları ile oryantalist tutuma karşı ilk ciddi çıkışı göstermiştir. Bu anlamda ilk oksidentalist sayılabilecek çalışmalarda bulunmuştur. Ahmet Mithat'ın yapmış olduğu çalışmaya göre Osmanlılar, zamanına göre çok büyük başarılarla imza atmış, geçmişi başarılarla dolu bir millettir. Osmanlı'nın bu başarısının arkasında, İslâm âleminin önceki asırlardaki muhteşem başarısı yatmaktadır. Avrupa bilimden haberdar değilken Müslüman âlimler güneş saati yapıp, okyanuslara açılmışlardır. "Düşününüz ki Avrupa henüz tayin-i evkat için saat usulünden bile bihaber iken Müslümanlar burada irtifaat-ı şemsiyeyi bi'l-hesap güneş saatleri yapıyorlar ve takvimler tanzim ediyorlar idi. Bu malumat-ı fenniyeleri sayesinde idi ki gemiciliği fevkalhad ileriye götürüyorlar idi. Denizleri kendi kudret-i ilmiye ve sınıyalarına râm eylediklerinden dolayı 'el-Mağrurîn' namını alan Arap gemicileri Bahr-i Muhit-i Atlası ve Bahr-i Muhit-i Hindî sevhilinde henüz coğrafya âleminin malumu olmayan yerleri keşfediyorlar idi..."²⁵

Batı medeniyetinin sadece Avrupa'ya ait olmadığını, bu medeniyetin bütün insanlığın-Doğu'nun- ortak bir ürünü olduğunu söyleyen, diğer bir Tanzimat dönemi münevveri de Mecelle müellifi Ahmet Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa, Avrupa medeniyetinin gelişimini tarihsel bir süreç şeklinde inceler. Günümüz medeniyetinin sadece Batılılar tarafından oluşturulduğu iddiasına karşı çıkarak, Avrupa medeniyetinin Doğu-Batı ilişkisinin bir birikimi sonucu oluştuğu tezini savunur. Cevdet Paşa'ya göre medeniyetler yoktan var olamazlar. "Temeddün" eden milletler, kendilerinden önceki medeniyetlerin geride bıraktıklarını alarak ilerlerler, gelişirler. Cevdet Paşa'ya göre ilk "temeddün" eden toplulukların kaynağı Doğu'da yani Asya'dadır. Cevdet Paşa, ilimlerin temelini Ortadoğu medeniyetlerine, bu medeniyetlerin ilk oluşumunu da Nuh Tufanı sonrası insanlığın, el Cezire denilen

²¹ Jerry Toner, Homeros'un Türkleri, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2015, s. 76-77.

²² Hilmi Yavuz, "Oryantalizm Üzerine Bir 'Giriş' Denemesi, Marife Oryantalizm Sayısı, Konya, 2002, s. 62.

²³ Abdullah Metin, Oksidentalizm- İki Doğu İki Batı, Açılım Kitap, İstanbul, 2013, s. 161.

²⁴ Abdullah Metin, *age*, s.161

²⁵ Ahmet Mithat, Ahmet Metin ve Şirzat, TDK Yayınları, Ankara, 2013, s. 491.

topraklara yerleşme hadisesine dayandırır. Medeniyet buradan Asya'nın diğer kısımlarına oradan da Mısır kanalıyla Avrupa'ya taşınmıştır. Cevdet Paşa'ya göre Medeniyet, kıtalar arası dolaşan bir gelindir. Bu gelin, tarihin değişik zamanlarında Asya kıtasında gezinirken artık çeşitli yollarla Avrupa kıtasına geçmiştir. Medeniyet denilen gelinin Avrupa kıtasına geçmesi ve gelişmesinin kaynağı da Doğu kaynaklıdır. Bunlar, Endülüs medeniyetinin Avrupa'ya etkisi, İstanbul'un Müslüman bir topluluk olan Osmanlılar tarafından fethedilmesi ve Haçlı Seferleri ile Doğu'daki ilim ve teknolojinin Avrupa'ya taşınmasıdır. Avrupalılar bu yollarla Rönesans'ın oluşumuna katkı sağlayacak çalışmalara başlamışlardır. "Aydınlanma Dönemi Avrupa'sında birçok fikir adamı tarafından yüceltilen ve kendi medeniyetlerinin temeli olarak gösterilen kadim Yunan Cevdet Paşa'nın görüşlerinde fazlaca yer almaz. Ona göre kadim Yunan, Avrupa medeniyetinin oluşumu için tek başına yeterli bir merkez değildir. Haçlı Seferleri, Cevdet Paşa tarafından Avrupa'nın medenileşmesi açısından bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu sayededir ki Avrupa, İslâm dünyasından elde ettiği kazanımlarla dinî taassuptan kurtularak bilim, kültür ve teknoloji yolunda ilerlemeye başlayacaktır. Bu bağlamda Avrupa'da 15. yüzyıldaki gelişmelere dikkat çeken Cevdet Paşa, bu yüzyıldan sonra Avrupa'nın kendi medeniyetini seviyece yukarı taşıyıp İslâm dünyasının ise geri kaldığını belirtmektedir."²⁶

On dokuzuncu ve yirminci asırlarda, Batı'nın bize kabul ettirmeye çalıştığı, doğru olmayan bilgileri reddetme konusunda, Ahmet Mithat Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'dan başka bazı düşünür ve yazarlarımızın-, Namık Kemal, Mehmet Akif, Cemil Meriç, Nurettin Topçu vb- çeşitli gayretleri olmuştur. Fakat bu iddialara karşı sistematik bir duruş ortaya kon(a)mamıştır. Fakat Fuat Sezgin, hocası Alman oryantalist düşünür Hellmut Ritter'in yönlendirmesiyle ömrünü İslam bilim tarihine adayarak bir duruş sergilemiştir. Yaptığı çalışmalarla, Müslümanların bilim dünyasına katkılarını, bütün dünyaya delilleriyle birlikte göstermiştir. Fuat Sezgin Hoca, hiçbir zaman körü körüne bir Batı düşmanı veya kendi çıkarları doğrultusunda Batı'yı inceleyen bir oksidentalist olmamıştır. Kendi 'ben'imizi ortaya koymak için, kendi öz değerlerimizi ve Müslüman bilim adamlarının insanlığa yaptığı katkıları, ilmî ve akademik yönden ortaya koymuştur. Yaptığı bu çalışmalar göstermiştir ki İslam dünyası sadece dini ilimlerde değil temel ve sosyal bilimler alanında da önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. İslam medeniyeti bünyesindeki gelişen bilim ve teknolojinin, insanlığın bugünkü seviyesine gelmesinde çok önemli katkıları olmuştur. Müslümanlar, fetihlerle Arap Yarımadasının dışına çıktıklarında antik dünyanın kültürel mirası ile karşılaşır. Müslüman bilim adamları, yapılan bu ilmî alışmaları, kendi kültürlerine taşımakta bir beis görmezler. Abbasiler zamanında Bağdat'ta 'Beyt-ül Hikmet' adında bir akademi kurup, Batı'dan aldıkları eserleri Arapça'ya tercüme ederler. "Farklı kültürlerden Arapça'ya çevrilen eserler başlangıçta resepsiyon aşaması, ardından asimilasyon aşaması ve sonrasında yaratıcılık aşamasına geçilmiştir."²⁷ Yani Mısır, Babil, Sümer, Yunan ve Roma gibi medeniyetlerin bırakmış oldukları mirası, özümseyip, geliştirerek sekizinci yüzyıldan on beşinci yüzyılın sonlarına kadar özgün eserler neşretmişlerdir. Batı dünyası Ortaçağ karanlığında İslam dünyası, tıp, optik, coğrafya, felsefe, kimya, matematik, geometri gibi alanlarda özgün çalışmalar içindelerdi. Müslüman bilim adamlarının bilim alanında yapmış oldukları çalışmaları ortaya koymak, başka bir makalenin konusu olduğu için burada üzerinde durmayacağım. Fakat Müslüman dünyası, yapılan bu çalışmalar hakkında yeterince bilgi sahibi değildir. Fuat Sezgin'e göre Müslümanların bilim alanında yapmış oldukları bu muazzam çalışmaların farkında olmamalarının tek sebebi, sadece Batılı düşünürler veya oryantalistler değildir. Asıl sebep, Müslümanların bu konudaki bilgisizliğidir. Bu bilgisizlik yalnız halk katında değil en üst seviyede de kendini göstermiştir. Sezgin, bu konuyla ilgili düşüncelerini tarihi bir anekdotla şöyle anlatır: "Sultan IV. Murat 1625 ile 1626 yılları arasında İstanbul'a gelmiş Hollandalı oryantalist Jacob Golius'dan Osmanlı İmparatorluğu'nun haritasını yapmasını istemiştir. Golius, bunu yapamayacağını arz ederek özür dilemiştir. Bu Osmanlı sultanı, Avrupalıların on birinci yüzyıldan bu yana haritaları İslam dünyasından kopya ve taklit ettiklerini, Osmanlıların on yedinci yüzyılda imparatorluğun en ileri haritalarını yapmakta olduğunu bilmiyordu. Bu demek oluyor ki, Osmanlı imparatorluğu geçmişinde sekiz yüz yıllık yaratıcılık döneminin olduğunu bilmiyordu. Zira bu gerçeği o dönemde birkaç Avrupalı bilginden başka kimse de bilmiyordu."²⁸

²⁶ Murat Yılmaz, Tanzimât Döneminde Avrupamerkezciliğe Bir Karşı Çıkış: Ahmed Cevdet Paşa, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 56, Eylül-Ekim 2016, s. 388.

²⁷ Seyfi Kenan, "İslâm Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek". Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 1, Sayı 4, 2003, s. 74.

²⁸ Fuat Sezgin "Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiye'si'ne Bakış" s. 62-63.

Bunları tafsilatıyla bilen Fuat Sezgin Hoca, ömrünün tamamını bu ‘bilgisizliği’ ortadan kaldırmak ve gerçekleri ortaya koymak için vakfeder. Yaptığı çalışmalarla Batı dünyasını, daha da önemlisi Müslümanları sarsar. Yalnız Müslüman bilim adamlarının bilime yaptığı katkıları ortaya koymakla kalmamış, yapmış oldukları icatlarının da orijinal kopyalarının bir örneğini bilim dünyasına kazandırmıştır. Yüz binlerce el yazması eserde tarifleri yapılan; ama bugün kimse tarafından bilinmeyen, bilim tarihinin bu nadide eserlerini gün yüzüne çıkarır. Bu buluşların önce ne olduklarını ve nasıl çalıştıklarını anlamaya çalışır. Sonrasında yapılacak âletin şeklini ve çalışma sistemini ustalara anlatarak yol gösterir, onlarla birlikte yapmaya başlar. Sergilenen eserlerin orijinalleriyle birebir aynı olması için büyük bir emek harcar. Bugün halen Türk İslam Eserleri Müzesinde yaklaşık sekiz yüz kadar icadın birebir modelleri onun gayretleriyle sergilenmektedir. Böylelikle Müslüman bilim adamlarının yapmış oldukları icat ve çalışmalar, bir disiplin içinde göz önüne serilmiştir.

Sonuç

Yedinci yüzyılda ortaya çıkan İslam dini, sekizinci yüzyıldan itibaren bir medeniyet halesi oluşturmuştur. Bu hâle sadece Arap Yarımadasını değil, Kafkaslardan Mısır’a, İber Yarımadasından Orta Asya’ya kadar her yeri aydınlatmıştır. Müslümanlar sadece dinî ilimlerde değil, bilim ve teknoloji alanında da birçok çalışmalar yaparak modern bilimin günümüze kadar gelmesine önemli katkılar sunmuşlardır. İslam dünyası özellikle sekizinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar önemli bilimsel çalışmalar ortaya koymuştur. On sekizinci yüzyılda başta ‘devlet-i muazzama’ olan Osmanlı, ekonomik, askerî, siyâsi yönlerden geriler. Rönesans ile birlikte bilimsel ve fikrî faaliyetler, Batı’nın eline geçer. Rönesans’ın etkisiyle, bilimsel gelişmeler Yunan medeniyetinden başlatılmış, sekiz yüz yıllık İslam medeniyeti göz ardı edilmiştir. Tek katmanlı, gerçeklerden uzak, derin bir taassup anlayışında olan oryantalistlerin bakış açısıyla da Müslümanların bilime hiçbir katkısının olmadığı, zihinlere zerk edilmiştir.

Batı, her ne kadar inkâr etse de Rönesans’a, Müslüman bilim adamlarının yapmış olduğu çalışmalarla ulaşmıştır. Müslümanlar da kendilerinden önceki uygarlıkların(Yunan, Mısır, Babil, Roma vb.) yapmış oldukları ilmî çalışmaları alıp özümledikten sonra, daha üst noktalara taşımışlardır. Bilimin bugüne gelmesinde birçok ırkın, milletin katkısı olmuştur. Müslümanların bu konuda hiçbir katkısının olmadığını söylemek/inkâr etmek; insanlığın bugünkü geldiği medeniyet seviyesini yok saymakla eşdeğerdir.

Fuat Sezgin, son üç asırdır, Müslümanların bilime hiçbir katkısının olmadığı düşüncesiyle yetişmiş, zihinleri karışmış, uyuşmuş olan Müslüman topluluğunu, bütün ömrü boyunca çalışarak uyandırmaya çalışmıştır. Tarihin katmanlarına yaptığı arkeolojik çalışmalarla, Müslümanlara tekrardan özgüven aşılamıştır. Batı dünyası tarafından dile getirilen, Müslümanların bilim dünyasına önemli bir katkılarının olmadığı tezini/iddiasını, yapmış olduğu ilmî çalışmalarla çürütmüştür. Eserleriyle ve yapmış olduğu çalışmalarla bilim tarihi alanında yeni bir perspektif ortaya koymuştur. Oryantalistlerin yaptığı gibi, kendisinden olmayanlara tek zaviyeden bakmamış, hem Batıyı hem Dođuyu farklı zaviyelerden tahlil etmiştir. “Batı medeniyeti İslam Medeniyetinin çocuğudur.” tezini ispat ederek bilim dünyasına göstermiştir.

Kaynakça

Ahmet Mithat, Ahmet Metin ve Şirzat, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay, 2013.

Ekici, A., “Tarihî Uyanışın Mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin”, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, ed. Muharrem Balcı, İstanbul: Kurtiş Matbaası, 2013.

Iliffe, R., Bir Disiplinin Gelişim Hikâyesi: Bilim Tarihi, ed. Melek Doksay Gökdoğan, çev. Sedef Beşkardeşler&Tarık Tuna Gözütok vd., İstanbul: Lotus Yayınevi, 2016.

Kalın, İ., Ben, Öteki ve Ötesi, İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.

Kalın, İ., İslam ve Batı, İstanbul: İSAM Yayınları, 2016.

Karakaş, A. 20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları: Fuat Sezgin Örneği, Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana 2015.

- Kenan, S., “İslâm Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin’i Dinlemek”. Değerler Eğitimi Dergisi, 1/4 (2003).
- Korkmaz, T., 20. Yüzyıl İslam Bilim Tarihi Çalışmaları; George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- Kula, O. B., Batı Edebiyatında Oryantalizm I, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2011.
- Metin, A., Oksidentalizm- İki Doğu İki Batı, İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- Said, E. W., Medyada İslam-Gazeteciler ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor? İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Said, E. W., Şarkiyatçılık- Batı’nın Şark Anlayışları, İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Sarton, G., Antik Bilim ve Modern Uygarlık, çev. Melek Dosay-Remzi Demir, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1995.
- Sezgin F., “Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiye’si’ne Bakış”. İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde, ed. Zeynep Berktas-Tuççe İnceoğlu, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sezgin, F., “İslam Bilim Tarihi Üzerine Tespitler ve Oryantalist Tezler”, Söyleşi: Sefer Turan, Bilim Tarihi Sohbetleri içinde, ed. Cüneyt Dalkıran, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, F., “İslam Kültür Dünyasının İlimler Tarihindeki Yeri”, İslamiyat Dergisi, 7/2, 2004.
- Sezgin, F., “İslam’ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış”, Adam Akademi, 1, 2011.
- Sezgin, F., İslamda Bilim ve Teknik 1, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.
- Toner, J., Homeros’un Türkleri, İstanbul: Tarih ve Kuram Yayınları, 2015.
- Yavuz, H. “Oryantalizm Üzerine Bir ‘Giriş’ Denemesi”, Marife/Oryantalizm, 2/3, (2002), 53-63.
- Yılmaz, M., “Tanzîmât Döneminde Avrupamerkezciliğe Bir Karşı Çıkış: Ahmed Cevdet Paşa”, Akademik Bakış Dergisi, 56, (2016), 388.

Mu'înü'l-Mürîd'de Alışkanlık Sıfat Fiili

Habit Adjective Verb in Habit Adjective Verb

Çağla KAPLAN*

Öz

Fiilimsilerin üç ana alt işlevinden biri olan sıfat fiil, eklendiği fiili geçici bir süreliğine isim sınıfına aktaran ancak fiilin anlamında hiçbir değişiklik meydana getirmeden ve mutlaka kendinden sonra telaffuz edilen veya edilmeyen tamlananı niteleyen kategoridir. Çoğu çalışma incelendiğinde sıfat fiilin bir fiile eklenerek zaman ve hareket içerisinde, eklendiği fiili isimleştirdiği dile getirilmektedir. Bununla beraber farklı ek kategorilerinin içine dâhil edilmekte ve zaman ekleriyle ilişkilendirilerek sınıflara ayrılmaktadır. Mevcut çalışmalardaki bakış açısı, sıfat fiillerin Türk dilinin ekleşme düzenindeki yeri açısından sağlıklı bir yaklaşım oluşturmamaktadır. Bu yaklaşım, alt işlev tayininde de sıfat fiillerin üstlendiği zengin işlev karşıtlıklarını kısıtlamaktadır. Oysaki sıfat fiil alt işlevleriyle beraber Türk dilinde oldukça geniş bir kullanıma sahiptir. Alt işlevleri açısından da oldukça zengin bir kategori olan sıfat fiilin bir alt işlevi de alışkanlık sıfat fiilidir. Alışkanlık sıfat fiili, bir işin sürekli yapıldığını göstermektedir. Sözü edilen mevcut sorunlar dolayısıyla çalışmada ilk önce sıfat fiil sınıfının Türk dilinin ekleşme düzenindeki yerinin ne olduğu ve alışkanlık sıfat fiilinin görevi izah edilmiştir. Türk dilinin ekleşme dizisinin karşıtlık düzenine göre yeri tespit edilen ve alışkanlık işlevini üstlenen sıfat fiilleri temsil etmek üzere Mu'înü'l-Mürîd'te taranmış ve bulunan örnekler yer verilmiştir. Mu'înü'l-Mürîd'de yer alan alışkanlık sıfat fiilinin alt işlevleri de tespit edilmiştir. Tüm bunlar, bir görev unsuru olarak eklendiği yerde değer kazanan ek sınıfının kelimenin ihtiyacı olan işlevleri karşılama prensibine dayalı olarak değerlendirilmiştir. Bu yöntem, görevli morfeplerin önceden veya sonradan belirli işlevlerle etiketlenmesinin yanlışlığına temas ederken aynı zamanda eklerin zengin kullanılışlarını görmeye imkân verdiği için zorunlu bir tercihi de temsil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sıfat fiil, alışkanlık sıfat fiili, alt işlev, Mu'înü'l-Mürîd.

Abstract

The participle, which is one of the three main sub-functions of verbs, is a category that temporarily transfers the added verb to which it is transmitted to the noun category, but does not change the meaning of the verb and qualifies the determinatum that is pronounced or not pronounced after it. When most of the studies are examined, it is stated that adjective verbs are added to a verb and nounise the verb to which they are added in time and movement. In addition, they are included in different affix categories and categorised by associating them with time suffixes. The perspective in the existing studies does not constitute a healthy approach in terms of the position of participle in the affixation set of the Turkish language. This approach also restricts the rich functional contrariety undertaken by adjective verbs in secondary function determination. But the participle has a very wide usage in Turkish language together with its secondary functions. One of the secondary functions of the participle, which is a very rich category in terms of its secondary functions, is the participle of habit. The participle of habit shows that a work is done continuously. Due to existing problems, the study first explains the position of the participle category in the affixation set of the Turkish language and the function of the participle of habit. Mu'înü'l-Mürîd was scanned to represent the adjective verbs whose position was determined according to the opposition order of the affixation set of the Turkish language and which undertake the habitual function, and the examples found were included. The secondary functions of the participle of habit in Mu'înü'l-Mürîd were also detected. All these were evaluated based on the principle that the affix category, which gains value where it is added as a task element, fulfils the functions required by the word. This method, demonstrates the inaccuracy of pre or post labelling of attendant morphemes with specific functions and is a necessary choice, as it also allows to see the rich usage of affixes.

Keywords: Participle, participle of habit, secondary function, Mu'înü'l-Mürîd.

Giriş

Sıfat fiil, Türk dilinde geniş kullanım alanına sahip olan bir ek kategorisidir. Bu geniş kullanım alanı sıfat fiilin hangi kategoride yer alması gerektiğiyle ilgili de farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır. Geleneksel dil bilgisinde yapım ve çekim eki kategorisinden ibaret olan ek tasnifleri mevcuttur.¹ Bu tasniflerin bazılarında fiilimsilerin alt işlevi olan sıfat fiil, *çekim eki* ile *yapım eki* arasında bir yer tutmaktadır.² Karaağaç, ad-eylem (sıfat fiil) ekini *fiil çekim ekleri* kategorisine³ almakta ve bu ekin asıl

* Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, cglakaplan98@gmail.com,
ORCID: 0009-0006-2143-3579

¹ Korkmaz 2009, 21; Banguoğlu 2015, 148; Ediskun 1999; 101.

² Ergin 2009, 333.

³ Karaağaç 2013, 397.

işlevinin geçici eylem yapmak olduğunu söylerken diğer taraftan da kalıcı ekler yapabildiğini belirtmektedir. (Karaağaç, 2013; 453) Ayrıca kalıcı isim yapabilme özelliklerinden dolayı *fiilden isim yapan ekler* sınıfına dâhil edilmesi yanlış bulunmamıştır.⁴

Geleneksel görüşün aksine daha detaylı olan ek tasniflerinde, sıfat fiillerin farklı ek kategorilerinde yer aldığı görülmektedir. Başdaş'a göre; sıfat fiil tam olarak ne yapım ekinin ne de çekim ekinin özelliğini taşıdığından ikisinin kesişim noktası olan *ara ekler* kategorisine uygun görülmektedir.⁵ Gülsevin tarafından dört başlığa ayrılan ek tasnifinde sıfat fiil, fiilimsilere dâhil edilerek *tür değiştirici ekler* olarak kabul edilmektedir. Fiilimsilerin alt işlevleri, eklendiği fiili sözlükte yer almayacak isim, sıfat veya zarf hâline getirdiği için tür değiştiricidir. ⁶ Oysaki bu eklerin, eklendiği fiili geçici olarak isim sınıfına aktarıyor olması onların tür değiştirici olduğunu göstermemektedir. “*Dilbilgisel biçimbirimler; işletimlik ve türetimlikler olmak üzere ikiye ayrılır.*”⁷ diye dile getiren Boz, sıfat fiili *eylem işletimliklerinin* alt fonksiyonu olarak göstermektedir. Sıfat fiil, eklendiği kelimeyi kalıcı, geçici veya niteleyici ad yaptığından *sözcüklerin türünü değiştiren* ektir. (Boz, 2014: 38) Ancak sıfat fiil eki, çekim ekinin diğer bir adlandırması olan işletimliklerin alt işlevi gibi görülürken yapılan açıklamada kalıcı ad yaptığının söylenmesiyle aynı anda yapım eki olabileceği çelişkisini ortaya çıkarmaktadır.

Türk dilinin eklenme ile vücuda gelen ekleşme düzenini oluşturan karşıtlıklardan hareketle Turan tarafından⁸ on ana işlev etrafında tasnif edilen ek sınıfından biri olan fiilimsi kategorisi, tüm alt işlevleriyle birlikte, eklendiği fiilin anlamına bir müdahalede bulunmadan geçici süreliğine isim sınıfına aktaran bir ana fonksiyonu temsil etmektedir. Bu üst işlevin isim fiil, zarf fiil ve sıfat fiil olmak üzere üç ana alt fonksiyonu bulunmaktadır.

Aynı üst fonksiyona bağlı olmaları dolayısıyla ortak; aynı zamanda üç ayrı alt fonksiyonu temsil etmeleri dolayısıyla da farklı tarafları bulunan bu alt fonksiyonlardan sıfat fiiller, eklendiği fiilin anlamını tamlanan görevindeki bir isme karşı görevlendirmesi bakımından isim fiil ve zarf fiilden ayrılmaktadır. Sıfat fiil işlevinin kendisine karşı görevlendirildiği ismin telaffuz edildiği veya edilmediği durumlar da söz konusu olabilmektedir. Özellikle vurgunun tamlanan kelimeyle paylaşılmasının gerekli olmadığı durumlarda⁹ tamlanan kelimenin telaffuz edilmediği görülür.

Sıfat fiiller, kendi içinde geniş alt işlevleri bulunan bir ana alt işlevdir. İcra ettikleri fonksiyonlar bakımından son derece zengin bir görünüm arz eden sıfat fiillerin alt işlevlerinden biri olan alışkanlık sıfat fiili, yapılan işin sürekliliğini bildirmektedir.

Makalede Mu‘İnü’l-Mürîd hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra eser üzerinden alışkanlık sıfat fiil ve alışkanlık sıfat fiile ait alt işlevler ele alınacaktır.

1. Mu‘İnü’l-Mürîd

Mu‘İnü’l-Mürîd, Harezmi dönemine¹⁰ ait 1313 yılında göçebe Türkmenlere dini-tasavvufi bilgiler vermek amacıyla yazılan bir eserdir. Harezmi döneminin değerli eserlerinden biri olan Mu‘İnü’l-Mürîd’in kim tarafından kaleme alındığı konusunda iki farklı fikir mevcuttur. Ebulgazi Bahadır Han’ın Şecere-yi Terākime’inde eseri yazan kişinin Şeyh Şeref olduğu ve eserin nasıl ortaya çıktığı şu sözlerle dile getirilmiştir: “Salur elindin Ebu’l-hânda Ėrsarı Bay tēgen bar ėrdi. Uzak ‘ömr tapkan devletli ve müslümânlıkka gūşış kıla turğan kişi ėrdi. Bu sözmizniñ delili bu kim, ol zamānda Ėrgençde bir ‘azīz kişi bar ėrdi, Şeref atlı. Şeyh atlı. Şeyhlik mesnedinde oltuğan ve hem mollā ėrdi. Ėrsarı Bay barıp şeyh-i mezkūrge kırk teve niyaz bērip inābet kılıp iltimas yüzündin ‘arz kıldı-kim biz Türk halkı turur biz. ‘Arabī kitāblarını okup anıñ ma ‘nāsige yetişip ‘amel kılmaklık besī müşkil bola turur. Eger ‘Arabī mes’elelerini Türkī terceme kılıp ‘ināyet kılsañız ėrdi sevābga şerik bolur ėrdiñiz tēdi ėrse Şeyh Şeref H̄āce taķı barça mes’ele-yi dīnini terceme kılıp bir kitāb aytıp Mu‘İnü’l-Mürîd at koyup Ėrsarı Bayga bērdi. Ol vaķtdın tā bu künğaça barça Türkmenler ol kitābnıñ mes’eleleriğa ‘amel kıla tururlar.”¹¹ Eckmann, Zeki Velidi Togan’ın ‘*Harezmi’de Yazılmış Eski Türkçe Eserler’inde*

⁴ Karadoğan 2013, 397.

⁵ Başdaş 2006, 5.

⁶ Karaca 2013, 3.

⁷ Boz 2014, 5.

⁸ Turan, Z., Türk Dilinin Sınıflandırılmasının Esasları, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 35(2018), 97-110.

⁹ Ayrıca bkz. Turan, Z., “Gösterme Sıfat Fiili”, Ahmet Bican Erçilasun Armağanı, Ankara: Akçağ Yayınları. 2008, 235- 243.

¹⁰ Harezmi dönemiyle ilgili detaylı bilgileri için bk. Ata, A., Çağatay Türkçesinin İlk Devresi- Harezmi- Altın Ordu Türkçesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi. 2014.

¹¹ Ölmez 2020, 206.

Mu'înü'l-Mürîd' adlı eserinde Mu'înü'l-Mürîd'in yazarını Şeyh Şeref Hoca olarak söylediğini belirtmekte fakat aslında yazarın İslâm adlı bir kişi olduğu ayrıca Eckmann tarafından söylenmektedir.¹² Köprülü, Şecere-yi Terākime'deki bilgilerden dolayı eserin müellifi konusunda kararsız kalarak “*Acaba kendisine İslâm diyen şair Şeyh Şeref midir? Yoksa Türkmen an'anesi bu eseri Şeyh Şeref'e isnadda hata mı ediyor?*” diye düşünmektedir.¹³ Köprülü, Mu'înü'l-Mürîd'i yazan kişinin 402. dörtlükte ‘İslâm’ adına yer vermesinden dolayı eserin yazarını İslâm olarak kabul etmiştir. Şeyh Şeref'in İslâm'ın şeyhi olabileceğini veya Şeref'in Türkmenler arasındaki şöhretinden ve eserin içinde adının geçmesinden dolayı Bahadır Han'ın eseri Şeyh Şeref'e ait zannedebileceğini söylemiştir.¹⁴ Mu'înü'l-Mürîd'le ilgili yapılan birçok araştırmanın sonucunda eserin yazarı İslâm olarak kabul edilmiştir.

Klasik edebiyata ve fıkıh meselelerine vakıf bir bilgin ve sufi olan şair İslâm¹⁵ göçebe Türkmenler için öğretici nitelikte yazdığı manzum eserinde “*dini meselelerden -imân, marîfet-i Hak, marîfet, Resûl, namazın erkânı, abdestin farzları, göçebeleri alâkadar eden hayvan sürüleri zekâtı, faiz meseleleri gibi bir de âdâb-ı sulûk'e ve dervişliğe âid tasavvufî şeylerden bahseder.*” (Köprülü, 1980: 291)

Mu'înü'l-Mürîd, “*Karahanlı Türkçesinden kelime hazinesi ve bazı ses özellikleriyle ayrılarak Oğuz ve Kıpçak Türkçeleriyle yerli ağızların etkisinde gelişen Harezmi Türkçesi ile yazılmıştır.*” (Argunşah ve Toparlı, 2018: 34) Dinî ve tasavvufî konular her ne kadar devrine göre anlaşılır bir dille kaleme alınmış¹⁶ olsa da eserde bulunan dinî konular vesilesiyle Arapça ve Farsça kelimeler Karahanlı dönemine nazaran hissedilmektedir.¹⁷

Eser, 51 sayfadan oluşmakta ve her sayfasında ortalama 16-17 satır bulunmaktadır. (Toparlı, 1988: 6) Eserin “*36, 37, 44, 46 ve 48. sayfalarının kenarlarında*”¹⁸ Cevâhirü'l-Esrâr adlı eserden alınan 7 dörtlük bulunmaktadır. Bu dörtlüklerin kime ait olduğu ya da ne zaman eserin sayfalarına yazıldığı bilinmemektedir.¹⁹ Cevâhirü'l-Esrâr adlı eserin dili, konusu, şekil ve vezin özellikleriyle Mu'înü'l-Mürîd'e benzemesinden dolayı Harezmi sahasında Mu'înü'l-Mürîd'den biraz önce veya sonra yazılmış olabileceğini göstermektedir.²⁰

Mu'înü'l-Mürîd, hacim bakımından yazıldığı dönemin en küçük eseri²¹ olarak toplam 407 dörtlükten oluşmaktadır. Şair, eserinde 407 dörtlük boyunca ‘feülün feülün feülün feül’ veznini kullanmıştır. Toparlı, eserde edebî bir amaç olmaması ve o devirde aruz vezninin de yeni yeni kullanılıyor olmasından kaynaklı hemen her dörtlükte aruz hatası olduğunu söylemektedir.²² Eserin vezin açısından her ne kadar aksamaları mevcut olsa da Köprülü, Mu'înü'l-Mürîd'le beraber söylediği Atebetü'l-Hakâyık ve Cevâhirü'l-Esrâr adlı üç eserin nazım şekli ve vezin bakımından Türk Edebiyatı içinde hususi bir zümre teşkil ettiğini belirtmektedir.²³

Eserin bir nüshası bulunmaktadır. Bilinen tek yazmasının Bursa Yazma ve Basma Eski Eserler Kütüphanesi'nde Mecmuatü'r-Resâil adlı yazmanın 177a-202b yaprakları arasında olduğu söylenmektedir.²⁴ Karamanlıoğlu, Mecmuatü'r-Resâil'in 177.-202. yaprakları arasında bulunan on

Zuhal Ölmez tarafından yapılan günümüz Türkçesine aktarımı: “*Ebulhan'da Salur boyundan Ersarı Bay denilen bir kişi var idi. Uzun ömürlü, devletli ve Müslümanlık için çalışan (bir) kişiydi. Bu sözümüzün delili şudur: O zamanlar Ürgenç'te Şeref adında, aziz, saygıdeğer bir kişi vardı. Şeyhlik makamında oturuyordu, aynı zamanda hocaydı. Ersarı Bay gidip adı geçen şeyhe kırk deve sunup iltimastan dolayı tövbe edip rica olarak şunu arzetti: “Biz Türk halkıyız. Arapça kitapları okuyup, anlamını anlayıp (buna göre) hareket etmemiz çok zor oluyor. Eğer Arapça (yazılmış) meseleleri Türkçeye çevirme lütfunda bulunsaydınız sevaba girerdiniz” dediğinde, Şeyh Şeref Hoca da dinî meselelerin tümünü çevirip “Mu'înü'l-Mürîd” adını verdiği bir kitapta toplayıp Ersarı Bay'a verdi. O zamandan ta bugüne kadar Türkmenlerin hepsi o kitaba göre hareket etmektedirler.*” (Ölmez, 2020: 250).

¹² Eckmann 1988, 176.

¹³ Köprülü 1980, 289.

¹⁴ Ercilasun 2021, 372.

¹⁵ Argunşah ve Toparlı 2018, 18.

¹⁶ Aktan 2012, 2.

¹⁷ Ünal 2019, 5.

¹⁸ Eckmann 1988, 176.

¹⁹ Ata 2014, 43.

²⁰ Toparlı 1995, 5.

²¹ Hacıeminoğlu 1997, 8.

²² Toparlı 1988, 16.

²³ Köprülü 1980, 291.

²⁴ Argunşah ve Toparlı 2018, 13.

sekizinci eser olduğunu da ekler.²⁵ Mu‘īnū’l-Mürīd’in tek yazmasının fotoğrafları Agâh Sırrı Levend tarafından temin edilerek Türk Dil Kurumu’na teslim edilmiştir. (Toparlı, 1988: 6)

2. Sıfat Fiil

Fiilimsilerin üç ana alt fonksiyonundan biri olan sıfat fiiller oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olmakla beraber, kendi alt fonksiyonları açısından da oldukça zengindir. Türk dili araştırmaları boyunca sıfat fiilin tanımını yapabilmek için birçok fikir ortaya atılmıştır. Farklı farklı isimlendirmeleri²⁶ bulunan sıfat fiil ekleri yaygın anlayışa göre; fiillere eklenerek onları zaman ve hareket kavramları içerisinde geçici olarak adlaştıran ya da *sıfatlaştıran*²⁷ eklerdir.²⁸ Bu durumda sıfat fiilde ismin, sıfatın ve fiilin özellikleri bulunmaktadır.

Fiil olarak görülmesinin sebebi; yapısında hareket ve zamanı bulundurması, isim ya da sıfat olarak görülmesi ise yapısında geçici bir hareketi bulundurmasıdır.²⁹ Sıfat fiil, ismi nitelediğinden sıfat özelliği de bulundurmaktadır.³⁰ “Özne, nesne, tümleç olarak yan önerme”³¹ veya “yan cümlecik”³² kurduğundan fiille ilişkilendirilmektedir. Karadoğan, bir ekin sıfat fiil sayılabilmesi için iki önemli ölçütten bahseder. Bunlar; “1. Fillerden sıfat olarak kullanılabilen kelimeler türetebilmek. 2. Eklendiği fiili tür bakımından isimleştirmesine rağmen fiil tabanına tamlayıcı alabilme özelliğini korumak.”³³

Sıfat fiilin ne olduğu ya da ne olması gerektiğiyle ilgili ortak bir nokta olmaması görüşler arasında karışıklığa neden olmaktadır. Bu karışıklığa sebep olan diğer durum ise sıfat fiilin hangi kategoride yer alması gerektiğiyle ilgilidir. Topçu, sıfat fiil ekinin hangi ek türüne ait olduğuna dair görüşleri sınıflandırmıştır; “1. Yapım eki oldukları, 2. Yapım eki oldukları ancak çekim de sayılabilecekleri, 3. Çekim eki oldukları, 4. Yapım ve çekim eki dışında, onlar gibi ayrı ve muadil bir kategorisi olan fiilimsi eklerine bağlı bir alt fonksiyon oldukları”³⁴

Birinci görüşte (Topçu, 2011: 17) sıfat fiilin bir yapım eki olduğu söz konusudur. Sıfat fiil, yapım eki değildir çünkü yapım eki gibi eklendiği kelime anlam değişikliği yapmaz “*fakat anlamı derinleştirerek anlatıma yeni boyutlar kazandırır.*”³⁵

Gülensoy, sıfat fiil için şöyle bir açıklama yapmaktadır: “... esas olarak geçici isimler yaparlar. Bazan kalıcı isimler yaptıkları da olur.”³⁶ Burada kalıcı isim yapan ek, sıfat fiil değil de yapım ekinin kendisi olduğundan birbirinden ayrı düşünülmesi gereken iki farklı ek kategorisi ortaya çıkmaktadır. Fiile eklenen ekin sıfat fiil olup olmadığını tespit edebilmek için ilk önce anlam açısından değerlendirilmelidir. Çünkü yardımcı unsur- asıl unsur ilişkisi üzerinden bakıldığında yardımcı unsur olan ek, asıl unsur olan kelimeye tabidir. Yani ek, kelimeye eklendiği zaman bir fonksiyon kazanmaktadır.

İkinci ve üçüncü görüşe (Topçu, 2011: 17) bakıldığında, sıfat fiilin cümleyi kurmada herhangi bir görevi olmadığı için çekim eki de olamaz.³⁷ Çekim ekinde cümle kurmayı sağlayan *yandaş ve eş zamanlı*³⁸ olarak eklenen zaman ve şahıs ekidir.³⁹

²⁵ Karamanlıoğlu 2006, 6.

²⁶ Sıfat fiiller için dilbilimciler, *partasip* (Ergin, 2009: 33; Gülensoy 2010: 539), *sıfat fiil* (Korkmaz, 2009: 909; Banguoğlu, 2015: 422; Gencan 1979: 382; Bilgegil, 1982: 197; Bayraktar, 2004: 44), *ortaç* (Koç, 1990: 309; Demir, 2013: 460; Gencan, 1979: 382; Ediskun, 1999: 247), *isim fiil* (Ergin, 2009: 333), *ad-eylem* (Karaağaç, 2013:452) gibi terimleri kullanmıştır.

²⁷ Banguoğlu 2015, 422; Güneş 1999, 185.

²⁸ Korkmaz 2009, 909; Ergin 2009, 333; Bayraktar 2004, 44-46.

²⁹ Korkmaz 2009, 911.

³⁰ Ediskun 1999, 247.

³¹ Gencan 1979, 382.

³² Demir 2013, 460.

³³ Karadoğan 2008, 58.

³⁴ Topçu 2011, 17.

³⁵ Özgündüz 2022, 8.

³⁶ Gülensoy 2010, 539.

³⁷ Topçu 2011, 65.

³⁸ İsim ve fiil sınıfını esas almak kaydıyla eklerin üst işlevleri sırasıyla, yan yana ve eş zamanlı olacak şekilde eklenmelidir. Örneğin; çekim ekinde sırasıyla zaman ve şahıs eki aynı zamanda yan yana eklenirler. Bu nedenle bu eklerin aynı cümlede tekrarı da olmaz. (Turan, 2018: 101-105)

³⁹ Turan 2018, 105.

Topçu'nun yaptığı (2011: 17) sınıflamada dördüncü maddeye geçmeden önce mutlaka değinilmesi gereken konu çekim ekinin alt işlevi olan zaman ekidir. Çünkü sıfat fiil ve zaman eki arasında bir karışıklık bulunmakta ve hatta sıfat fiillin “*zaman kavramı taşımaları nedeniyle diğer fiilimsi eklerinden*”⁴⁰ ayrıldığı düşünülmektedir. Zamana esas alan dilbilimciler, sıfat fiili “*geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman*”⁴¹ olmak üzere üç kategoriye ayırmaktadırlar. Banguoğlu, geçmiş sıfat fiilleri, gelecek sıfat fiilleri ve hal sıfat fiilleri (şimdiki zaman) olarak sınıflandırmaktadır.⁴² Zaman açısından Turan bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Süren zamana sahip olduğu için, bizce istek (başta emir), tahmin, gereklilik, rivayet ve gösterme... gibi alt sınıf fonksiyonlarla fiili zenginleştiren, bu yüzden de cümlede birden fazla yer bulabilen sıfat fiil sınıfı ekleri ile, ana çekim eki niteliğinde olduğundan bitimlilik gösterdiği için cümleyi kuran ve varlığı sadece iki tür ile sınırlı olduğu gibi bir cümlede aynı anda ya biri ya da öteki bulunabilen, ikisi bir arada bulunamayan zaman ekleri (=geniş zaman ve geçmiş zaman ekleri) birbiriyle karşılaştırılıyordu.”⁴³ Sıfat fiilin içinde zaman anlamı olmadığını söylemiyoruz ancak zaman anlamının olması demek burada sıfat fiilin zaman eki göreviyle kullanıldığı anlamına da gelmemektedir. Sıfat fiil ve zaman eki fiile eklenir ancak zaman eki, eklendiği fiilde bitimlilik sağlar ve yanına bir şahıs eki alır. Böyle bir durum sıfat fiilde bulunmamakta ve sıfat fiil mutlaka bir tamlananı nitelemektedir.⁴⁴ Takaoğlu, yüksek lisans tezinde sıfat fiilden sonra şekil veya anlam olarak var olan bir tamlanan olduğunu, sıfat fiil ve zaman ilişkisindeki karışıklığın oluşmasının önemli bir sebebinin tamlanan olabileceğini dile getirmiştir.⁴⁵ Bu durumda, fiilimsilerin alt işlevi olan sıfat fiil ve çekim ekinin alt işlevi olan zaman eki karıştırılmaması gereken, birbirinden farklı ek kategorileridir. Sözü ettiğimiz nedenlerden dolayı ayrı olarak yapım ve çekim eki kategorisine dâhil edilemeyen sıfat fiilin aynı zamanda hem yapım eki hem de çekim eki olabilme ihtimali de yoktur.

Yukarıda sözü edilen ilk üç maddenin ortaya çıkmasının sebebi; ekleri bütün çeşitleriyle iki sınıfta toplayıp kelimeleri de ikiden fazla çeşide ayırmaktır.⁴⁶ Eklerin işlevlerinin tespit edilme aşamasında, belirli şekiller ve bu şekillerin yaygın olarak kullanıldıkları fonksiyonlara bağlı kalınarak görev tayin edilmeye çalışıldığından ekler birkaç fonksiyonla sınırlı kalmaktadır.⁴⁷ Ancak kelimenin isim ve fiilden oluşan iki, ekin ana işlevlerden oluşan on çeşidi bulunmaktadır.⁴⁸ On ek çeşidinden olan herhangi bir “... ek örneğinin ait olduğu kategori, ancak kullanıldığı yer itibarıyla ve kullanım hâlinde hükme bağlanabilir.”⁴⁹ Turan'ın sözünü ettiği bu on çeşit içerisinde sıfat fiilin nerede yer aldığına değineceğiz.

Topçu'nun yaptığı (2011: 17) sınıflamada yer alan dördüncü görüş, bizce kabul edilen ve makalemizde de hâkim olan görüştür. Bu görüşte sıfat fiil ne yapım eki ne de çekim ekidir. Hepsinden ayrı üst fonksiyonu fiilimsiler olan ve bunun alt fonksiyonunda yer alan sıfat fiil ekidir. Turan fiilimsiler için şu açıklamayı yapmıştır: “*Şekilce eksiltileli olan fiilleri, anlamını koruyarak isim gibi telaffuz edilebilen ve aktarılabilen şekle sokan, eksiltisiz yapan ekler. Bunu üç ayrı ana alt işlev türü oluşturacak şekilde yaparlar.*” (Turan, 2018: 104)

Fiilimsilerin üç ana alt işlevinin bir parçası olan “*sıfat fiillerin, fiilleri manaca muhafaza edip şekilce isim kalıbına aktararak cümlede gerek cümle ögesi kimliğiyle gerekse tamlamalarda sıfat (niteleme görevli isim) unsuru olarak kullanılmasını sağlayan ekler olduğunu söyleyebiliriz.*”⁵⁰

Sıfat fiil görevini icra eden eklerin oldukça geniş bir kullanım alanına sahip oldukları, fiile eklenerek tamlananı telaffuz edilen ya da edilmeyen kullanışlarıyla karşımıza çıktığı ve her iki durumda da tamlayan fiil ile tamlanan isim arasındaki görevlendirmede işlev gören bir ek türü olduğunu söylemek mümkündür.

⁴⁰ Bayraktar 2004, 44.

⁴¹ Koç 1990, 309- 312; Bayraktar 2004, 46; Eker 2005, 381; Bozkurt 2010, 72- 74; Demir 2013, 460-462.

⁴² Banguoğlu 2015, 423.

⁴³ Turan 2008, 236.

⁴⁴ Şerifoğlu 2019, 28.

⁴⁵ Takaoğlu 2017, 7.

⁴⁶ Turan 2015, 73.

⁴⁷ Kuş 2020, 436.

⁴⁸ Turan 2018, 105.

⁴⁹ Turan 2004, 1836.

⁵⁰ Topçu 2011, 16.

2.1. Alışkanlık Sıfat Fiili

Sıfat fiil üst işlev/fonksiyon konumunda olarak onun alt işlevi olan alışkanlık sıfat fiiline bakılacaktır.⁵¹ “Alışkanlık, fiile eklenerek telaffuz edilen veya edilmeyen (Ø) bir tamlananı (ismi) sürekli veya sık sık yaptığı, âdet hâline getirdiği bir fiiliyle nitelemek için kullanılan bir sıfat fiil alt işlevi/ görevi/ fonksiyonudur.”⁵² Alışkanlık sıfat fiili alt işlevleri bulunan bir fonksiyondur. Gösterme, istidat, olgu-âdet, kudret-iktidar, eğilim, diğerlerinden ayırma, rivayet, tenkit, yetkinlik⁵³ şu ana kadar tespit edilen alışkanlık sıfat fiilinin alt fonksiyonlarını oluşturmaktadır. Tespit edilen bu alt fonksiyonların da kendi içinde alt fonksiyonları mevcuttur. Buradan itibaren Mu‘İnü’l-Mürîd’de alışkanlık sıfat fiilinin hangi morfelemlerle ve hangi alt fonksiyonlarla mevcut olduğuna bakılacaktır.

2.2. Mu‘İnü’l-Mürîd⁵⁴’de Alışkanlık Sıfat Fiili

2.2.1. Alışkanlık

-(A/I)r

hüner êrmes êrge bu nefsnüñ boşı 5a[60/2]
 êr ol kılsa nè kim **kêlür** nâ-ħoşî
 belâ miħnet aġu ħayâtġa sebeb
 munun tutsa bolur hidâyet kúşu

-GAn

îbâdet vera ' zühd ü taqvâ ħicâb 21a[325/4]
 munuġ birle bolur têlim êr ħarâb
 kêçip nûr u zulmet ħicâbın körüñ
 têlim suw **saķınġan** bulur ol serâb

2.2.2. Alışkanlık- Âdet, Olgu

-(A/I)r

müsâfirniñ aġvâli bilmek sorup 19b[296/3]
 selâm şofradın soġ êrür olturup
 üze kêçse üç kün **sorar** êrdiler
 bukün sorsa bolur üçin kêltürüp

-s

özi vaşfın aysa tümen til arar 25a[388/2]
 özi **ķılmas** êrdi töşekde ķarâr

⁵¹ Alışkanlık sıfat fiil için şu örneğe bakabiliriz: *gezersiniz* [<gez- Ø (olumluluk e.) - er (geniş zaman e.) + sin (2.şahıs e.) + iz (çokluk e.)] eklenmesinde –er eki geniş zaman ekidir.

gezerdiniz [<gez- Ø (olumluluk e.) - er (alışkanlık sıfat fiil e.) + Ø (tamlanan) + Ø (teklik) + Ø (özne hâl e.) + Ø (cevher fiili) - Ø (olumluluk e.) - di (geçmiş zaman e.) + n (2. şahıs e.) + iz (çokluk e.)] eklenmesinde –er eki alışkanlık sıfat fiilidir. Burada –er eki bitimliliği sağlayan geniş zaman eki görevinde değil; geçmiş zamanda sürekli olarak yapılan bir *gezme* işi olduğunu anlamamızı sağlar.

⁵² Topçu 2020, 199.

⁵³ Topçu'nun (2011) doktora tezi, Takaoğlu (2017) ve Özgündüz'ün (2022) yüksek lisans tezinde yer alan alışkanlık sıfat fiilinin alt işlevlerinden yararlanılmıştır.

⁵⁴ Makalede yer alan Alışkanlık Sıfat Fiili konusu için bu eserde yer alan metin ve çeviri kullanılmıştır: Toparlı, R. ve Argunşah, M., Mu‘İnü’l-Mürîd: İnceleme-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım, Ankara: TDK Yayınları. 2018.

bukün bu 'aşırda ayıt bar mu hîç

bu tüş ta 'birini özi tég yorar

2.2.3. Alışkanlık- Diğerlerinden Ayırma

-(A/I)r

ilāhî tilekim meded yâri bér 1b[2/2]

mêni kıı müşülmân helâl loğma **yér**

köñül ma 'rifet nûrı birle tolup

tilimni kılu bér arığ sêni tér

-GAn

yana ottuz üç miñ şahâbe vü yâr 2a[12/4]

üze bolsu rızvân ulaşu nişâr

takı muşţâfâdın bu künge tégi

ayıtğan resul hağ içi bir ü bar

tevekkül delîl hağnı çın bilgüge 4a[43/3]

inanmağ kıyâmet takı ölgüge

hağkatde hağka **manğan** kişi

nêtég hâli bolur üküş külgüge

-(I)GII

bu nefis ölse işler şalâhka kélür 21b[337/3]

mumı hağ ayıtmağ bile nè bilür

velî rāst bu yolda **yörügli** teger

tiriglik yeringe bu cāndın ülür

ve-lîkin bu da 'vî **kalıghı** telim 24a[368/1-4]

kêliñ aytıñ emdi kanı n'etelim

bu yolda quruğ da 'vi kıılmağ muhāl

sarıp başka destār **kêdigli** kilim

qadem urduñ érse kirip rāst yöri 24a[369/4]

batıl hağ seçiben öziñni qori

muhabbet meveddet bu işğ şevk şarāb

içigliniñ allah érür dilberi

munuñ tég **yörügli** bulur bil vişāl 24b[376/1]

ulağsız ulanmağ hurūfsuz maqāl
 baqıp anda özin bulumas kişi
 bilümes kéter cümle hisdin mecal

-GUçI

sa ādet şehādet nurin **tutğucu** 2b[18/1-2]

ħakīkatde ħağka çin-oğ **bütğüci**
 érür kizb ü ğaybet zehirdin beter
 olar bil ağızğa zehir ħatğucu

bu cān birle tirig éren ölmes ol 2b[22/3]

bu cān ħadri tégme kişi bilmes ol
 nifāğ kīne birle 'amel **ħılğucu**
 bu cāndın ħaber hem eşer bulmas ol

bu ilhām-ı rabbānidin **yorğucu** 25a[389/1-2]

melek tég ulaşu oyağ **turğucu**
 şerī 'at tarīkat ħağīkat üze
 kirip rāst ħağīkat çin-oğ barğucu

2.2.3.1. Alışkanlık- Diğerlerinden Ayırma/ Karşılaştırma

-GAn | -(I)GII

sēni dünye mağrur kıılır nefis bulun 4b[48/3]

bükün tevbe kıılğıl tamuğdın yulun
 azıp **yörügenler** tamuğka çıkar
 bulur sekkiz uşmağ yörügli yolun

sēni dünye mağrur kıılır nefis bulun 4b[48/4]

bükün tevbe kıılğıl tamuğdın yulun
 azıp yörügenler tamuğka çıkar
 bulur sekkiz uşmağ **yörügli** yolun

2.2.4. Alışkanlık-Kudret

-GAn

ıdır-miz tümen miñ dürüd bu zamān 2a[9/2]

tégürgen ıdı-sēn tégür bī-ğümān
 ilāhī oşol rāst resül ħürmeti
 aħir vağtda aytu çıkargıl imān

-GUçI

şükür hamd ilāhî tümen miñ saña 1b [1/3]
 müsülmān muvaḥḥid yarattıñ maña
 élig **tutğuçı**-sên arıg bir ü bar
 tutulmıñda kıyü kıatıg bir muña

bilıñ lâ ilāhe tēmek nē bolur 2b[17/3]
 ididin öniñ yok çıgay bay kılur
 'azīz ḥor kılıgı ruzī **bērgüçi**
 bir allah öñin yok tēmeklik bolur

2.2.5. Alışkanlık-Tasvir

-GUÇI

ta ām yēmek içre edeb ol turur 19b[297/2]
 ta ām **yēgüçi** sağ tizin kıaldurur
 zikir tuz bile başlamak sünnet ol
 yēmek öz öñindin şafā kēltürür

2.2.6. Alışkanlık- Yetkinlik

-GAN

yörügli çın-ok ol érenler yolu 24b[381/3]
 bilıñ baba érdi ḥaķīkat velī
 tutuş ḥayr u iḥsān üze **yörügen**
 zikir bustanında niyāz bülbüli

-(I)GII

velāyet kerāmet 'ibādetleri 25a[384/4]
 tümen türlüg esrār işāretleri
 çın-ok kıtḥb-ı 'ālem veliyyü'ül-verā
alıgı köñüller irādetleri

-GUÇI

kıademni ḥaķīkat üze rāst tutup 25a[386/3]
 kıamuğ nūr u zulmet ḥicābın ötüp
 özi érdi şehd ü şeker **bērgüçi**
 tēlim türlüg elvān zehirler yutup

2.2.7. Alışkanlık- Zümre

-(I)GII

bu 'ālemğa kıal 'a özi himmeti 25a[382/3]
 bilıñ bardı antēg du ā devleti

tarīkāt yolunda **yörügli** éren
tutar érdi baba éren sünneti

Sonuç

Harezmi Türkçesinin dil özelliklerini ihtiva eden ve döneminin önemli bir eseri olan Mu‘înü’l-Mürîd’de alışkanlık sıfat fiili tespit edilerek alt işlevlerine inilmeye çalışılmıştır. Mu‘înü’l-Mürîd’de toplam 27 tane alışkanlık sıfat fiil morfemi tespit edilmiştir. Çalışmada alışkanlık sıfat fiilinin şu alt işlevlerine rastlanmıştır: alışkanlık (2), âdet-olgu (2), diğerlerinden ayırma (13), diğerlerinden ayırma/karşılaştırma (2), kudret (3), tasvir (1), yetkinlik (3), zümre (1).

Diğerlerinden ayırma işlevinin/fonksiyonunun yoğun şekilde yer almasının sebebi ise eser boyunca anlatılan dinî öğretileri alışkanlık edinen kişilerin edinmeyen kişilerden ayrı tutulmasıdır. Müellif, bu yaklaşımla aslında dinî öğretilerini alışkanlık hâline getiren kişinin daima doğru yolda olduğunu da göstermeye çalışmıştır.

Diğerlerinden ayırma fonksiyonunun bir alt işlevi olan karşılaştırma fonksiyonu bir dördlük içinde farklı şekillerle (-GAN ve -(I)GII) tespit edilmiştir. Bunun müellif tarafından bilinçli bir tercih olduğunu söylemek de mümkündür. Zira aynı işlev için aynı dördlükte fakat ayrı dizelerde başka şekilleri kullanmış olması manzum ve öğretici olan eserin üslûbuna bir dinamizm katmıştır. Bu aynı zamanda Türk dilinin her dönem ve devrinde görülen bir şeklin birden fazla işlev icra edebilmesi veya bir işlevin birden fazla şekille karşılanabilmesinin bir örneği durumundadır.

Dinî bir eser olan Mu‘înü’l-Mürîd’de Tanrı’yla ilgili yerlere sık sık rastlanmaktadır. İnsanın beklentisinin bir alışkanlık gibi daima Tanrı’dan yana olmasından dolayı tespit edilen ekler kudret alt fonksiyonuna dâhil edilmiştir.

Baba Eren adıyla anılan dinî kişinin sürekli olarak yaptıklarıyla önemli bir yere sahip olması sebebiyle de yetkinlik alt fonksiyonu yer almaktadır.

Edepler bölümünde sözü edilen, geçmiş zamana ait alışkanlıklar ve Baba Eren’in geçmişteki davranışları âdet-olgu alt fonksiyonuna dâhil edilmiştir.

Edepler bölümünde, yemek yeme adabının nasıl olması gerektiğinden bahsedilmektedir. Yemek yerken yapılan davranışlar kişinin alışkanlığını göstermektedir. Ayrıca, yemek yiyen kişinin oturma şeklinin nasıl olması gerektiği detaylı söylendiğinden tasvir alt fonksiyonu olarak değerlendirilmiştir.

Mu‘înü’l-Mürîd’in son dördlüklerine doğru, tarikat yolundan söz edilmektedir. Tarikat yolu kendilerine ait topluluğa giden bir yolu işaret ettiğinden zümre alt fonksiyonu olarak değerlendirilmiştir.

Alışkanlık sıfat fiil ekleri içerisinde yer alan -GAN, -(A/I)r ekleri dışında yoğun şekilde -GUÇI ve -(I)GII ekleri ve en az da -s ekinin de alışkanlık sıfat fiilini karşıladığı tespit edilmiştir.

Kaynaklar

Aktan, B., “Mu‘înü’l-Mürîd’de Oğuzca Ses ve Şekil Özellikleri”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32 (2012), 1-8.

Ata, A., Çağatay Türkçesinin İlk Devresi- Harezmi- Altın Ordu Türkçesi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2014.

Banguoğlu, T., Türkçenin Grameri, Ankara: TDK Yayınları, 2015.

Başdaş, C., “Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler”. I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında sunulan Bildiri (26-27 Eylül 2006) Ankara: Bilkent Üniversitesi. 2006, 1-6.

Bayraktar, N., Türkçede Fiilimsiler, Ankara: TDK Yayınları, 2004.

Bilgegil, M. K., Türkçe Dilbilgisi, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

- Boz, E., Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi), Ankara: Gazi Kitabevi. 2014.
- Bozkurt, F., Türkçenin ABC'si, İstanbul: Say Yayınları. 2010.
- Demir, T., Türkçe Dilbilgisi, Ankara: Kurmay Yayınları. 2013.
- Eckmann, J., Tarihi Türk Şiveleri- Harezmi Türkçesi, çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. 1988, 173- 210.
- Ediskun, H., Türk Dilbilgisi- Sesbilgisi- Biçimbilgisi- Cümlebilgisi, İstanbul: Remzi Kitabevi. 1999.
- Ercilasun, A. B., Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları. 2011.
- Ergin, M., Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak Basımevi. 2009.
- Eker, S., Çağdaş Türk Dili, Ankara: Grafiker Yayınları. 2005.
- Gencan, T. N., Dilbilgisi, Ankara: TDK Yayınları. 1979.
- Gülensoy, T., Türkçe El Kitabı, Ankara: Akçağ Yayınları. 2010.
- Güneş, S., Türk Dili Bilgisi, İzmir: D.E.Ü Rektörlük Matbaası. 1999.
- Hacıeminoğlu, N., Harezmi Türkçesi ve Grameri, Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. 1997.
- Karaağaç, G., Türkçenin Dilbilgisi, Ankara: Akçağ Yayınları. 2013.
- Karaca, H., Türkiye Türkçesinde Eklerin İşlevleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas. 2013.
- Karadoğan, A., "Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat- Fiil Eki:-l", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 46 (2008), 57-66.
- Karamanlıoğlu, A.F., Şeyh Şeref Hâce Mu'înü'l-Mürîd (Transkripsiyonlu Metin Dizin- Tıpkıbasım), İstanbul: Beşir Kitabevi. 2006.
- Koç, N., Yeni Dilbilgisi, İstanbul: İnkılap Kitabevi. 1990.
- Korkmaz, Z., Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, Ankara: TDK Yayınları. 2009.
- Köprülü, M.F., Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınları. 1980.
- Kuş, B., "Görevlendirmenin Eş Zamanlılığı Işığında /+Sız/ Morfeminin Hâl Kategorisindeki Yeri", - Prof. Dr. Avni Gözütok- Armağan Kitap, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları. 2020, 436-447.
- Ölmez, Z., Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Terākime, Ankara: TDK Yayınları. 2020.
- Özgündüz, Ş. A., Atasözlerimizde Sıfat Fiil Kategorisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya. 2022.
- Şerifoğlu, E., Orta Türkçe Metinlerinde Tahmin Sıfat Fiili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya. 2019.
- Takaoğlu, T., Kutadgu Bilig'de Sıfat Fiil Kategorisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya. 2017.
- Toparlı, R., Harezmi Türkçesi, Sivas: Seyran Yayınları. 1995.
- Toparlı, R., Mu'înü'l-Mürîd, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları. 1988.
- Toparlı, R. ve Argunşah, M., Mu'înü'l-Mürîd: İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım, Ankara: TDK Yayınları. 2018.
- Topçu, Ç., Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya. 2011.
- Topçu, Ç., "Türkçede Bir Sıfat Fiil İşlevi Olarak Alışkanlık", Türek Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 8 (2020), 191- 202

Turan, Z., “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı (24- 29 Eylül 2000), Ankara: TDK Yayınları. 2004, 1835-1844.

Turan, Z., “Gösterme Sıfat Fiili”, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara: Akçağ Yayınları. 2008, 235-243.

Turan, Z., “Dilciliğin Ana Sorunu ve Türk Dili”, 7. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi (25-30 Ağustos 2015) Bildiri Kitabı. 2015, 76-83.

Turan, Z., “Türk Dilinin Sınıflandırılmasının Esasları”, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 35 (2018), 97-110.

Ünal, M. S., Mu‘înü’l-Mürîd’de İsim Yapma Ekleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan. 2019.

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde İstihdam Edilen İtalyanlar

19th Century Italians Employed in the Ottoman Empire

Gülfem Merve TÜTÜNEKEN*

Öz

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için modernleşme hareketlerinin ciddi bir ivme kazandığı zaman dilimiydi. Bu yüzyılda devlet, yeniliklerin takipçisi olma adına, tohumları Lale Devri’nde atıldığı bilinen Avrupalı bilgisine olan ihtiyacı zamanla kanıksamaya başlamıştı. Nitekim II. Mahmud’un Yeniçeri Ocağı’nı ilgasından sonra, Avrupa’dan başta askerî olmak üzere zamanla birçok alanda ihtisaslaşmış Avrupalılar Osmanlı’ya gelmiş ve devletin kurumlarında görevlendirilmişti. Başlangıçta, Osmanlı’nın kurumlarında birer muallim yahut müşavir olarak hizmette bulunan Avrupalı uzmanların nitelikleri de zaman içerisinde değişim göstermişti. Avrupalı uzmanlar arasında İtalyanlar, yaptıkları hizmetler dolayısıyla ciddi bir nüfuza sahip olmuştu. Henüz kendi ülkelerinde bir milli birliğin sağlanamamış olması, Osmanlı’da istihdam edilmelerinin en akla yatan nedeni olarak bilinse de Osmanlı sultanları tarafından bizzat davet edildikleri de görülebilecekti. Tarihsel açıdan oldukça köklü bir geçmişe sahip olan Osmanlı ve İtalyan coğrafyasındaki kadim devletlerin ilişkileri, İtalyan millî birliğine giden süreçte de devam etmişti. Bu ilişki ağı 19. yüzyılın yenileşme hareketlerinde, İstanbul’da istihdam edilmiş İtalyanların katkıları bağlamında değerlendirmeye alındığında, üzerinde yeterince durulmayan birçok gelişmenin detayını açığa çıkaracaktır. Çalışmanın temel amacı, İtalyanların istihdam edildikleri ve etkin nüfuzlarının görüldüğü kamusal hizmet alanlarındaki görevleri dolayısıyla hekim, askerî uzman, mimar, müzisyen, ressam olarak ne tür faaliyetlerde bulduklarını açıklığa kavuşturmadır. Bununla birlikte, ekseriyetle son yüzyılda nitelikli çalışmalarıyla dikkat çeken bazı İtalyanlardan genel olarak bahsedilecektir. Çalışmada bahsi geçen İtalyanların isimlerinin ise dilsel farklılıklardan ötürü telaffuzları açısından orijinallerine nazaran değişiklik gösterebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti, Risorgimento, İtalyanlar, İstihdam.

Abstract

Despite being the dominant element in the founding and development stages of the Ottoman state, the Turkish people were long overlooked and neglected in the official discourse of the patrimonial Ottoman body politic. Once deemed “magnificent” in its heyday vis-a-vis Europe, after its classical age found it difficult to adapt to the changing milieu of the modern times. In all aspects, namely in areas of military, economy and intellectual atmosphere the once mighty Ottoman Empire began to seep into deep crises that led to the weakened Empire to its eventual demise. In its weakened state the Turkish subjects of the Ottoman Empire were relatively awakened late while the other ethnic and religious elements in the Empire were forming “national consciousness” aroused by the ideals of the French Revolution in Europe. In the second half of the 19th century the Ottoman intellectuals joined the fashion. This study surveyed the birth and ideological evolution of Turkish nationalism or Pan-Turkism historically in a broad perspective. In this framework, this thorough narrative was combined with the story of the Pan-Turkism movements in Caucasia, Crimea and Kazan (Volga region) in examination of to what extent the Turkic peoples of these regions were influenced ideologically by their Ottoman counterparts. The degree of influence was demonstrated by the military and political success of the Turkic peoples in these regions during WWI. As a historical survey of the Pan-Turkism movements in the Russian Empire during the Great War this study aims to serve as an introduction for future in-depth studies that can explore and analyse the evolution of the Pan-Turkism movements in the Russian Empire.

Keywords: The Ottoman Empire, Pan-Turkism, Nationalism, Crimea, Caucasia.

Giriş

Osmanlı Devleti, imparatorluğa geçiş dönemiyle birlikte Avrupa ile etkileşimini arttırmış ve Avrupa ile hiç olmadığı kadar alakadar olmuştu. İtalyanlar da *Levante* diye adlandırdığı Doğu Akdeniz’e olan ilgileri dolayısıyla Osmanlı Devleti ile olan etkileşimini geçmişteki ilişkilere nazaran yoğunlaştırmıştı. Bir İtalyan asilzadesi ve hümanisti olan Enea Silvia Piccolomini’nin 1453 İstanbul’un Fethi için, “Hiçbir güç sonsuza dek sürüp gitmez; evrenin efendileri daha önce İtalyanlardı, şimdi Türklerin egemenliği

* Yüksek Lisans, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, gmaledaroglu@outlook.com, ORCID: [0000-0001-8105-6820](https://orcid.org/0000-0001-8105-6820)

başlıyor.”¹ şeklindeki yorumlamasından da anlaşılacağı üzere, Türkler Avrupa’da, Avrupa tarihinin içinde artık egemen bir rol oynamaya başlamıştı. Bu rolün el değiştirmesi 1600’lü yıllarda Osmanlı Devleti’nin klasik devrindeki gücünü yitirmesiyle görülebilecekti. Evrenin efendisi düşüncesi 1699 Karlofça’dan sonra, Osmanlı Devleti için hüviyetini yitirmiş bir tabir olmakla sınırlı kaldı. Devlet, eski gücüne yeniden kavuşmak için yüzünü Batı’ya çevirmiş ve bu anlayışla yenileşme hareketlerine girişmişti. 19. yüzyıl ise modernleşme ve Batı etkisinin neredeyse her alanda sıklıkla görüldüğü bir dönem olmuştu. Öyle ki 1888’de Osmanlı başkentine gelen demiryolu ile Batı’nın adeta 1453’ün rövanşını aldığı ifade edenler dahi olmuştu. Çünkü bu demir ağlar ile artık Batılı fikriyat Payitaht’ı Batı’ya ilhak edebiliyor, ilhakı da kolaylaştırıyordu.²

Osmanlı Devleti’nde Avrupalı istihdamının 18. yüzyıldan sonraki seyri, yenileşme açısından dikkat çekici bir ivme kazanmıştı.³ 19. yüzyılın yenileşme hareketlerini tahlil ederken, Osmanlı Devleti’ne gelen yabancıların ne işle meşgul olduklarını incelemek, yüzyılı tanımlamada, özellikle Osmanlı ilgisinin yönünü saptamada bazı detayları aydınlatılabilecektir. Bu eksende bakıldığında İtalyanların Osmanlı topraklarında yapmış oldukları meslekler üzerinden dönemin özel ve genel açılarından bir kritiği yapılabilecektir. İnceleme, İtalyanların kendi topraklarında geçirdiği zorlu sürecin neticesinde bir kaçış yeri olarak, bazen de özel istek üzerine çağırıldıkları İstanbul üzerinden yapılacaktır. Böylelikle İtalyanların hem genel manada meyilli yahut sahip oldukları meziyetleri görülebilecek hem de bunun yansımalarının Osmanlı Devleti’nde ne şekilde olduğu tespit edilebilecektir.

1. İtalyan Millî Birliği Giden Süreçte Osmanlı Devleti ile İlişkiler

Akdeniz’e kıyısı olan iki devletin tarihsel süreçteki ilişkileri savaş, barış, anlaşma, ticaret ve sair açılardan incelenebilecektir. Aslında tüm bu ilişkilerin, kültürel etkileşimin gelişimine de şu veya bu sebeple katkı sağladığı söylenilebilecektir. Bununla birlikte bu etkileşimde karşılıklı olarak her iki devletin de birbirlerine olan algıları saptanabilecektir.

1860 yılına kadar İtalya’da ulusal bir birlik, birliktelik yoktu. Zaman içerisinde büyük devletlerin hâkimiyet sahalarına girmiş, küçük kadim devletler vardı. Bunlar; Piemonte Sardunya Krallığı, Venedik Cumhuriyeti, Cenova Cumhuriyeti, Roma’da Kilise Devleti, Sicilya ve Napoli Krallığı idi. İtalyan millî birliği ise ancak 1870 yılında sağlanabilmişti. Osmanlı Devleti’nin Sardunya adasıyla bilinen ilk ilişkisi, bölgedeki mahallî beylerin 15. yüzyılda İspanya Krallığı karşısında Osmanlı’dan yardım istediklerinde ortaya çıkmıştı. Ada ile temas Kanuni Sultan Süleyman döneminde bir ivme kazanmıştı. Sardunya Krallığı ile diplomatik ilişkiler 19. yüzyıl başlarında İngiltere aracılığıyla ilerleyebilmişti. Sardunya, Cenova Cumhuriyeti’nin devamı niteliğinde olup, Cenova’nın asırlık birikiminden faydalanarak dış ilişkilerinde belli bir politika yürütebilmişti.⁴ Doğu Roma’ya bağlı olarak geliştiğinden Doğu’nun en batıdaki ve Batı’nın en doğudaki şehri diye anılan Venedik ile Osmanlı Devleti’nin ilk teması ise 14. yüzyılın ikinci çeyreğinde, I. Bayezid döneminde 1390 yılında bir ticari sözleşmede görülmüştü.⁵ Bu ilişki süreci 1797’de Napolyon’un Venedik Cumhuriyeti’ni işgaline kadar devam etmişti.⁶ Sel gibi gelen ihtilal yel gibi gitmişti; bütün bir Avrupa için tek başına tehdit olan Fransa, artık kendi sınırına çekilmişti. Viyana ile girilen restorasyon sürecinde ise papalık azizliğini tekrar kazanmıştı.⁷ Venedikliler ile olan ilişkilerin kritiğini belirleyen asıl süreç İstanbul’un Fethi’nden sonra, II. Mehmed’in Venediklileri hukuki olarak tanınması ve güven teminatıyla başlamıştı. İstanbul’da yaşayan Venedik temsilcilerinden olan *baylos*, Osmanlı sultanı için Venedik’ten gönderilecek diplomatik temsilciye tercih edilirdi.⁸ II. Mehmed’in kendi portresi de Venedikli ressam Giovanni Bellini’ye çizdirilmişti. Öte yandan II. Mehmed’in oğulları Cem ve Bayezid’in iktidar mücadelesinde de Osmanlı Devleti ile İtalya diplomatik ilişkilerde bulunmuştu. Venedik Cumhuriyeti 1797’de ortadan kalkmış ve Restorasyon’da Milano ile birlikte Avusturya topraklarına katılmıştı.⁹ Osmanlı’nın Cenovalılar ile ilişkisi ise, Orhan Gazi zamanında başlamış olup çok daha eskiydi. İtalyan tarihçi

¹ Ricci 2005, 10.

² Solnon 2019, 466.

³ Yalçınkaya 2019, 79-129.

⁴ Şakiroğlu 2009, 134.

⁵ Pedani 2013a, 44.

⁶ Pedani 2009, 73.

⁷ Bordignon 2011, 17.

⁸ Pedani 2013b, 21, 28.

⁹ Turan 1990, 114.

Camillo Manfroni ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ileri sürdüğü, Türkler ve Cenevizliler arasında 1385'te kişi ve malların serbest dolaşmaları üzerine gizli bir anlaşma yapıldığı yolundaki tez, bir delil üzerinden teyit edilemediği için ilim camiasında kabul görmemiştir. Dolayısıyla 8 Haziran 1387 tarihli ahidnameyi ilk ilişkiyi temsil etmesi açısından kabul etmek daha uygun görülmüştür.¹⁰ Ceneviz ve Venedik'in köklü rekabeti beraber hareket etmelerine engel olmuştu. Cenova Cumhuriyeti'nin kaderini Viyana Kongresi'nde alınan kararlar belirlemiş ve yukarıda da bahsedildiği üzere Sardinya Krallığı Cenevizlilerin asırlık birikimini kongre kararı ile elde etmiş ve böylece Piemonte Krallığı adında yeni bir devlet kurulmuştu. Osmanlı Devleti radikal reformlara yöneldiği dönemde Piemonte ile düzenli diplomatik ilişkilerini sürdürmüştü.¹¹ Osmanlı Devleti'nin Sicilya ve Napoli ile olan ilişkisi anlaşmalar ekseninde devam etmişti.

İtalyan millî birliğinin en kadim üyesi Vatikan ise evrensel bir din birliğini simgeleyecek olduğundan İtalya için bir mihenk taşı halini alacaktı. Bu mihenk taşı Napolyon'un Avrupa'da oluşturduğu yankıdan etkilendi. Dolayısıyla papalığın konumu da Napolyon'un fırtınasından nasiplenmişti. Bu durum 1815 Viyana Kongresi'ne kadar devam edebildi. Kongre tazminat, meşruiyet ve restorasyon ilkelerini temel almıştı.¹² Papalık resmi olarak bağımsızdı, ancak ilerleyen yıllarda görüleceği gibi, bütünlüğünü korumak için Avusturya ve Fransız ordularına ihtiyacı vardı. Bu restorasyon süreci devrimcilerinin Osmanlı Devleti'nde yaptığı modernleşme faaliyetleri de Osmanlı Devleti için başka bir perdeyi aralayacaktı.

Risorgimento ise, Viyana Kongresi ile İtalyan birliği arasındaki süreyi kapsayan döneme verilen addı. "Diriliş" olarak çevrilen *Risorgimento* şu şekilde tanımlanabilir:

*Eski rejimin çöküşü ve bir parlamenter sistemin geliştirilmesi; geleneksel kırsal toplumun çöküşü ve modern, kentsel yaşamın doğuşu; feodalden kapitalist ekonomiye geçiş ve yerel veya bölgesel kimliklerin yerini tek ulusal kültürün alması*¹³

Sonuç olarak, Napolyon'un İtalya Krallığına getirdiği keyfi sınırlar, milliyetçilik hissine, sonuçlarının İtalyan halklarının yüzyıllarca yaşadığı engelleri kırması anlamında yardımcı oldu. *Risorgimento* sürecinde etkin rol oynayan "üç kurucu baba" şeklinde nitelendirilen Giuseppe Mazzini, Giuseppe Garibaldi ve Kont Cavour da gerek İtalyan millî birliği için verdikleri mücadeleler ve gerekse yeni dünya düzeni arayışı için aktardığı fikirler ekseninde ayrıca değerlendirmeye alınmalıdır. Zira "ulusların kendi kaderini kendilerinin belirlemesi, halkların kardeşliği ve liberalizm, nasyonalizm" gibi çok kez masaya yatırılan ve savaşlara sahne olan meseleleri ihtiva etmektedir. 1861'de birleşik bir İtalya kurulmasıyla Avusturya İtalya'daki topraklarını kaybetti. Ancak, 1870 yılında Roma'nın alınmasından sonra İtalyan birliği sağlandı ve Roma İtalya'nın başkenti oldu.¹⁴ Bahsi geçen bu gelişmelerin gerçekleştiği süre zarfında Osmanlı ve İtalya arasındaki ikili ilişkilerin de uzun yıllar devam ettiğini ifade etmek gerekmektedir. Osmanlı arşivinde yapılacak olan basit bir belge taramasında dahi bu ikili ilişki ağının sıklığı net bir şekilde görülebilecektir.

2. XIX. Yüzyıl İstanbul'unda İtalyanlar

Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen İtalyanlar, *Levante* yani *Doğu*'ya yerleşenlere verilen *Levanten* adıyla adlandırılırdı. Esasen bu kişiler, oryantalist bir bakış açısıyla adeta bir şark kurnazı gibi görülürdü. İtalyanlar için Doğu topraklarına yerleşen Levanten İtalyanlar kurnaz, girişken, ikiyüzlü, saldırgan ve ödle olarak tanımlanırdı. Bununla birlikte, 19. yüzyılda İtalya'da yaşayanların da Levantenleri sevmediği ve onları ötekileştirdikleri de klasik anlatılar arasında yer bulmuştu.¹⁵

Osmanlı arşiv belgelerinde rastlanıldığı kadarıyla, İtalyanlar 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde öncelikle askerî ve sıhhi alanda bir danışmanlık görevi üstlenmişlerdi. Arşivde ayrıca, 1796'da humbaracı ve lağımçı ocakları hakkında bilgi verilmesi için Fransızca ve İtalyanca muallimine

¹⁰ Gallotta 1993, 364.

¹¹ Turan 1990, 114.

¹² Bordignon 2011, 14.

¹³ Bordignon 2011, 19.

¹⁴ Bordignon 2011, 18-21; Agoston 2009, 63; Malara 2018, s. 77.

¹⁵ Pellegrini 2018, 260, 261.

ihtiyaç duyulduğu¹⁶ ve 1799'da hasta bir devlet ricalinin hastalığı hakkında yapılması gerekenler üzerine İtalyan hekimden hekimbaşya mektup yazıldığına¹⁷ dair detay bilgiler de yer bulmuştur. Osmanlı Devleti'nde askerî ve sıhhi alandaki İtalyan varlığı 19. yüzyılda daha net görülmüş ve sayıları artarak faaliyetleri devam etmişti. İncelemenin muhteviyatında ise daha kapsamlı olarak, bu yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen sıhhi, askerî, mimarî, musikî ve diğer alanlarda faaliyette bulunmuş İtalyanlar hakkında malumat verilecektir.

1815 yılından sonra İtalyan elçiler İstanbul'da daha önemli bir rol oynamaya başlamışlardı. Ayrıca, İtalya'da girişilen 1821 ihtilalleri sonrasında çok fazla İtalyan ihtilalci siyasi mülteci olarak Osmanlı topraklarına gelmişti. Bu kimlikleriyle İstanbul'da yaşamakta olan *Levanten* topluluğa katılmışlardı. Gittikçe sayıları artan bu topluluk İstanbul'da Beyoğlu, Galata, Pangaltı, Tarabya gibi semtlerde yaşıyordu.¹⁸ İtalyan milli birliği sağlanana kadar geçen süre zarfında, memleketlerinin geleceğinden endişe eden bu topluluğun bir kısmı Osmanlı'nın kurumlarında birer muallim yahut müşavir olarak görev alırken, diğerleri sivil olarak müstakil işlerde çalışmaktaydı. Özeldir İstanbul'da istihdam edilmelerinin nedeni, İstanbul'un bu istihdama daha müsait bir ortama sahip olmasının yanında, saray ve çevresine yakın olması ve gayrimüslim tebaayı kabul eden yapıya da sahip olmasından ötürüdür. İstanbul'da bulunan İtalyanlar, ekseriyetle resim, müzik ve mimaride etkin rol üstlenmişlerdi. Ressamların Osmanlı'nın yüzyılını her yönüyle yansıttığı, mimarların İstanbul'un çehresine Batılı üsluplarla yeni bir boyut getirdiği, müzisyenlerin Osmanlı müzik sahnesine Avrupa şarkılarını ve müzikal motiflerini tanıttığı bilinmektedir. Osmanlı tiyatrosuna operayı getirenler de İtalyanlardı. Ayrıca, İstanbul'da ilk tiyatro binası II. Mahmud'un izniyle 1838'de Gaetano Mele adlı bir Venedikli tarafından kurulmuştu.¹⁹ 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin takip ettiği ekonomi politikalarını okurken sıkça rastladığımız İtalyan Baltazzi ailesi de İstanbul'da bulunan tanınmış İtalyan ailelerindendir. Baltazziler, Fransız Alleon ile 1849'da Banque de Constantinople adında Osmanlı Hükümeti himayesinde ilk banka teşebbüsü olan İstanbul Bankası'nı kurmuştu. Baltazzilerin diğer bir özelliği de Osmanlı Devleti'nde tebaa olmadığı halde ilk mesken mülkü edinen aile olmasıydı.²⁰ Son yüzyılda, sayıları bilinmemekle birlikte diğer meslek gruplarından olan İtalyanlar da İstanbul'da istihdam edilmişti. 1845 yılında Piemonte Sardunya Konsolosluğu'nda çalışanlar arasında avukat **Gaetano Villanis**, 1848'de gelen İtalyan mülteciler arasında avukat **David Morchio**, 1865 yılında İstanbul'da *Il Corriere* adında gazetenin editörü **Pagano** ve ana yazı işleriyle ilgilenen **Pellegrini** de istihdam edilen İtalyanlar arasındadır.²¹

Osmanlı'da bulunan İtalyanlar içerisinde hamallık gibi meslekleri icra edenler olduğu gibi, mesleksiz, başıboş, hırsız kimselerin olduğu da rivayet edilmişti. 1874'te İstanbul'da bulunan İtalyan seyyah Edmondo de Amicis, İstanbul'da gözlemlediği İtalyanlardan şu şekilde bahsetmişti: "İtalyan kolonisi İstanbul'un en kalabalık kolonilerinden biri olmakla beraber, en müreffeh olanlarından biri değildir. Aralarında biraz zengin, birçok sefil ve bilhassa, iş bulamayan güney İtalyalı işçiler vardır." Bunların yanı sıra, İstanbul'da yaşayan İtalyanların kendi millî meselelerinin takipçisi olduğu ve birlik ve beraberliklerini devam ettirdikleri de dikkate değerdir. İtalya'nın krallık olmasından ötürü İstanbul'da, Büyükdere'de birtakım İtalyanların, Lahir adındaki İtalyan bir lokanta işletmecisinin lokantasında ziyafet verdiği de Osmanlı arşiv belgelerine yansımıştır.²²

2.1. İstanbul'da İcra Ettiği Meslekler Bakımından İtalyanlar

2.1.1. Hekimler

Osmanlı Devleti'nde tıp öğretiminin medrese programlarından çıkarıldığı 17. yüzyıldan başlayarak hekimlik hizmetlerinin gerilediği bilinmektedir. Ehliyetsiz hastabakıcılar yanında, başkentte ya da büyük eyalet merkezlerinde hekimlik hizmetleri genelde Yahudi doktorlarla İtalyanların elinde kalmış gibiydi. Bu durum 1820'li yıllarda İstanbul'a sığınan İtalyanlar arasında hekimlerin sayısından

¹⁶ BOA. HAT. 1415/57809; 18. yüzyıl Avrupalı istihdamı için ayrıca bkz. Yalçınkaya 2015, 649-667.

¹⁷ BOA. TS. MA. e. 537/29.

¹⁸ Pangaltı adının Pancaldi'den geldiğine dair bilgi ve Pangaltı'daki İtalyan varlığına dair ayrıca bkz. Marmara, 2000; Malara, 2018, 29.

¹⁹ Malara 2018, 62; Alton 2004, 111.

²⁰ Kazgan 2005, 16.

²¹ Malara 2018, 54, 58, 63.

²² Pellegrini 2018, 261; Amicis 1993, 135-136; BOA, HR. SYS. 2937/ 42.

da anlaşılmaktadır. Gerçekten de bu yıllarda Osmanlı başkentinde serbest hekim olarak çalışan ya da çeşitli kuruluşlarda görev alan İtalyanların sayısı 15'i aşmıştı.²³

1820'li yıllarda tıp alanında istihdamlar incelendiğinde, 1820 yılında İtalyalı **Kazoli Refail** adında bir dışçıye zecriye sandığı malından aylık 300 kuruş maaş tayin olduğuna dair kayıttan anlaşıldığı üzere dışçılık mesleğinde de bir istihdamın olduğu anlaşılmaktadır.²⁴ Devam eden yıllarda, Asakir-i Mansure ordusuna gönderilen cerrahın hastalanması ve doktorunda vefat etmesi üzerine 1828 yılında doktorluğa İtalyalı **Aleksan**'ın, cerrahlığa da **Giovanni** adında bir İtalyan'ın tayin edildiğine tesadüf edilmektedir.²⁵

Tıp alanında İtalyan istihdamından bahsedilirken, uzun yıllar hizmet veren İtalyan Hastanesi'nden de hususi olarak bahsetmek gerekmektedir. İtalyan Hastanesi; Sardinyalı gemicileri tedavi etmek amacıyla Şövalye Montiglio tarafından tahminen 1838 yılında Galata Çınar (günümüzde Kartçınar) Sokak'ta küçük ahşap bir bina kiralanarak hastane haline getirildi. Hastanenin inşaatı için izin alınması hakkında: "Tophane'de defterdar yokuşunda İtalyalılar tarafından inşasına teşebbüs olunan hastahanenin etrafı mesken mahallat olduğu cihetle mahzuru mevacib bulunduğundan tecelli buna ricasın itası hakkında istizani..." şeklinde bir belgeye rastlanmaktadır. Hastaneye, 1856 yılında Sardinya'dan cerrah **Dr. Agostini Salvatori** tayin edildi. 1874 yılında Salvatori'nin yanında ikinci hekim olarak **Dr. Girolamo Gabuzzi** çalıştı. 1877 yılına kadar hastanenin başhekimisi Dr. Agostini Salvatori iken, 1887'den 1906 yılına kadar da oğlu **Dr. Giuseppe Salvatori** başhekimlik yapmıştı. 14 Mart 1861'den sonra Sardinya Hükümeti Hastane olan adı değiştirerek İtalyan Kralı Hastanesi oldu. Osmanlı Devleti iç yazışmalarında Dersaadet İtalyan Hastanesi adını kullanıyordu. Hastane idaresinde rahibeler önemli bir görev üstlenmişti. Başrahibe Luigia Canegrati hastaneyi düzene soktuktan sonra İtalya'ya döndü. Hastane'nin yetersizliği nedeniyle İstanbul Boğazı'nın Rumeli yakasında Beyoğlu Tophane Defterdar yokuşuna (Cihangir) II. Vittorio Emanuel tarafından Cavaliere Giorgio ve Cavaliere Ercole Stampa adındaki mimarlara yaptırılmıştı. 12 Mayıs 1876 tarihinde hizmete geçen binanın 1893-94 yıllarında İstanbul'da çıkan kolera salgınından ötürü binaya yeni düzenlemeler getirildi. Burada görevlendirilen İtalyan hekimler Osmanlı halkına da hizmet vermekteydi. İçlerinden **Carlo Trungherieri** gibi bir Süvari alayının hekimliğini üstlenen ya da **Luigi Bicchi Vassallo** gibi Erzurum Valisi Galip Paşa'nın hizmetine girenler de vardı.²⁶

İstanbul'un tanınmış hekimlerinden Piemonteli **Dr. Anton Lago/Antonio Lagope** 1846'da İtalyan Hastanesi'nde görevliydi. Osmanlı'da Karantina Müdüriyeti kurulmuş ve 1838 de bunun yaygınlaştırılmasına çalışırken bir de Meclis-i Umûmî-i Sıhhiye oluşturulmuştu. Osmanlı Devleti, Dr. Anton Lago'nun yazdığı Karantina Layihası'ndan yararlanmış ve Lago Karantina baştabipliğine atanmış doktor olarak bu görevi 1842'ye kadar sürdürmüştü. II. Mahmud döneminde **Dr. Luigi Capoleone** ise saraya intisab etmiş ve hekimbaşılığa kadar yükselmişti. Tanzimat'ın ilanından sonraki yıllarda Osmanlı hizmetine giren İtalyan hekimlerin sayısı daha da artmıştı. Dr. Louis Mongeri'nin oğlu **Dr. Luigi Mongeri** 16 Kasım 1815'te Milano'da dünyaya gelmişti. Dönemin en önemli tıp fakültelerinden bir olarak kabul edilen Pavia Üniversitesi'nde eğitim almıştı. Dr. Mongeri ülkesindeki siyasi karışıklıklar sebebiyle kendisine teklif edilen kadroyu kabul etmeyerek, 1839 yılında İstanbul'a gelmişti. İlk olarak Nizip Savaşı'nda tabiplik görevini yerine getirmişti. Akabinde karantina teşkilatında görev alarak Sinop ve Girit karantina bölgelerinde tabip olarak çalışmıştı. Asıl uzmanlık alanı, emraz-ı asabiye mütehassısı (nörolog) olan Dr. Mongeri, 19. yüzyılda Osmanlı toprakları içerisinde en büyük akıl hastanesi olan Süleymaniye Bimarhane'sinde 1856 yılından 1873 yılına kadar başhekimlik görevini üstlenmişti. Burada görevlendirildiği süre zarfında çok önemli ıslah çalışmalarına ve reformlara imza atarak adından çokça söz ettirmişti.²⁷ Dr. Edwin Millingen ise oftalmolog olarak uzun yıllar İtalyan Hastanesi'nde çalıştı. Mongeri Efendi'nin 1893 yılındaki bir belgede vefat ettiği bilgisine yer verilirken, Üsküdar Bimarhanesi'nde başhekimlik yaptığı bilgisine yer verilmiştir. İtalyan **Dr. Giovanni**'nin Nisan

²³ Turan 1990, 122; Yalçinkaya 2020, 116-134; Yalçinkaya 2010, 421-448.

²⁴ BOA. C. SH. 8/377.

²⁵ BOA. C. SH. 9/440.

²⁶ BOA. HR. MKT. 784/84; Yıldırım 2008, 234; Turan 1990, 123.

²⁷ Artvinli, 2019, 242-243.

1895'te İtalyan Hastanesi'nde verdiği hasta muayenesi hakkındaki konferansa, II. Abdülhamid'in başhekimisi **Dr. Mavroyeni Paşa** da dinleyici olarak katılmıştı.²⁸

26 Nisan 1838 yılında kurulan Karantina Meclisi'nde Sıhhiye Müfettiş-i Umûmîsi sıfatıyla epeyce bir süre çalışmış **Dr. Bartoloti Efendi**, uzun yıllar Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuştu. İstanbul doğumlu olan Dr. Bartoloti Efendi, 1869 yılında Osmanlı vatandaşı olmuştu.²⁹ 1851 yılında **Anito Ferusulay** adında bir doktorun da Dersaadet Ordusu'nda yahut bir hastanede istihdam edildiği hakkında bilgiye rastlanılmıştır.³⁰ 1852 yılında İtalyalı Müslüman Ahmed adında bir doktor da Karantina hizmetinde istihdam edilenler arasındadır.³¹

1860 yılında birçok değerli hekimi yetiştirmiş olan **Dr. Vuccino** Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye “fenn-i kıbale muallimi” yani ebelik ve doğurta hocası olarak atanmıştı. 1885'te ebelerin muallimi olarak da görevlendirilmişti. Tıbbiye'deki hizmetleri dolayısıyla 1868 yılında 4. Sınıf Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmişti. 1883 yılında ise ebeler muallimi görevinde gösterdiği yararlık ve gayretinden ötürü, üçüncü derece Mecidiye Nişanı da almıştı. 1 Mart 1856'da kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin 34 numaralı kurucu üyeleri arasında idi. 1885'te cemiyetin saymanlığını da yürütmüştü. Beyoğlu İstiklal Caddesi (Grand Rue de Pera) 254 numarada bulunan Canzuch Eczanesi'nde kadın doğum hekimi ve cerrahı olarak hasta kabul etmeye başlamış ve bu görevini uzun yıllar devam ettirmişti.³²

1860'lı yılların başında Kafkaslardan Karadeniz'e doğru kitleler halinde devam eden göçler sırasında salgın hastalıklar yayılmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti karantinanın sistemi işleyemez duruma gelmişti. Osmanlı Devleti, *Muhacirin Komisyonu* ve *Meclis-i Tahaffuz (Karantina Meclisi)* ile göçlerle ve göçlerin getirileriyle mücadele veriyordu. Meclis-i Tahaffuz'un Trabzon ve Samsun'daki bu koşulları düzeltmek için **Dr. Barozzi**'nin Trabzon'a gönderilmesine yönelik teklifi Babiali tarafından da uygun görüldü. Nihayetinde bu göreve tayin edilen Dr. Barozzi, 10 Mart tarihinde Trabzon'a gelmiş ve görevini yerine getirmeye başlamıştı. Ancak burada mesleğini icra etme hususunda bazı sorunlar yaşamıştı.³³

İtalyanlar, 1865'te İstanbul'da Kolera epidemisi meydana geldiğinde 3 Mayıs 1863'te İtalya'dan gelen işçi gruplarının durumlarını iyileştirme amacıyla kurulan “Società di Mutuo Soccorso” adındaki İtalya İşçi Yardımlaşma Derneği'ni hastalara yardımcı olmak için kullanmışlar ve hastaları taşımak için bir ambulans servisi düzenlemişler ve biri Pera bölgesinde diğeri ise Galata semtlerinde iki eczane kurmuşlardı. Dernek başkanı İtalyan Faviero Bey ve diğer üyeler sadece İtalyanlara değil aynı zamanda Osmanlı halkına da yardım etmeye karar vermişlerdi. Dolayısıyla, imparatorluğa verilen yardım ve hizmetler için Sultan Abdülaziz'den teşekkür almışlardı. Bununla birlikte, 1865'te Kolera epidemisine çözüm bulmak için Osmanlılar bir kamu sağlığı komisyonu kurdu. Komisyon üyeleri arasında Giuseppe Mongeri, Graziani adlı bir İtalyan ve **Cesare Stampa** isimli İtalyan bir doktor da vardı. Kolera salgınına yenmek için İstanbul'da yaşayan bütün İtalyan doktorlar yardım etmeyi teklif etmişti. Bunların arasında **Doktor Fano, Brunetti, Borboglio** ve **Pepe** de bulunmaktaydı.³⁴

2.1.2. Askerî Uzmanlar

II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adında yeni bir ordu kurmasıyla Avrupa'dan uzman getirtme ihtiyacı hâsıl olmuştu. Öyle ki İstanbul, başta İtalyanlar olmak üzere Avrupalı subayların akınına uğramıştı. Mülteci subaylardan bir kısmı Tuna boyunda kurulmasına çalışılan orduda görevlendirilip oraya gönderilmişti. Diğerleri arasında **Luigi Calligaris, Grasso, Vincenzo Riva, Kont Bagliacca** da vardı. Bu isimlere ek olarak, Asâkir-i Mansure-i Muhammedi'nin yetiştirilmesinde ya da sevk ve idaresinde uzman olarak görev alan İtalyanlardan söz ederken Harp Okulu'nun kuruluş ve gelişmesinde Dragoman **Rocco Ansaldo** adında bir İtalyan'ın proje hazırladığı bilgisine de yer vermek gerekmektedir. Öte yandan, 1848 yılında Avrupa'daki ihtilalden

²⁸ Turan 1990, 123; Yıldırım 2008, 236-237; BOA. HR. UHM. 286/29.

²⁹ Turan 1990, 123; Kasap 2011, 59; Yalçınkaya 2021, 147-150.

³⁰ BOA. A. MKT. NZD. 29/ 82.

³¹ BOA. HR. MKT. 50/89

³² Ülman 2006, 32-33.

³³ Yılmaz 2011, 3, 10.

³⁴ Malara 2018, 81; İstanbul'da kurulan İtalyan dernekleri için ayrıca bk. Pellegrini 2018, 271.

kaçan teğmen **Agostino San Martino di Chiesanova**, Albay **Giordano Orsini** ve Yarbay **Salvatore Medina** da vardı. Albay Giordano Orsini ve Yarbay Salvatore Medina Osmanlı Ordusu'na katıldı ve Müslüman oldu. Türkiye'ye gelen İtalyan mülteciler İtalyan topluluğundan ve Piemonte Sardunya Elçiliği'nden yardım gördü. İtalyanlar arasında İslamiyet'i seçenlere sıklıkla olmasa da rastlanılmaktaydı. 1850 yılında İtalyan **Mazoti** adında bir şahsın eşi ve iki çocuğu ile birlikte Müslümanlığı seçip, bu kişinin Osmanlı askeriyesinde istihdam edildiği bilinmektedir.³⁵

Avrupa'dan gelen subaylar arasında en önemlisi ve en etkili olanı **Giovanni Timoteo Calosso** adında bir İtalyan subayıydı. Calosso, 1820 yılında Avrupa'da mutlak monarşiye karşı yapılan ayaklanmalar patlak verdiğinde devrimcilere katıldı. Devrimci ayaklanmalar bastırıldığında diğerleri gibi o da Piemonte'den ayrılmak zorunda kaldı. Piemonte'den ayrılan politikacı ve askerlerin çoğu İspanya, İngiltere veya Fransa'ya sığınıyorlardı. Sığınmacılardan bazıları da Osmanlı Devleti'ni seçmekteydi. İstanbul ve Kahire sığınmacılar için bu merkezlerden ikisiydi. G. Timoteo Calosso İstanbul'u seçen subaylar arasındaydı. Osmanlı yönetimi en başından itibaren sığınmacılara ilgi göstermiş ve geldiklerinde onları uzmanlıklarına göre görevlendirmişti. Calosso, 1827 yılında süvari sınıfını eğitmeye başladı. II. Mahmud, Calosso'ya askerlerle iyi diyalog kurmasını sağlamak ve "kefereden" talim görmenin yaratabileceği tepkileri önlemek amacıyla "Rüstem Ağa" adını verdi ve daha sonra resmî unvan olarak Talimcibaşılığa atadı. 1828'de II. Mahmud tarafından Hilâl Nişanı ile onurlandırılan Calosso'nun eğittiği süvarilerin 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yer yer başarılı olmaları Calosso'nun itibarını daha da arttırdı ve kendisine Beyoğlu'nda bir ev bağışlandı. 1830'da Hassa Ordusu'nun eğitimine, ardından Timar sipahi ordusunun eğitimine sevk edildi. 1828-1831 yıllarında İstanbul'da yaşayan İtalyanların üç kurucu babasından biri olan Giuseppe Garibaldi'nin Calosso ile yakın ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Garibaldi Kızıl Gömlekler'in fikirlerini de beraberinde getirmişti. 1830-31 yıllarında patlak veren devrimci ihtilallerin bastırılması sonucu İstanbul'a gelenler de Masonluk ve Carboneria'nın fikirlerini getirdi. Jön Türkler'in ruhsal oluşumunda bu fikirlerin etkisi olacaktı. Calosso 1843'te Torino'ya döndükten sonra da Piemonte Sarayı'nda Osmanlı Sultanı için çalışmış ve Piemonte'deki Osmanlı vatandaşlarının haklarını savunmak, sorunlarını çözmek için çaba göstermişti. Calosso, Bâb-ı Âli ile Piemonte hükümeti arasında arabuluculuk da yapmıştı. Ancak tüm faaliyetleriyle İtalyanlar nezdinde bir övünç kaynağı olmasına rağmen, sultana yakınlığından ötürü maddi olarak kâr sağlamasıyla, eleştirilerin odağında kaldığı da olmuştu.³⁶

2.1.3. Mimarlar

İstanbul'un Batılı şehir yapısına kavuşturulması, şehrin modernleştirilmesi anlayışında İtalyan Fossati kardeşler **Gaspere Trajano Fossati** ve kardeşi **Giuseppe Fossati** Tanzimat döneminde Osmanlı'da ilk görev alan mimarlardı. Gaspere Fossati, 11 Aralık 1836 günü, Çar I. Nikolaos tarafından İstanbul'daki Rus Elçiliği'nin yapımı için görevlendirildi. Gaspere, kardeşi Giuseppe ile beraber Neo-Klasik biçimde tasarlanan Rus Elçiliği binasını 1845 yılında bitirdi ve bina hizmete açıldı. Fossatiler, 1841'de Saint Peter ve Saint Paul Kilisesi'ni inşa etmişlerdi. Bunun yanı sıra, 1841-1843 yılları arasında Eminönü Liman İskelesi Karakolu'nu da inşa etmişlerdi. Ancak 1958'deki depremler sırasında ortadan kaldırılmıştı. Aynı dönemde, Sultan Abdülmecid için 1841'de Bayezid semtinde Bab-ı Seraskerat Hastanesi'nin projesini de yapmışlardı. 1845-1847 yılları arasında Darülfünun Üniversite'sinin inşasında görevlendirilmişlerdi. 13 Mayıs 1847'de Abdülmecid'in isteği üzerine Ayasofya'nın restorasyon çalışmaları ile de görevlendirildiler. Bu restorasyonda Neo-Gotik çalışmışlardı. 1849 yılında bu projedeki başarılarından ötürü Abdülmecid tarafından birer madalyon almışlardı. Restorasyon çalışmaları süresince hazırladığı resimlerin yirmi beş tanesi Abdülmecid'in desteği ile 1852 yılında "Aya Sofia, Constantinople, as Recently Restored by order of H.M the Sultan Abdul Medjid" adı ile albümlenmiş ve Londra'da basılmıştı. 1847'de Galatasaray'daki, Naum Tiyatrosu'nu ve Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nu inşa etmişlerdi. 1846 tarihinde Osmanlı'nın ehemmiyet gösterdiği evrakın muhafazası için uygun şartlarda bir kurum inşaatı talebi üzerine, Hazine-i Evrak Dairesi'nin inşaatı ile

³⁵ Çelik 2008, 104; Stanford J. Shaw, modern reformların başlangıcını 1826 ile başlatmıştır. Detaylı bilgi için ayrıca bk. Shaw 2002, 609-628; Turan 1990, 116, 121-122; Malara 2018, 58; BOA. HR. MKT. 33/81.

³⁶ Turan 1990, 116, 119, 122; Çelik 2008, 105-106; Malara 2018 37-38, 43-44, 52; Solnon 2019, 487; Pellegrini 2018, 259; Baratta 1840, 317, 323-326.

ilgilenmişlerdi. Ancak bugün bu projeden bir iz yoktur. 1847 yılında Reşid Paşa Sahil Sarayı'nın inşasında da görev almışlardı. Ayrıca Beyoğlu'ndaki Hollanda, İspanya ve İran elçilik binaları projeleri de Fossati kardeşler tarafından yapılmıştı. 1855'te Gülhane Telegrafhane-i Amire Binası'nı yapmışlarsa da bu binadan da bugün bir iz yoktur. Daha birçok çalışmaya imza attıkları bilinmektedir.³⁷

Fossati kardeşlerden sonra İstanbul'da büro sahibi olduğu bilinen bir diğer kişi de **Giovanni Battista Barborini**'ydi. İstanbul'da Barborini ilk olarak, Kadıköy'deki, Meryem Ana Katolik Kilisesi'sini Neo-Klasik üslupta yaptı. 1857 Beyoğlu Şişhane Meydanı'nda Neo-Klasik üslupla Beyoğlu Belediye Binası'nı yaptı. 1861'de Tarlabası'ndaki Alman Protestan Kilisesi'nin inşası ile ve 1865 tarihinde Çemberlitaş'ın restorasyonu ile görevliydi. Haydarpaşa Tren İstasyonu'nun projesi ile ilgilendi. 1875'te Beyoğlu'nda Ağa Camii yakınlarında Verdi/Odeon/ Varyete/Fransız Tiyatrosu'nu inşa etti. Fakat bugün bu tiyatrodan iz yoktur. Mimar ayrıca Usûl-ı Mîmari-i Osmani'nin hazırlanmasına katkıda bulunmuş, 1869'da kurulan Kadastro Komisyonu'nda görev almıştı.³⁸

Pietro/Pierre Montani "Montani efendi" olarak İstanbul'da zaman içerisinde tanınmış, Levanten grubunun ve Ermeni mason locası olan *L'Union d'Orient*'in üyesiydi. Osmanlı Devleti'nin 1867'de Paris'te ve 1873'te Viyana'da düzenlediği sergilere katıldı. Usûl-ı Mîmari-i Osmani'nin çalışmalarına katkıda bulunanlar arasındaydı. 1863-1871 yılları arası tamamlanan Çırağan Sarayı'nın ve 1871 tarihli Suriçi Aksaray Meydanı'nda Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin dekorasyon ve bezemelerinden sorumlu kişiydi. Camii'de Osmanlı mimarisi ile İtalyan ve Avrupa mimarisi bir arada olduğundan Eklektik/karma üslup olarak yeni bir tarz işlenmişti.³⁹

Giorgio Domenico Stampa İstanbul'a göç eden İtalyan bir ailenin İstanbul doğumlu çocuğuydu. Cağaloğlu'ndaki, İran Elçiliği'ni Neo-klasik üslupla, 1870'te İngiliz elçilik binasını ise Floransa stilinde yapmış ve cephedeki süslemeler İtalyan dekoratör **Luigi Leone** tarafından yapılmıştı. Sarkis Balyan ile oryantalist üsluptaki Beylerbeyi Sarayı'nın yapımında beraber çalışmıştı. 1876'da Neo- Rönesans etkisi altında inşa edilen Tophane'deki İtalyan Hastanesi projesiyle ilgilendi. Sultanhamam'da Mercan Yokuşu'ndaki American Bible House Hanı ve Büyükkada'daki Santa Pasifico Latin Kilisesi de onun projelerindendi. 1873-1882 yılları arasında İtalyan mimar **Giacomo Leoni** ile birlikte Tepebaşı'ndaki Palazzo Corpi/Korpi Konağı'nı yaptı. İstanbul'da bu İtalyan levanten mimara çok değer biçildi ve 1869 yılında Mahmud Paşa'nın başkanlığında kurulan Ebniye Meclisi ve kadastro komisyonuna da üye olarak seçildi.⁴⁰

Guglielmo Semprini'nin İstanbul'a Abdülaziz döneminde geldiği bilinmektedir. İlk projesi, 1870 tarihinde, Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde Neo-klasik üslupta yapılan Santa Maria Draperis kilisesi ve hanı projesi olup, 1904'te tamamlandı. Kilisenin girişindeki plakette, Sultan Abdülhamid'e ve Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'ya yardımları için teşekkür edilmektedir. **Giulio Mongeri** ile birlikte Saint Antoine Kilisesi ve Apartmanları projesi ile ilgilendi. Semprini'nin en önemli projesi Tepebaşı Meşrutiyet Caddesi'nde 1891'de inşa ettiği Büyük Londra Oteli'yd. Osmanlı başkentini ziyarete gelen yabancı misafirleri ağırlamak için yapıldı. Semprini'nin İstanbul'daki diğer çalışmaları: Tünel'de Alman okulları; Taksim Sıraselviler Caddesi'nde Alman Hastanesi yenileme ve onarımı; Tarabya'da Alman Elçiliği Yazlık Köşkleri ve Tünel'de Almanlar için Alman kulübü/Teutonica Salonu'ydu. Sonrasında, Karaköy Yüksek Kaldırım'da Alman Eşkenaz Sinagogu ve Şişli Bomonti'de İtalyan Salesiani Okulu'nu yaptı. Feriköy Mezarlığı yakınlarında çeşitli dükkânlar, Rus Elçiliği onarımı, Galata'da Avusturya Hastanesi onarımı da onun projelerindendi. Devlet tarafından petrol ve gaz depolarının inşaatı, Kız Kulesi'nin onarımı ve daha birçok proje ile de ilgilendiği tahmin edilmektedir.⁴¹

Giulio Mongeri de birçok İtalyan gibi Avusturya baskısından kaçarak İstanbul'a gelen Levanten bir ailenin çocuğuydu. İstanbul'da tespit edilebilmiş projeleri arasında San Antonio Kilisesi ve Apartmanları, Maçka İtalyan Sefareti, Assicurazini Generali Han, bugün var olmayan Katırcıoğlu Han, Haseki Hastanesi, Nurettin Bey Pavyonu, Karaköy Palas, Maçka Palas, Taksim Cumhuriyet Anıtı

³⁷ Malara 2018, 96-102; Alton 2004, 18- 26; Solnon, 2019, 554, 561; Kadoğlu 2009, 175; Akyıldız, 2012, 145-146; Pellegrini 2018, 288; Fossati 1852.

³⁸ Malara 2018, 105- 111; Alton 2018, 27-30; Solnon 2019, 554.

³⁹ Girardelli 1995, 79; Malara 2018, 102-103; Alton 2004, 32-34; Yazıcı 2003, 47; Tuztaş 2010, 99.

⁴⁰ Malara 2018, 111-115; Alton 2004, 38-40.

⁴¹ Malara 2018, 116-119; Alton 2004, 35-37.; Taş ve Temel, 2020, 355-357.

Kaidesi ve mimarın kendi evi sayılabilir. O da diğer Levantenler gibi o dönemin bir klişesi haline gelen sergiler için proje hazırlamıştı.⁴²

Dedesi İstanbul'a Fransa elçisi H. Sebastiani ile geldiği bilinen mimar **Alessandro Vallauri**'nin babası, Beyoğlu'nda Hristaki Pasajı'nın yanında bir şekerlemeci pastacı dükkânı işletmişti. Bir sergide Osman Hamdi Bey ile tanışmış ve onun aracılığıyla Neo-Rönesans üsluptaki Sanayi-i Nefise binasını 1882'de yapmıştı. Oryantalist üsluba yakınlığıyla dikkat çeken Tıbbiye Mektebi kaynaklarda onun projesi olarak gösterilmektedir. Hidayet Camii, Afife Paşa Yalısı oryantalist eğilimi yansıttığı yapıları. Duyun-ı Umumiye ve Galata'daki Osmanlı Bankası projelerinde **D'Aranco** ile beraber çalışmıştı. II. Meşrutiyet'e kadar Sanayi-i Nefise'de muallimlik yapmıştı. Osmanlı Bankası ve Arkeoloji Müzesi de en önemli yapıları arasındaydı. D'Aranco ile Tarım ve Orman Bakanlığı, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'yi, kendisi Pera Palas Oteli, Fransız Oteli, Abdülmecid Efendi Köşkü gibi İstanbul'da birçok çalışması vardı. Abdülmecid Efendi Köşkü'nde ise Mağrib, Kuzey Afrika ve Osmanlı karakteristiklerini renk ve süslemelerde kullanmıştı. Eserlerinde ek olarak Beaux- Art ve Art Nouveau gibi yeni üslubu Osmanlı mimarisine eklemiştir.⁴³

Raimondo D'Aranco Tomasso, üniversitelerde öğretim görevlisi olarak çalışırken 1893'te İstanbul'a çağrıldığı ve 1894'te büyük İstanbul depreminde hasar gören cami ve bazı mühim binaların onarımı ile ilgilenmişti. 1900 yılına kadar Neo-Gotik, Neo-Barok, Eklektik tarzı devam ettiren mimar 1900'den sonra Art Nouveau üslubuyla İstanbul'un çehresinde yeni bir sayfa açmıştı. İtalyan Sefarethanesi, Botter Apartmanı onun eseri idi. Camiler, türbe ve mezarlar, yalılar, şahıs evleri ve projeleri, okullar, mektepler, köşkler, yurtlar, hastaneler, çeşmeler, lojmanlar, pavyonlar gibi çok dolu bir proje hayatı vardı. Sultan II. Abdülhamid döneminde sarayın resmi mimarlığını yapmıştı. Mimarın Yıldız yapıları da (Limonluk Köşkü, Arşiv Binası, Çini Fabrikası, Bazar De Charite, Yıldız Sarayı Tiyatrosu, Yaveran Dairesi, Kabul ve Merasim Köşkü, Büyük Mabeyn Genişletme Projesi, Harem binaları ve hamam, Manej ve ahırlar, Teşrifat Nazırı konutu) olduğu gibi birçok eser ona atfedilmektedir. Osmanlı mimari anlayışını da eserlerinde yaşatmaya çalışmıştı.⁴⁴

Bu mimarlar haricinde diğer mimar ve dekoratörler de vardır. Bunlardan bazılarının **Delfo Seminati, Luigi Leono, Perpignani, Emilio Feracci, Alphonse Cingria** olduğu bilinmektedir. Bahsettiğimiz mimarların tamamı Avrupa'da eğitim almış kişilerdi. İstanbul'da doğan ya da İstanbul'a çok genç yaşta yerleşen mimarların ortak bir kader paydasında bulunduğu ifade edilebilmektedir. Avusturya hâkimiyetinin belirsizlik hissi veren siyasi koşulları ve İtalyan Birliği'nden sonraki mevcut ekonomik koşullar onları ve onların dedelerini, babalarını bu göçe mecbur etmek durumunda bırakmıştı. Ayrıca birbirlerini tanıdıkları ve birbirlerinden haberdar olduklarını, 1863 yılında *La Societa Operai Muttuo Soccorco*'nun da bunda bir payı olacağı düşünülmekteydi. 19. yüzyılın ikinci yarısında yazarlar, Pera'nın bir Fransız kenti görünümünde olduğunu, 1855'lerde Peralı gayrimüslim mimarların hayal güçlerini kullanarak yapılara bir İtalyan terası ya da Paris cephesi yaptıklarını bazen de Malta balkonu eklediklerini yazmışlardı. Yine bu dönemde taş binaların büyük bir hızla artış gösterdiği de aşikârdı.⁴⁵

2.1.4. Müzisyenler

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma eğiliminin sıkça görüldüğü bu dönemde devlet, kulağını da müzikal manada Batı'ya çevirmişti. Zira Osmanlı sultanlarının İtalyan müzisyenlere marş besteletme isteği de bu dönemde oldukça revaçtaydı. İtalyan müzisyenlerden olan ve sultanlara mahsus marşlar besteleyen **Giuseppe Donizetti**, meşhur "Don İzzet Paşa" müzisyen bir ailede yetişmiş olması dolayısıyla ilk müzik eğitimini ailesinde almıştı. 1827 yılında Napolyon'un Waterloo yenilgisinden sonra, Piemonte Krallığı ordusunda alay bandosu şefliği görevini yürüttüğü sırada, II. Mahmud tarafından Müzika-i Hümayûn'nun şef ve müzik öğretmeni olarak çalışmak için davet aldı ve İstanbul'a geldi. Donizetti'nin İstanbul'a gelişi Batı müziğinin resmen benimsendiğine işaret ediyordu. Kuşkusuz Giuseppe Donizetti Osmanlı askeri müziğinde önemli bir rol oynamıştı. Donizetti, 1829'da II. Mahmud için Mahmutiye, 1839'da Abdülmecid için Mecidiye marşlarını bestelemiştir. Çalışkanlığı ve hevesi ile bir ay içinde bandoyu, sultana konser verebilecek yetişkinliğe ulaştırmış ve başarılarından dolayı 1831

⁴² Alton 2004, 30-32; Pellegrini 2018, 289; Bornovalı 2016, 132.

⁴³ Alton 2004, 41-45; Solnon 2019, 425; Yavuz 1988, 132.

⁴⁴ Alton 2004, 45-57; Solnon 2019, 425, 451, 483; Yavuz 1988, 133; Taş ve Temel 2020, 349-384.

⁴⁵ Alton 2004, 57-60; Pellegrini 2018, 271; Uzun 2016, 51.

yılında II. Mahmud'dan iftihar nişanı almıştı. 1839'da yılında Sultan Abdülmecid'den Tuğra, 1841'de Miralaylığa yükselen sanatçıya piyade miralaylarına mahsus nişan ile bir adet kılıç ve Paşalık unvanı verildi. 1854 yılında Mecidiye Nişanı ile ödüllendirildi; 1856'da Giuseppe Donizetti'ye bir üst seviye Mecidiye tevdi edildi. 12 Şubat 1856'da İstanbul'da öldü. Abdülmecid kendisi için büyük bir tören düzenlemiş ve törene Müzika-i Hümayûn'u göndermişti. Mezarı, Harbiye'deki Saint Esprit Katolik Kilisesi'nde bulunmaktadır. Çağdaş bir başka İtalyan gözlemcisi onun etkinliğinden söz ederken, "Bir yıl geçmeden ömründe hiç Avrupa müziği dinlememiş olan birçok genç, Donizetti'den ders almaya başlamıştı" diyor.⁴⁶

Callisto Guatelli ilk olarak 1848 yılında İstanbul'a geldi. Beyoğlu'nun meşhur Naum Tiyatrosu'nda kontrbas sanatçısı olarak atandı ve sonrasında tiyatrodaki orkestra şefliği yaptı. Donizetti'nin ölümünden sonra Sultan Abdülmecid tarafından Müzika-i Hümayûn'da yeni "usta-i evvel" sıfatıyla atandı. 1858-1868 yılları arasında Müzika-i Hümayûn'da **Bartolomeo Pisani** adlı bir İtalyan müzik bölümünün başına geçirilmiş olsa da 1868'de tekrar Guatelli atandı ve görevinde 31 yıl -ölünceye kadar- kaldı. 1856'da Sultan Abdülmecid için Mecidiye, 1861'de Sultan Abdülaziz için Aziziye Marşı besteledi. Daha sonra II. Abdülhamid için Rast Marş-ı Alî-î Hamîdî, ve imparatorluğa ithafen Şark Uvertürü, Osmaniye Marşı, Bayram Marşı, Yıldız Marşı ve Şefkat Marşı yaptı.⁴⁷

Angelo Maurizio Gaspare Mariani 1848-1849 yılları arasındaki İstanbul'a geldi ve hemen Naum Tiyatrosu'nda çalışmaya başladı. İstanbul'da Mariani, Rus Büyükelçisi Titoff ile tanıştı. 5 Aralık 1851'e kadar Mariani büyükelçinin himâyesinde Büyükdere'deki Rus Sarayı'nda yaşamıştı. İstanbul'da Avrupalı ve İtalyan tiyatro oyununu ve operayı yönetti. Sultan Abdülmecid'i yüceltici sözlerle bezeli Osmanlıca sözlü *Şarkîyi duâiyye-i hazret-i padişâhî*'yi besteledi. Saray orkestrasını çalıştırmış ve aynı zamanda Naum Tiyatrosu'nda orkestra şefliği görevini yürütmüştü.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma eğiliminin sıkça görüldüğü bu dönemde devlet, kulağını da müzikal manada Batı'ya çevirmişti. Zira Osmanlı sultanlarının İtalyan müzisyenlere marş besteletme isteği de bu dönemde oldukça revaçtaydı. Bu müzisyenlere ek olarak 1860 yılında Osmanlı Devleti'ne gelen ve orkestra şefliği, viyolonist ve besteci olarak tanınan **Luigi Arditi**, İstanbul'a 1850'li yıllarda geldiği düşünülen **Giuseppe Parisi** ve İstanbul'un müzik çevresinde yer alan aileler **Stravolo**, **Lombardi** ve **Selvelli** bu alanda bilinen simalar arasındadır.⁴⁹

2.1.5. Ressamlar

19. yüzyılda İtalyan ressamardan bazıları saray ressamlığı yapmıştı. 1841 yılında İstanbul'a gelen **Luigi Acquarone**, Serresam-ı Hazret-i Şehriyarî unvanı taşıyan ve saraydan maaş alan ilk yabancı ressam olarak tanınmaktaydı. 20 Mart 1889'da Sanayi-i Nefise Mektebi'ne resim bölümü hocası olarak atanmıştı. Eserleri çok takdir edilmiş ve çalışmaları için Mecidiye Nişanı, Gümüş Liyakat Madalyası, Türk Güzel Sanatlar Madalyası almıştı. II. Abdülhamid döneminde sarayda görevli olan ressamardan biri de **Fausto Zonaro**'ydu. Zonaro, Ertuğrul alayı resmini çok beğenen ve satın alan Abdülhamid'den Mecidiye Nişanı almıştı. Zonaro'nun eserlerinde İstanbul, tasavvuf ve kadın konularına da yer verilmişti. Zonaro, II. Abdülhamid'in gözde ve devrinin son resmî ressamı olmuştu. Şüphesiz, dönemin en önemli ressamlarından. Eserlerinde bulunduğu dönemi yansıtmaktaki maharetiyle empresyonist ressamlar arasında sayılabilecek nadir bir simaydı.⁵⁰ Zonaro, anılarında 31 Mart Vakası hakkında verdiği bilgilerle de önemli bir yere sahiptir.⁵¹

Luigi Rubio 1847'de İstanbul'a geldi. Abdülmecid için bir portre yaptı ve bunun için Abdülmecid tarafından 8 Kasım 1847'de bir Nişan-ı Âli aldı. 1867'de İstanbul'a gelen **Alberto Pasini**'nin Sultan Abdülaziz tarafından Dolmabahçe Sarayı için Girit Savaşı konusu üzerinde çalışmasını istedi. Sultan, Pasini'nin eserlerini çok beğendi. Pasini'nin İstanbul pazarını konu edindiği resimleri de gerek detayları ve gerekse renkleriyle takdire değerdi. 1883-1915 yılları arasında

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Altıntuğ 2010; Malara 2018, 150; Alton 2004, 118, 120; Solnon 2019, 546-547; Çelik 2008, 106; Turan 1990, 125; Pellegrini 2018, 258-259; Baratta 1840, 317.

⁴⁷ Malara 2018, 153-154; Solnon 2019, 547-548; Alton 2004, 121.

⁴⁸ Malara 2018 158; Alton 2004, 123.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Altıntuğ 2010; Alton 2004, 123; Malara 2018, 156; Alimdar 2011, 29.

⁵⁰ Alton 2004, 65, 82-83; Malara 2018, 125; Solnon 2019, 32, 556; Süzen 2018, 168.

⁵¹ Ayrıca bk. Zonaro 2008.

İstanbul'da yaşayan **Salvatore Valeri** de Osmanlı'da resmî olarak görevlendirilmiş ve Sanayi-i Nefise'de hocalık yapmıştı. Valeri'nin “Şehzade Burhaneddin Efendi” tablosu en meşhur eserlerindendi. Valeri'nin eserlerinde kadın ve insanlar konuları da işlenmişti. Valeri, II. Abdülhamid'in oğulları için hususî olarak dersler verdiği için sultan tarafından ödüllendirilmişti.⁵²

Raffaele Carelli 1839 yılında İstanbul'a geldi. Eserlerinde İstanbul'un tasavvufi boyutunu, manzarasını ve kalabalıklarını konu edindi. **Pietro Lucchini** 1850 yılında İstanbul'a gelmiş ve eserlerinde saray kadınına işlemişti. Işığı iyi kullanışı ve renklerin gerçekliği dikkate değerdir. **Giovanni Renica** 1840'lı yılların başında İstanbul'da bulunmuş ve eserlerinde İstanbul manzaralarına yer vermişti. **Ippolito Caffi** 1842'de İstanbul'a geldi ve İstanbul'u manzarası, insanı, günlük yaşamı ve pazarıyla resmetti. **Carlo Bossoli** 1839 yılında İstanbul'a gelerek başladığı İstanbul konulu eserlerini ilerleyen yıllarda da devam ettirmişti. İstanbul'un manzaraları, sarayları, pazarları ve Osmanlı'nın kadınlarını resmetmekle ilgilendi. 1870'ten sonra İstanbul'a giden ressam **Luigi Querena** da İstanbul manzaralı çizmişti. “Dolmabahçe Sarayı” eseri en bilinen eserlerindendi. 1891'de Sanayi-i Nefise'de mimarlık bölümünde hocalık yapan **Pietro/Philippe Bello**, resimde de kendini geliştirmişti. Bello, eserlerinde İstanbul'un manzaraları ve günlük hayatına yer vermişti. **Amadeo Preziosi, Stefano Ussi, Leonardo de Mango, Giovanni Brindesi** ve daha birçok ressam bu dönemde İstanbul'da yaşamıştı. Öte yandan, Bello ve Mango da Osmanlı Devleti'nde resmî olarak görevlendirilen ressamlardandı. İtalyan ressamların eserlerinde, oryantalist bakış açısı net bir şekilde görülmüştü. Bununla birlikte, Doğu'nun egzotik yönü de resimlerine ustalıkla yansımıştı.⁵³

Sonuç

Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki ikili ilişkiler Osmanlı'nın klasik döneminden itibaren süregelen uzunca bir zaman dilimini kapsamaktadır. Çalışmada, İtalyan millî birliğinin kurulmadığı dönemlerde, İtalya'nın bir parçası olacak olan devletlerle kurulan hususî temaslar tek bir başlık altında toplanmıştır. Burada amaç, İtalyan millî birliğine giden süreçte gerçekleşen ikili ilişkilerin kısaca tarihsel seyrini verip, konuyu Osmanlı'da İtalyan istihdamının hız kazanmasının en önemli sebeplerinden olan İtalya'daki millî birliğin sağlanma sürecine odaklamaktır.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için modernleşme adına ciddi adımların atıldığı, Avrupa etkisinin sıklıkla görüldüğü bir dönemdi. Özellikle askerî alandaki istihdamlarla başlayan Avrupa etkisi, zaman içerisinde modernleşme eğilimlerinin hız kazanmasından ötürü sanat ve estetik alanlarında da sıkça görülmeye başlamıştı. Yeniçeri Ocağı'nın ilga edilmesinden sonra, modernleşmenin ilk meselesi, yeni askerî düzenin nasıl olacağıydı. Avrupalı askerî uzmanların Osmanlı askeriyesinde istihdam edilmesiyle birlikte, yeni ve donanımlı bir modern ordu oluşturulması amaçlanmıştı. Özellikle bu amaçla Osmanlı sultanları tarafından Osmanlı ordusuna yabancı uzmanların istihdam edilmesine yönelik birtakım hareketlere girişilmişti. İstihdam edilen yabancılar arasında, İtalya'dan iltica eden İtalyanlar da vardı. İtalyan istihdamı, zaman içerisinde birçok alanda görülmeye devam etmişti. Askeriyeye yapılan istihdamlarla birlikte Osmanlı'daki tıp hizmetlerinin yetersiz oluşuna dair kanıdan hareketle yabancı hekimler de istihdam edilmişti. Osmanlı Devleti'nin hekimlik hizmetlerinde, diğer milletlerden istihdam edilen yabancılar nazarın Yahudi ve İtalyanların daha ön planda oldukları görülebilecektir. Bu yüzyılda istihdam edilen İtalyan hekimler, uzun yıllar ayakta kalan İtalyan Hastanesi'nde Osmanlı halkına hizmet vermişti. Hastanenin yanı sıra eczane, özel muayenehane gibi hizmet alanları oluşturmuş ve ambulans servisi gibi hizmetlerle sıhhi alanda çeşitli desteklerde bulunmuşlardı. Özellikle bazı dönemlerde zuhur eden hastalıklarla mücadelede Osmanlı Devleti'nin ve halkının yanında bulunmuş, hastalıklara karşı gerekli tedbirlerin alınmasında seferber olmuşlardı. Tıpkı askerî alandaki uzmanlar gibi, sağlık alanında istihdam edilen İtalyanlar da görevlerinde yararlık gösterdiklerinden ötürü sultanlar tarafından Nişan ile şereflendirilmişlerdi.

Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen İtalyanların hangi meslekî gruplarda daha aktif olduklarına dair kabataslak bir görüş sunulduğu takdirde, muhtemelen sanatsal alanda çok daha ön planda oldukları konusunda hemfikir olunabilecektir. Sanatın görünürlüğünün yüksek olduğu mimarîde seçkin eserlere imza atan İtalyan mimarlar, İstanbul'un çehresini Batı tarzı mimarî üsluplarla donatmıştı. Bununla birlikte bazen, bu üslupları Osmanlı mimarî anlayışıyla harmanlayarak karma bir üslup geliştirdikleri de

⁵² Malara 2018, 134, 138; Alton 2004, 83, 86-87; Kalaycı 2012 5, 8, 10.

⁵³ Malara 2018, 121-131; Alton 2004, 69, 73, 79 ve diğer ressamların adları için ayrıca bk. s. 88-108; Kalaycı 2012, 5, 7, 9, 11.

olmuştu. İstanbul'a kazandırılan bu eserler, Osmanlı sultanlarının modernleşme adına Avrupa sanatına olan ilgisinin bir tezahürü olarak nitelendirilebilecekti. Bu ilgi, Batı müziğine olan yaklaşımda da görülebilmisti. II. Mahmud'un, modern bir Osmanlı ordusu için İtalyan bestekâr Donizetti'yi davetinin ardından, Osmanlı'da müzikal anlamda hatırı sayılır bir Avrupa etkisi görülmeye başlamıştı. İtalyan müzisyenler, sultanlar adına marşlar bestelemiş ve zaman içerisinde sultanların kendi adlarına marş besteletmesi gelenek haline gelmişti. Müzisyenler, bu marşları besteledikleri için Nişan almış ve çeşitli şekilde ödüllendirilmişlerdi.

İstanbul'da saray çevresine yakın olan İtalyan sanatçılar, saraya yakın diğer meslekî uzmanlar gibi her zaman için daha şanslı olarak addedilebilecektir. Öte yandan bu yakınlık dolayısıyla birçok imkândan da yararlanabilmişlerdi. Özellikle Osmanlı Devleti'nin yurtdışında düzenlediği ve o dönem çok revaçta olan sergilere davet edilmeleri buna örnek olarak gösterilebilecektir. Saraya yakın olan ressam da sultanların hususî ressamı olabiliyorken, resmî bir görevlendirmeye hocalık da yapabiliyordu. İtalyan ressamların sarayı hoşnut edecek eserlerinin yanı sıra İstanbul'un manzarasını farklı açılardan ele aldıkları eserleri dönemin yaşantısına da ışık tutmuştur. Ressamların eserlerinde oryantalist bakış açısıyla ele alınan İstanbul, Doğu'nun egzotizmini yansıtmaya açısından da dikkate değerdi. İtalyan mimarlar, müzisyenler ve ressamların da saray ve sarayın dışında kalan etkinlikleri, estetik yargılarını yansıtmaya biçimleri Osmanlı sultanları tarafından dikkatle takip edilmiş ve gerektiğinde, yapmış oldukları eserler takdir edilmişti. Sultanların sanata olan ilgisi yüzyıl boyunca devamlılığını korumuştur. 1854'ten sonra dış istikrazı kerelerce yaşayan sultanların, ekonomik açıdan sıkıntılı süreçler geçirilen dönemlerde dahi sanat ve estetikten taviz vermemeleri de dikkate değerdi.

İstihdam edilen İtalyanlar arasında, görevlerinde başarı gösterenler, sultanlardan takdir görür ve sultanların ikramlarına mazhar olurdu. Ancak, "kefereden" olana bu denli hürmetin ciddi sorunlar oluşturabileceğine dair endişelerden ötürü, yabancı uzmanlara bazen Müslümanların kullandığı isimlerle de hitap edildiği olurdu. Bununla birlikte şahsî istek ve arzularıyla Müslüman olanlar da yok değildi. Esasen bu durum Osmanlı'da yabancı istihdamına karşı bakışın önemli bir yönünü gözler önüne sermişti. Öte yandan, yabancı istihdamına karşı eleştirel bakışın bütünüyle hatalı olduğunu söylemek de doğru olmayacaktı. Zira Masonluk ve Carboneria örgütlerinin Türk entelijansiyasının fikrî oluşumunda önemli etkiler bıraktığı da anlatılarda yer bulmuştu. Dönemin dikkat çeken bir yanı da Osmanlı sultanlarının iltica eden sanatçılara, entelektüellere kapılarını açması ve onların kültürüyle, üsluplarıyla hiçbir çekince gütmeksizin alakadar olmasıydı. Daha da açık bir yorumda bulunmak gerekirse, sultanlar onların fikirleriyle devletin kurumlarındaki yapılandırmaları dahi şekillendirebilmişti.

Çalışma, Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen İtalyanları hekimler, askerî uzmanlar, mimarlar, müzisyenler ve ressamlarla sınırlandırmış olup, bu meslekleri icra eden İtalyanların tamamından bahsedildiğini iddia etmemektedir. Bununla birlikte, ekseriyetle daha fazla göz önünde bulunan İtalyanları konu edinmiştir. Bahsi geçen İtalyanların yapmış oldukları hizmetler ve faaliyetlerden kısaca bahsetmekle iktifa edilmiştir. Zira her biri için uzun uzadıya bir tanıtım yapılması çok daha kapsamlı bir eserin teşekkülünü ortaya çıkarabilecektir. İtalyanların Osmanlı Devleti'ndeki istihdam nedenleri, icra ettikleri meslekler ve bıraktıkları izlere bakıldığında, daha kapsamlı ve hacimli bir araştırmanın yapılması gerektiği anlaşılmıştır.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

BOA. A. MKT. NZD. 29/ 82.

BOA. C. SH. 8/377 ve 9/440.

BOA. HAT. 1415/57809.

BOA. HR. MKT. 33/81, 50/89 ve 784/84.

BOA, HR. SYS. 2937/ 42.

BOA. HR. UHM. 286/29.

BOA. TS. MA. e. 537/29.

B. Diğer Kaynaklar

Agoston, G., "Austrian Foreign Policy and the Ottomans in the 19th Century", *Enc of the Ottoman Empire*, ed. Gabor Agoston and Bruce Masters, (2009), 63-64.

Alimdar, S., XIX. Yüzyıldan İtibaren Osmanlı Devleti'nde Batı Müziğinin Benimsenmesi ve Toplumsal Sonuçları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

Akyıldız, A., Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İstanbul: İletişim Yayınları. 2012.

Altıntuğ, O., Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Avrupalı Müzisyenlerin Padişahlara İthafen Yazdıkları Marşlar, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2010.

Alton, O. E., XIX. Yüzyılda İtalyanların İstanbul'da Sanata Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

Amicis, E. de, İstanbul (1874), çev. Beynun Akyavaş, Ankara: TTK. 1993.

Artvinli, F., "Osmanlı Devleti'nde Adli Psikiyatri: Dr. Luigi Mongeri'nin Raporları, Tespitleri ve Bir Vaka Örneği", *Kebikeç*, 47, (2019), 233-268.

Baratta, A., *Constantinopoli*, Torino: Stabilimento Tipografico di Alessandro Fontana. 1840.

Bordignon, M., Forces of Liberalism and Conservatism in the Nineteenth Century: a Comparative Study on the Italian Peninsula and the Ottoman Empire, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Bornovalı, S., "Bir İtalyan Mimarın İlk Ankara Ziyareti: Giulio Mongeri", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2016), 131-157.

Çelik, Y., "Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda Talim Sisteminin Değişmesi ve Avrupalı Uzmanların Rolü (1826-1839)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 19, (2008), 87-118.

Fossati, C. G., Aya Sofia Constantinople, As Recently Restored By Order of H. M. The Sultan Abdul Medjid, London: Lovis Haghe, Colnaghi & co. 1852.

Gallotta, A., "Ceneviz", *DİA*, 7, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları (1993), 363-365.

Girardelli, P., "Pietro Montani e il concetto di "stile ottomano" nella seconda metà dell' Ottocento", *Facolta di Architettura dell' Università Mimar Sinan*, (1995), 79-86.

Kadioğlu, S., "Darülfünun", *Enc of the Ottoman Empire*, ed. Gabor Agoston and Bruce Masters, (2009), 175-177.

Kalaycı, S., "İtalyan Gezginlerin Resimlerindeki Osmanlı", *Akademik Bakış Dergisi*, 30 (2012), 1-17.

Kasap, S., Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı (1839-1876), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

Kazgan, H., Galata Bankerleri, C. I, Ankara: Orion Yayınevi. 2005.

Ricci, G., Türk Saplantısı Yeniçağ Avrupa'sında Korku, Nefret ve Sevgi, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Kitap Yayınevi. 2005.

Malara, C. E., Tanzimat Reformları ve İtalyanlar (1838-1876), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

Marmara, R., Pangaltı (Pancaldi)- 19. Yüzyılın Levanten Semti Quartier Levantin Du 19. Siecle, İstanbul: Şişli Belediyesi Yayınları. 2000.

Pedanı, M. P., "Bailo", *Enc of the Ottoman Empire*, ed. Gabor Agoston and Bruce Masters, (2009) 72-73.

Pedanı, M. P., "Venedik", *DİA*, 43, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları (2013a), 44-47.

- Pedani, M. P., “Venedik’ten Bir Parça”, *Hilâl Studi Turchi e Ottomani*, C. 3, Venezia (2013b), 19-34.
- Pellegrini, C., İtalyanların Gözüyle Türkler ve İstanbul Halk Kültürü, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Shaw, S. J., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Türkler 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. (2002), 609-628.
- Solnon, J. F., Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2019.
- Süzen, H. N., “Fausto Zonaro’nun Fırçasından Şehr-i İstanbul”, Sosyal Bilimler Gelişim Dergisi, 3(9), (2018), 157-169.
- Şakiroğlu, M. H., “Sardinya”, *DİA*, 36, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, (2009), 134.
- Taş, Ş. P., ve Temel R., “Giulio Mongeri’nin Erken Cumhuriyet Dönemi Yapısı Eskişehir Ziraat Bankası’nın Kültürel Miras Yöntemi Kapsamında İncelenmesi, Art-Sanat Dergisi, 14, (2020), 349-384.
- Turan, Ş., “II. Mahmud’un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı”, Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul (1990), 113-125.
- Tuztaşı, U., “İdeal Osmanlı Üslûbu Arayışında Üç Mimar: Montani Efendi, Kemâlettin Bey ve Vedat Bey, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2, (2010), 98-107.
- Uzun, S., Batılı Seyyahlara Göre II. Mahmud ve Abdülmecid Dönemlerinde İstanbul’da Gayrimüslimler, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2016.
- Ülman, Y. I., “Osmanlı Devrinin Kadın Doğum Hekimlerinden Dr. A. Vuccino (1829-1893)”, Hastane, 42 (2006), 32-33.
- Yalçinkaya, M. A., “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Hizmetindeki Avrupalıların İstihdamı ve Tedarik Kanalları (1718-1800)”, XVI. Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül 2010, Ankara, Kongreye Sunan Bildiriler, 4-2, (2015), 649-667.
- Yalçinkaya, M. A., “Lale Devrinden Tanzimat’a Osmanlı Hizmetindeki Avrupalı Uzmanlar ve Karşılaşılan Sorunlar (1718-1839)”, ed. Ahmet Dönmez, Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları, İstanbul: Kitap Yayınevi, (2019). 79-129.
- Yalçinkaya, M. A., “Nizam-ı Cedid’den Meşrutiyet’e Kültür ve Sağlık Alanlarında İstihdam Edilen Avrupalılar (1792-1876)”, Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar, ed. Murat Hanılçe-Yunus Emre Tekinsoy, İstanbul: Selenge Yayınları, (2020). 113-104.
- Yalçinkaya, M. A., “Yenileşme Dönemi Osmanlı Sağlık Kurumlarında Avrupalıların İstihdamları ve Salgınlarla Mücadeledeki Roller (1826-1909)”, Zamanın İzleri: Salgın, (2021), 144-163.
- Yalçinkaya, M. A., “Osmanlı Devleti’nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi (1774-1807)”, Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim, ed. Seyfi Kenan, İstanbul: İSAM, (2010), 421-448.
- Yavuz, Y., “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 8/2, (1988), 123-142.
- Yazıcı, N., “Bilinmeyen Yönleriyle Mimar Montani Efendi”, Arkitekt, 495, (2003), 42-47.
- Yıldırım, N., “Dersaadet İtalyan Hastanesi”, İstanbul’daki İtalyan Hastanesi, ed. Burçak Evren, (2008), 234-243.
- Yılmaz, Ö., "1864 Kafkas Göçü’nde Trabzon’da Yaşanan Sorunlara Bir Örnek: Dr. Barozzi- Yaver Efendi Çatışması", Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4/5 (2011), 1-31.
- Zonaro, F., Abdülhamid’in Hükümdarlığında Yirmi Yıl: Fausto Zonaro’nun Hatıraları ve Eserleri, çev. Turan Alptekin, Romano Lotto, İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık. 2008.

Hamdullah Hamdi'nin Leylâ vü Mecnûn'unda Atasözleri ve Deyimler

Proverbs and Idioms in Hamdullah Hamdi's Leylâ vü Mecnûn

Tuğçe TOKSOY*

Öz

Her dilin kendine ait deyim ve atasözleri bulunmaktadır. Bunlar, ait oldukları toplumun dilini zenginleştiren ve toplumun düşüncelerinin yansımaları olarak az sözle çok şey anlatma gayesinde teşekkül eden unsurlardır. Türklerde deyim ve atasözleri, Türkçenin ilk yazılı belgelerinden bu yana varlığını koruyan ve dilde yüzlerce örneğine rastladığımız, Türk kültürünün aynası konumunda bulunan unsurlardır. Yazıya aktarılmış en eski örneklerine Orhun Abidelerinde rastlamaktayız. Uygur metinlerinde ise "sav" kelimesi ile karşılanmış atasözü örneklerine yer verilmiştir. Atasözlerinin ilk derleyicisi olarak bilinen Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ü bu konuda akla gelebilecek ilk ve en önemli kaynaktır. *Dede Korkut kitabı* ve *Kitab-ı Atalar Sözü*'nü önemli kaynaklar arasında gösterebilmekteyiz. Türk dilinin her döneminde, bulunduğu dönemin dilini zenginleştiren atasözleri ve deyimler, Orta Türkçe döneminin tarihi şivelerinden biri olan Eski Anadolu Türkçesinde de tanınmaktadır. Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden olan Hamdullah Hamdi'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unda atasözleri ve deyimleri tespit edilmiş, alfabetik sıra ile izahları yapılmıştır. Çalışmanın amacı *Leylâ vü Mecnûn* vesilesiyle atasözleri ve deyimler konusundaki çalışmalara katkı sağlamaktır. Yaklaşık 4000 beyitten oluşan *Leylâ vü Mecnûn*'da 169 deyim ve atasözü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deyim, Atasözü, Eski Anadolu Türkçesi, Leylâ vü Mecnûn, Hamdullah Hamdi.

Abstract

Every language has its own idioms and proverbs. These are elements that enrich the language of the society they belong to and are expressions of the society's thoughts, with the aim of conveying a lot with few words. In Turkish culture, idioms and proverbs have been present since the earliest written documents in Turkish and can be found in hundreds of examples, serving as a mirror of Turkish culture. The oldest examples of these can be found in the Orkhon Inscriptions. Uighur texts also include examples of proverbs, referred to as "sav" in those texts. The first compiler of proverbs known to us is Kâshgarlı Mahmud, and his work *Dîvânü Lügâti't-Türk* is the first and most important source that comes to mind on this subject. *The Book of Dede Korkut* is also an important source in this regard. In every period of the Turkish language, proverbs and idioms that enrich the language of that period can be witnessed, including in Old Anatolian Turkish, which is one of the historical dialects of the Middle Turkic period. In this study, the proverbs and idioms in Hamdullah Hamdi's *Leylâ vü Mecnûn*, which is a text in Old Anatolian Turkish, have been identified and explained in alphabetical order. The aim of this study is to contribute to the research on proverbs and idioms through *Leylâ vü Mecnûn*. In the approximately 4,000 verses of *Leylâ vü Mecnûn*, 169 idioms and proverbs have been identified.

Keywords: Idiom, Proverb, Old Anatolian Turkish, Leylâ vü Mecnûn, Hamdullah Hamdi.

Giriş

Deyim ve atasözleri, Türk dilinin Eski Türkçe devresinden itibaren zengin bir halk kültürü çerçevesinde gelişerek dil ve edebiyatımızda varlığını sürdürmektedir. Dilin söz varlığını oluşturan deyim ve atasözleri üzerine ilk çalışma Kâşgarlı Mahmud'a ait *Dîvânü Lügâti't-Türk*, içerdiği atasözleri ile bu konuda ilk derli toplu kaynaktır ve bu çalışmayı birçok değerli çalışma izlemiştir. Ancak *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te çok fazla deyim örneği görülmez.

Karahanlı Türkçesi ile yazılan eserler deyimler açısından incelendiğinde *Kutadgu Bilig*'in diğer dönem eserlerine göre daha fazla deyim barındırdığı görülür.¹ *Dîvânü Lügâti't-Türk* bir sözlük olması açısından madde başları cümle biçiminde olan atasözlerini örnek cümle olarak tercih ederken, *Kutadgu Bilig*

* Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, tugtoko41@gmail.com, ORCID: [0009-0000-8799-2484](https://orcid.org/0009-0000-8799-2484)

¹ Tokay, 2019, 15.

sembolik anlatımlı bir siyaset kitabı olarak mecazlı anlatıma sahip olan deyimleri daha çok kullanır ve esasında her satırı bir hikmet barındırır.

Eski Anadolu Türkçesi, Ana Altaycanın Eski Doğu Türkçesi kolunun ikinci tarihî dönemi olan Orta Türkçe döneminin bir lehçesidir. Eski Anadolu Türkçesi, Oğuzcaya dayalı ilk yazı dili kabul edilmektedir. Çalışmanın konusunu da Eski Anadolu Türkçesinin dil yadigârlarından *Leylâ vü Mecnûn*'daki atasözü ve deyimler oluşturmaktadır. Çalışmaya esas teşkil eden metin *Leylâ vü Mecnûn*, Güler Doğan Averbek'in² metin neşrine dayanmaktadır.³

Başta Mevlânâ'nın *Mesnevi'si*, *Dīvānū Lügâti't-Türk*, *Kıyasü'l Enbiya*, Yunus Emre *Divan'ı*, Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin'i* olmak üzere gerek Eski Anadolu Türkçesi gerekse diğer tarihî ve günümüz şivelerine dair yapılan çalışmalarda atasözü ve deyim varlığını ele alan birçok çalışma ile karşılaşmıştır. Bu çalışmalardan birisi de Leylâ vü Mecnûn mesnevisinin bağlamsal dizin ve işlevsel sözlüğünü oluşturan Tuncay Öztürk'e⁴ aittir. Bu çalışmada hem Öztürk'ün hazırlamış olduğu sözlükte yer alan atasözü ve deyimlere hem de tarafımızca yapılan tespitlere yer verilmiştir. Bir eser üzerinden gerçekleştirilen bu çalışma ile atasözü ve deyimler konusunda yapılan araştırmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Deyim ve atasözleri Türk kültürü aktarımını sağlayan unsurlardır. Böylelikle dil ve edebiyatla ilgili metinlerin incelenmesi sonucu yüzlerce deyim ve atasözü tespit edilebilmektedir. Toplumun bir ürünü olarak her dilde varlığını sürdüren deyim ve atasözleri ifade zenginliği sağlamalarının yanı sıra toplumun yaşam bilgisinin gelecek nesillere aktarımında da önem taşımaktadır.

Gerçek anlamın dışında kullanılan, anlatıma ayırıcı bir nitelik kazandıran, bir durumu belirterek duygu ve düşünceleri en çarpıcı şekilde aktaran deyimler, dil kullanıcısının doğrudan ifade edemediği ya da mesajını iletmediğinde veya ilgi çekici bir anlatım yapmak istediğinde başvurduğu dil unsurudur.

Deyimler, son dönem dilcilik tarihimizde üzerinde yoğun araştırmalar yapılan bir alan olagelmıştır. Deyim sözlüklerinde, dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüklerinde ve dilbilgisi kitaplarında deyim kavramı ile ilgili yüzlerce tanım ile karşılaşmaktadır. Ancak burada bu tanımların hepsine yer vermek yerine ortak noktalarını izah etmek daha sağlıklı olacaktır.

Türkçe Sözlük'te deyim, "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir"⁵ olarak açıklanmıştır.

Bayram Ali Kaya'nın çalışmasında deyimlerin özelliklerinden bahsettiği tanımı şu şekildedir: "Genellikle iki ya da daha fazla kelime, bazen tam veya noksan bir cümle ile merâmı anlatmağa yarayan; teşbih, istiâre, mecaz kinâye unsurlarıyla bir şeyi, bir hadiseyi tasvir ve ifade için kullanılan, gerçek anlamları dışında kullanılmak suretiyle yeni bir anlam ifade eden deyimler, dilin zenginlik ve canlılığını gösterir."⁶

Zeynep Korkmaz deyimleri açıklarken onların gerçek anlamından farklı bir anlam taşıdığını ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği olduklarını söylemektedir.⁷

Deyimleri sözcükleri içinde değerlendiren Doğan Aksan, deyimleri dili konuşan toplumun anlatımındaki gücünü ve başarısını, benzetmeye, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğeler olarak ele almaktadır.⁸

Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü'nde deyim kavramına yer veren Berke Vardar "Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambilim toplaması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz" tanımını yapmıştır.⁹

² Averbek, 2020.

³ Bu çalışmaya esas teşkil eden metin Averbek, 2020 olmakla birlikte seçilen beyitlerin transkripsiyonunda dönemin ses ve şekil özelliklerine göre bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu konudaki birkaç örnek: VKV dizilişinde gayın ile yazılan fakat sızıcı niteliğine sahip olan g'ler ğ ile; diş geniz damak niteliğine sahip olan n'ler ŋ ile yazılmıştır.

⁴ Öztürk, 2020.

⁵ Türk Dil Kurumu, 2005, 939.

⁶ Kaya, 1999, 161.

⁷ Korkmaz, 1992, 43.

⁸ Aksan, 2004, 31.

⁹ Vardar, 1980, 57.

Yapılan tanımlara benzer bir diğer tanım ise Ömer Asım Aksoy tarafından yapılmıştır. O, bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğunu deyim olarak tanımlamaktadır.¹⁰

Deyim için ayrıntılı bir açıklamada bulunan Yaşar Tokay ise şu ifadeleri kullanmıştır: “Gerçek/ilk/temel farklı bir yan anlam taşıyan, bir üslup özelliği olarak kullanılıp anlatımı çekici kılan, bir sözcüğün kısaltma grubu oluşturarak tek başına veya birden fazla sözcüğün bağlam içerisinde bir araya gelmesiyle kullanılabilen ve yeni bir anlamsal boyut kazanan dilsel anlatım biçimlerine deyim adı verilir.”¹¹

Deyimleştirme kavramına dikkat çeken Ahmet Turan Sinan ise deyimleştirmenin, Türkçenin sosyal hayatın getirdiği yeni kavram, nesne ve durumları anlatmak için söz türetme yollarından biri olduğunu söylemektedir.¹² Böylelikle deyim için en az iki kelimenin oluşturduğu yapıya ihtiyaç vardır.

Türk dilinde deyim kavramının karşılığı olarak önceleri “ta’bîr” ve “ıstılah” terimleri kullanılmıştır. Ta’bîr kelimesi ifade etme, anlatma, söz, cümle, rüya yorumlama ve nihayet bir mana ifade eden söz demektir. Bu izah neticesinde eskiden deyim yerine kullanılırdı.¹³

Deyim ile ilgili yapılan tanımlar da göz önünde bulundurulduğunda deyimlerin özelliklerini şu şekilde maddeleyebiliriz:

1. Deyimler, gerçek anlamlarının dışında kullanılan, anlatıma çekicilik katan veya anlatım gücünü arttırmak amacıyla oluşturulan, yapısı bakımından en az iki kelimenin bir araya gelmesiyle tezahür eden, kalıplaşmış yapılardır.
2. Yapılan tanımlardan da yola çıkarak deyimleri oluşturan kelimelerden en az birinin gerçek anlamının dışında kullanıldığı, böylelikle anlatıma güzellik/güç kazandırdığını söyleyebilmekteyiz. Burada gerçek anlamın dışında mecaz anlamı ile kullanım söz konusudur. Yani deyimi oluşturan kelimelerden en az birinin, akla gelen ilk anlamının dışında, gerçekliğini yitirerek benzetme sonucu soyut anlam ifade etmesidir.
3. Deyim, gerçek anlamı ile düşünülür ise deyimden iletmek istediği anlam ortaya çıkarılamaz. Deyimlerin bu gerçek anlamdan bağımsız bir anlamları vardır.
4. Deyimler toplumun ürünüdür, kullanıldığı toplumun kültürünü yansıtır. Toplumda yaşayan insanların söz ustalığı sonucu kısa cümlelerle çok şey anlatılmasına olanak sağlar. Deyimler, meydana geldikleri toplumun ürünleri olduğu için aynı dili paylaşan ve ortak kültürü paylaşan insanlar tarafından anlaşılır.
5. Deyimler, kalıplaşmış ifadelerdir bu nedenle bu kalıplar değişmez ve değiştirilemez.
6. Deyimler, dilin anlamsal boyutunu çeşitlendirerek dilin kullanım imkanını zenginleştirir ve anlatıma özgünlük katar.
7. Deyimler, atasözleri gibi kesin bir hüküm ve kural içermez, yol göstermez ve öğüt vermezler.
8. Deyimler, yalnızca belirli bir durumu veya kavramı deyişmece anlamları bildirirler.¹⁴
9. Deyimler, bir dilin zenginliğini ortaya koyan önemli unsurlardır.

Her milletin dilinde bulunan kalıplaşmış ifadelerden bir diğeri de atasözleridir. Deyimler gibi atasözlerine de anlatıma etkileycilik katmak ve uzun uzadıya anlatılacak konuyu kısaca özetlemek için başvurulur.¹⁵

Türk dilinde eski Türk yazıtlarından itibaren atasözlerinin kullanıldığını görebilmekteyiz. Atasözlerimizin toplu olarak kaydedildiği ilk kapsamlı eser ve temel kaynak *Dîvânü Lügâti't-Türk'te* Arapça “mesel”, Türkçe “sav” adıyla kaydedilmiş ve üç yüze yakın örnek verilmiştir.¹⁶

¹⁰ Aksoy, 1991, 33.

¹¹ Tokay, 2019, 19.

¹² Sinan, 2008, 92.

¹³ Yazıcı, 2003, 31.

¹⁴ Gökdâyı, 2020, 42.

¹⁵ Tokay, 2019, 18.

¹⁶ Tokay, 2019, 18.

Arapça bir kelime olan “mesel” benzeme, benzetme, bir şeyin benzerini nakletme, ibaret alınacak bir cezayı vermek anlamlarına gelir. Mesel kelimesi, *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te “sav”, Divan Edebiyatında “mesel, emsal, darb-ı mesel”, günümüz Türkçesi'nde “ata” ve “söz” kelimelerinin birleşiminden meydana gelen “atasözü” ile karşılanmaktadır.¹⁷

Atasözü kavramının tanımını yapmadan önce bu konudaki çalışmalarda yapılan izahlar ve ortaklıklara değinmek daha sağlıklı olacaktır.

İlk olarak Türkçe Sözlük'te atasözü, “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darb-ı mesel” olarak açıklanmıştır.¹⁸

Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde, atasözlerinin anonim karakter taşıdığını, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluştuğunu, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz olduklarını izah etmiştir.¹⁹

Aksan, atasözlerinin bir topluma özgü olduğunu ve o toplumun yüzyıllar boyu deneyimlerinin, dünya görüşlerinin, yaşam biçimi ve anlatım gücünün bir yansıması olduğunu ifade etmiştir.²⁰

Bülent Ateş'in tanımına göre atasözleri, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü sözdür.²¹

Hürriyet Gökdayı'ya göre atasözleri, belirli yapısal kuralları takip eden, sosyal hedefleri olan, ataların uzun zamana yayılan gözlem ve deneyimlerini yansıtan, kısa, özlü, anonim ve çoğunlukla değişmece anlamlı kalıplaşmış sözler olarak tanımlanabilir.²²

Metin Yurtbaşı ise atasözlerine genel bir çerçeve çizerek milletlerin karakterlerini, hayat karşısında tavır ve zihniyetlerini ifade eden özlü sözler olduğunu söyler.²³

Atasözleri üzerine yapılan tanımlardan yola çıkarak atasözünün tanımını ve özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Atasözleri, toplum tarafından benimsenmiş, yüzyıllar boyunca edinilen tecrübeler sonucu öğüt verir konumunda olan, toplumun hayat felsefesini yansıtan, kısa ve özlü, kalıplaşmış sözlerdir.
2. Atasözleri, anonim mahiyetteki özlü sözlerdir. Söyleyeni belirli olmadığı için ve toplum tarafından oluşturulduğu için halkın ortak malı kabul edilirler.
3. Atasözü, atalar sözü, milletlerin atalarından kalarak, işlevleri bakımından o millete yol, yöntem gösteren, öğüt veren, birtakım gerçekleri ve düşünceleri dile getiren, yargıda bulunan sözlerdir.
4. Atasözleri de deyimler gibi gerçek anlamın dışında kullanılarak mecazlı bir mana kazanırlar. Anlam itibarıyla gerçek anlamı çağırırsa bile mecazlı bir mana söz konusudur.
5. Atasözlerinde deyimlerden farklı olarak, kesin bir hüküm ve kural vardır.
6. Milli karakteri yansıtır. Böylelikle toplumsal aklın en derli toplu halidirler.
7. Atasözleri de deyimler gibi anlatıma zenginlik katarak az sözle çok şey anlatırlar.
8. Atasözleri ve deyimler, Türk dilinin söz varlığının hazinesini oluştururlar.
9. Atasözleri de deyimler gibi toplum kültürünü yansıtan yapılardır. Bu nedenle atasözleri de temsil ettiği dili konuşanlar tarafından kabul görmektedir. Oluştugu toplumun gelenek ve inanışlar hakkında bilgi verirler.
10. Atasözleri de deyimler gibi kalıplaşmış yapılar oldukları için hiç kimse tarafından söz dizimi değiştirilemez. Buna karşın, sözcüklerin eş anlamlılarıyla yer değiştirebildiği atasözü

¹⁷ Yazıcı, 2003, 43.

¹⁸ TDK Sözlük, 2005, 267.

¹⁹ Korkmaz, 1992, 15.

²⁰ Aksan, 2004, 181.

²¹ Ateş, 2018, 12.

²² Gökdayı, 2020, 34.

²³ Yurtbaşı, 2013, 3.

örnekleriyle az da olsa karşılaşmak mümkün. Bilakis atasözlerinde biçimin yanında aslında anlamın kalıplaştığı ve aynı anlam iletildiği sürece bazı sözcüksel değişikliklerin kabul edildiği söylenebilir.²⁴

11. Atasözü yerine geçmişte sav, irsal-i mesel, darb-ı mesel kavramları da kullanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak eserin müellifi Hamdullah Hamdi ve ele alınan eser hakkında bilgi verildikten sonra eserin özetinin ardından tespit edilen deyim ve atasözleri alfabetik sıra gözetilerek “Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinde Deyimler” ve “Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinde Atasözleri” başlıkları ile tasnif edilmiştir. Çalışmada, deyim ve atasözleri açıklamaları ile birlikte verilmiştir.

Hamdullah Hamdi'nin Hayatı ve Eserleri

Günümüz itibarıyla Hamdullah Hamdi olarak anılmasında ittifak edilmiş olan şairin adı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlere göre adının Mehmet, Muhammed veya Ahmet olabileceği; Hamdi'nin ise mahlası olduğu yönünde kanaatler bulunmaktadır.²⁵ Şairin daha çok Hamdi Çelebi adıyla anıldığı da verilen bilgiler arasındadır.²⁶

Doğum tarihi 1449-1450 olarak kabul edilen Hamdullah Hamdi'nin doğum yeri birçok kaynakta Bolu'ya bağlı Göynük ilçesi olarak belirtilmiştir. Ali Emre Özyıldırım bu bilgiyi kendi çalışmasında şu ifadeler ile destekler: *Babası Akşemseddin'in İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra Göynük'e yerleştiğini hatırlayacak olursak söz konusu kaynakların haklılığı ortaya çıkmış olur. Divan'ında yer alan bazı beyitlerde “göynüklü” kelimesini tevriyeli olarak kullandığını, böylece doğum yerini edebi bir dille aktardığını da göz ardı etmemek gerekir.*²⁷

Akşemseddin'in en küçük oğlu olan Hamdullah Hamdi, babasını küçük yaşlarda iken kaybetmiştir.²⁸

Hamdullah Hamdi, ilk eğitimini çocukluğunda babasından almış, Arapça ve Farsçayı da yine küçük yaşta öğrenmiştir. Babasının etkisiyle tasavvufî hayat tarzı ile tanışmış ve bu hayat tarzı bütün ömrü boyunca şair üzerinde etkili olmuştur.²⁹

Babasının ölümünden sonra Hamdi'nin müşkil bir vaziyete düştüğü ve büyük kardeşlerinden hiçbir şefkat ve himaye görmediği Yûsuf u Züleyhâ'sındaki bazı samimi şikâyetlerinden anlaşılmaktadır.³⁰ Hamdi, bu müşkil şartlara rağmen iyi bir tahsil görmüş, kendisini dinî ilimlerde yetiştirerek tefsir, hadis, fıkıh, nücüm ve mûsikî ilimlerine ait bilgisini eserlerine yansıtmayı başarmıştır.³¹

Kaynaklarda meslek olarak “ilmiye” yolunu seçen Hamdi'nin, meslek hayatı ile ilgili sınırlı sayıda bilgilere rastlanmıştır.

Hamdullah Hamdi, bir müddet Bursa'da müderrislik etmiş ve kısa süren bu meslek hayatından ayrılarak babasının halifesi olan İbrâhim Tennûrî'ye mürid olmuştur.³² Şair Tennûrî'nin ölümünden sonra memleketi Göynük'e çekilmiş ve ölümüne kadar burada inziva hayatı yaşamıştır.³³

Hamdullah Hamdi 1503-1504'te yaklaşık 56 yaşında, memleketi Göynük'te vefat etmiş ve burada babası Akşemseddin'in yattığı türbeye defnedilmiştir.³⁴

Bir mesnevi şairi olarak Hamdi, en başta babası Akşemseddin, İbrâhim Tennûrî, Molla Camî, Şeyhî, Necâtî ve Ahmed Paşa'dan etkilenmiş ve bu şairlere nazireler yazmıştır.³⁵

²⁴ Gökdayı, 2020, 36-37.

²⁵ Özyıldırım, 1995, 11.

²⁶ Öztürk, 1997, 452.

²⁷ Özyıldırım, 1995, 12-13.

²⁸ Köprülü ve Uzun, 1989, 301.

²⁹ Öztürk, 2020, 7.

³⁰ Özdemir, 1993, 3.

³¹ Üstün, 2014, 5.

³² Şener, 1995, 9.

³³ Özyıldırım, 1995, 20.

³⁴ Özyıldırım, 1999, 7.

³⁵ Özyıldırım, 1995, 12-13.

Hamdi'nin edebî eserleri beş mesneviden ve bir divandan ibarettir. Onun mesnevi nazım biçimiyle beş mesnevi kaleme almış olması bazı kaynaklarda "hamse" sahibi bir şair olarak anılmasına sebep olmuştur.³⁶ Hamdullah Hamdi'nin eserleri şunlardır:

1. *Yûsuf u Züleyhâ*: 1492 yılında aruzun "fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla yazılmış olan 6241 beyitle kaleme alınan eser, Hamdi'nin şöhretini kazandığı eseridir. Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn'u yazılincaya kadar Türk edebiyatının en başarılı mesnevisi sayıldığı yönünde kanaatler vardır.³⁷ Hamdi'nin eseri, Anadolu sahasında edebî değer taşıyan ilk Yûsuf u Züleyhâ mesnevisidir.³⁸ Bu mesnevi Molla Camî'nin aynı adı taşıyan mesnevisinden ilham alınarak yazılmıştır; ancak ihtiva ettiği millî ve mahallî unsurlarla Türk insanının duygularını ve geleneğini de çok iyi yansıtmaktadır.³⁹

Hamdi, mesnevisinde sadece bir aşk hikâyesini işleme gayesi gütmemiş, aynı zamanda sosyal ve ahlaki mesajlar vererek öğretici ve yönlendirici bir görev de üstlenmiştir.⁴⁰

Eserin sebep-i inşâ bölümünde babasından bahseder. Babasının öteki kardeşlerinden çok kendisini sevdiğinden, babasının ölümünden sonra kardeşlerinin kendisine cefa ettiklerinden bahsederek kendisini kardeşlerinden cefa gören Yusuf'a benzettiğini, bu neticede bu eseri kaleme aldığını açıklar.⁴¹

Mesnevileri içerisinde en meşhuru olan Yûsuf u Züleyhâ'yı bir ön söz ile II. Bayezid'e takdim ettiği halde umduğu mükâfata nail olamayınca eserinden bu önsözü çıkararak, sanatkâra ve sanat eserlerine pek değer verilmediğini belirterek yaşadığı devirden şikâyetle bulunmuştur.⁴²

Ayrıca Nizam-î Gencevî Hamse'sini, Firdevsi Şehnâme'sini bu dönemde yazmış olsaydı bunlara bile itibar edilmeyeceğini söylemekten kendini alamamıştır.⁴³

Bütün tarihî kaynaklar bu eserin Hamdi'nin şaheseri olduğunu ve bir benzerinin yazılmasının mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Eserin yüz civarında yazma nüshasının bulunması ne kadar sevildiğinin ve benimsendiğinin en açık göstergesidir.⁴⁴

2. *Leylâ vü Mecnûn (Mecnûn u Leylâ)* : 1500 yılında tamamlanan mesnevi "mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün" kalıbıyla yazılmıştır ve yaklaşık 4000 beyitten oluşmaktadır. Şairin bu mesnevisi Yûsuf u Züleyhâ'sı kadar ilgi uyandırmamış özellikle Fuzûlî'nin aynı konulu mesnevisinden sonra neredeyse tamamen unutulmuştur.⁴⁵

Eser ilk "Leylâ vü Mecnûn" mesnevilerinden biri olması bakımından önemlidir.

Birçok çalışmaya konu olan Leylâ vü Mecnûn hikâyesi, köken itibarıyla Arap edebiyatına ait olmakla birlikte Arap, Türk, Fars ve Urdu dillerinde çok kez işlendiği bilinmektedir.

Çalışmalardaki tespitlere göre Leylâ vü Mecnûn hikâyesi, ilk defa Anadolu'da Gülşehrî'nin *Mantiku't-Tayr*'ında ve Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sinde kısa bir şekilde bahsedilir. Fakat Leylâ vü Mecnûn hikâyesi bir mesnevi olarak ilk defa Şâhidî tarafından 1478 tarihinde yazılmış, onu Hamdullah Hamdi ve diğerleri takip etmiştir.⁴⁶ Türk edebiyatında müstakil olarak yazılmış ikinci Leylâ vü Mecnûn mesnevisi Hamdullah Hamdi'ye aittir.⁴⁷

Hamdullah Hamdi'nin *Leylâ vü Mecnûn (Mecnûn u Leylâ)* mesnevisi 1499-1500 senesinde tamamlanmıştır. Averbek tarafından transkripsiyonlu olarak yayımlanan Leylâ ve Mecnûn metnini esas aldığımız çalışmada kullanılan başlığın izahı şu şekilde yapılmıştır: "Bu çalışmaya esas olan nüshada unvan tezhibinin içerisine üstübeç ile "Kitâb-ı Leylî-i Mecnûn-ı Hamdî" şeklinde yazılan başlık, mesnevinin vezniyle de uyum içerisinde. Ancak bu başlığın müstensihînin mi müellifin mi tercihi olduğu

³⁶ Özyıldırım, 1999, 7.

³⁷ Öztürk, 1997, 452.

³⁸ Üstün, 2014, 7.

³⁹ Koncu, 2013, 39.

⁴⁰ Öztürk, 2020, 9.

⁴¹ Özdemir, 1993, 16.

⁴² Özdemir, 1993, 4.

⁴³ Öztürk, 1997, 452.

⁴⁴ Özyıldırım, 1999, 7.

⁴⁵ Özyıldırım, 1999, 8.

⁴⁶ Averbek, 2020, 22.

⁴⁷ Öztürk, 2020, 112.

bizce meçhuldür. Kati olan husus şudur: İkisi manzum kısımda biri de fasıl başlığında olmak üzere eserin/konunun başlığı üç yerde “Mecnûn u Leylâ” olarak zikredilmektedir. Bunların ikisi “Kıssa-i Mecnûn u Leylâ” biri ise “Efsâne-i Mecnûn u Leylâ” şeklindedir.⁴⁸ Bu izah neticesinde biz de çalışmamızda “Kitâb-ı Leylâ-i Mecnûn-ı Hamdî” başlığını kullanmaktayız.

Mesnevi “mefâ’îlün /mefâ’îlün /fe’ülün” vezni ile kaleme alınmıştır.

Mesnevide yer alan 16 gazelde ise

fâ’îlâtün/ fâ’îlâtün/ fâ’îlâtün/ fâ’îlün,
 mefâ’îlün/ fe’îlâtün/ mefâ’îlün/ fe’îlün,
 mefâ’îlün/ mefâ’îlün/ fe’ülün,
 mefâ’îlün/ mefâ’îlün/ mefâ’îlün/ mefâ’îlün,
 mef’ülü/ fâ’îlâtü/ mefâ’îlü/ fâ’îlün,
 mef’ülü/ mefâ’îlü/ mefâ’îlü/ fe’ülün,
 mef’ülü/ mefâ’îlün/ fe’ülün,
 mef’ülü/ mefâ’îlün/ mef’ülü/ mefâ’îlün

olmak üzere 8 farklı vezin, kasidede ise mef’ülü/ mefâ’îlün/ fe’ülün vezni kullanılmıştır.⁴⁹

Eser içerisinde 86 mesnevi, 16 gazel ve 1 kaside bulundurmaktadır.⁵⁰ Ayrıca diğer Leylâ vü Mecnûn hikâyelerinden farklı olarak Hamdî’nin eserine 16 gazel ve 1 kaside eklemesi anlatımı ahenkli kılarak eserin sanat değerini arttırmış ve esere canlılık katmıştır.

Kaynaklarda Hamdî’nin eserleri üzerine yapılan değerlendirmeler, bir tasavvufî aşk hikâyesi olan *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin her yönden *Yûsuf u Züleyhâ*’sının gölgesinde kaldığını bildirmektedir.

Eserin az sayıdaki en eski tarihli ve tam nüshaları Süleymaniye, İstanbul Üniversitesi ve Millet Kütüphanelerinde bulunmaktadır.⁵¹ Eserin beyit sayısı, yapılan çalışmalarda, kesin olarak bildirilmese de eldeki nüshalardan hareketle eserin 4080 beyitten meydana geldiği ifade edilmektedir.⁵² Eserin mesnevi kısmı 3843 beyit, kaside 29 beyit, Arapça bir iktibas ile gazeller ise 80 beyit yekûnundadır. 16 gazelin biri Leylâ tarafından, biri Zeyd tarafından söylenmiştir; 14’ü ise Mecnûn dilindedir.⁵³

3. *Ahmediyye veya Muhammediyye*: Yazıcı- zâde Mehmed’in meşhur Muhammediyye’ sine nazire olarak yazıldığı eski kaynaklarda belirtilen fakat bugün elimizde bulunmayan bu eser Ahmediyye veya Muhammediyye olarak zikredilmektedir.⁵⁴

“Fâ’îlâtün fâ’îlâtün fâ’îlün” kalıbıyla yazılan ve 1494 yılında tamamlanan 1337 beyitlik eser halk arasında bir şöhret kazanamamıştır.⁵⁵

4. *Tuhfetü’l-uşşâk*: Hamdullah Hamdî’nin diğerlerinden daha hacimsiz olan bu mesnevisinin telif tarihi tam olarak bilinmemektedir. “mefâ’îlün mefâ’îlün fa’ülün” kalıbıyla yazılan bu mesnevi 950 beyitten oluşmaktadır.⁵⁶ Hamdullah Hamdî’nin en orijinal mesnevisi kabul edilen eserin konusunu, Hristiyan bir kıza aşık olup onunla evlenebilmek için dinini terkeden bir tüccarın oğlu ile bu kız arasında geçen olaylar oluşturmaktadır.⁵⁷

5. *Kıyâfet-nâme*: İnsanın çeşitli uzuvlarını ele alarak görünüşlerine göre onların nasıl bir ahlaka sahip olduklarını anlatan eser aruzun “fe’îlâtün mefâ’îlün fe’îlün” kalıbıyla yazılmıştır. Çeşitli kütüphanelerde

⁴⁸ Averbek, 2020, 24-25.

⁴⁹ Averbek, 2020, 25.

⁵⁰ Öztürk, 2020, 16.

⁵¹ Öztürk, 2020, 113.

⁵² Özyıldırım, 1999, 29.

⁵³ Averbek, 2020, 32.

⁵⁴ Özdemir, 1993, 12.

⁵⁵ Özyıldırım, 1999, 8.

⁵⁶ Öztürk, 2020, 9.

⁵⁷ Öztürk, 1997, 452.

on beş kadar yazma nüshası tesbit edilen 158 beyitlik bu mesnevi Âmil Çelebioğlu tarafından yayımlanmıştır.⁵⁸ Eserin yazılış tarihine dair bilgiler bulunamamıştır.

6. Dîvân: Hamdullah Hamdi'nin beş mesnevisi dışında bir de Dîvân'ından söz edilebilir. Sadece 2 nüshası bulunan Hamdi Dîvânı "1'i Farsça 3 kaside, 12'si Farsça 195 gazel, 1 murabba, 1 terci-bend, 4'ü Farsça 1 kıta, 2'si Farsça 3 nazım, 1'i Farsça 2'si Arapça 6 müfred ve 1 beyit"ten oluşmaktadır.

Dîvân, alışılmış müretteb divan tertibinde değildir. Ayrıca içinde herhangi bir devlet büyüğüne yazılmış şiir de yoktur.⁵⁹ Bilinen iki nüshasından biri Süleymaniye Kütüphanesinde, diğeri Millet Kütüphanesinde.⁶⁰

Hamdullah Hamdi'nin yukarıda sayılan eserleri dışında *Mecâlisü't-tefâsir* adlı iki ciltlik bir tefsiri bulunmaktadır. Ayrıca Hamdullah Hamdi'nin çeşitli tasavvufi risaleler kaleme aldığı da kaynaklarda belirtilmektedir.⁶¹

Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinin Özeti

Hamdi'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevisi, Allah'a hamd ile başlar, münacat, naat, mirac ve Hz. Peygamber'in övgüsü ile devam eder.⁶²

Ardında hikâyeye geçilir. Hikâye Mecnûn'un babasının tanıtılması ile başlar. Bir süre sonra erkek çocuğa sahip olan baba, oğluna Kays ismini verir. Sünnetinin ardından mektebe gönderilen Kays, orada güzeller güzeli Leylâ ile karşılaşır ve Leylâ'ya âşık olur, derslere olan ilgisi kesilir. Leylâ da Kays'a vurulmuştur. Bu aşk zamanla dillere düşer. Kays'ın adı Mecnûn'a (deliye) çıkar. Durumu öğrenen Leylâ'nın annesi ise kızına ev hapsi verir. Kays daha da delirerek gazel okumaya başlar. Bir gün eski kıyafetler giyerek âmâ kılığına girer, Leylâ'nın mahallesine gider ve Leylâ ile görüşür. Bu buluşmayı tekrarladıklarında rakip vaziyetten haberdar olur ve Mecnûn artık kendini çöllere vurur. Hâli daha da kötüye gidince kabile uluları Leylâ'yı Mecnûn'a istemeye karar verirler. İsteme sırasında Leylâ'nın babası kırıcı şekilde konuşarak senin oğlunun lakabı delidir, der ve evliliğe rıza göstermez. Mecnûn yine çöllere düşer, "Leylâ! Leylâ!" diyerek gazeller okur. Oğlunun bu durumuna üzülen baba, oğlunu Kâbe'ye götürür ve ona "Leylâ'nın aşkı belasından beni kurtar!" diye dua etmesini söyler. Mecnûn ise "Aşkın temeli belâsız olmaz, başımdan Leylâ belâsı eksik olmasın!" diye dua eder. Bu sırada bazı kişiler, bu aşkın kendilerini rezil ettiği gerekçesiyle subaşıya anlatırlar. Subaşı öfkelenir, Mecnûn'u öldürmeye kasteder. Leylâ ise Mecnûn'un aşkıyla şiirler söyler, bazen mektuplar yazarak Necd Çölü'ne bırakır ve bu mektuplar Mecnûn'a ulaşır. İbnü's-Selam isminde birisi Leylâ'ya talip olur. Bir yandan da Mecnûn, Nevfel adında bir yiğit ile karşılaşır ve Mecnûn'un hikâyesini öğrenen Nevfel ona destek olmaya karar verir, Leylâ'yı ona alacağına dair söz verir. Bir gün Nevfel'in kabilesi, Leylâ'nın kabilesi ile savaşa tutuşur ve galip gelirler. Nevfel, Leylâ'nın babası ile görüşür. Babası, kızını asla Mecnûn'la evlendirmeyeceğini söyler. Nevfel de Leylâ'yı Mecnûn'a almaktan vazgeçer. Fakat Leylâ'yı gören Nevfel, ona âşık olur ve Mecnûn'u öldürtmeye karar verir. Mecnûn'a hazırlattığı zehirli içkiden yanlışlıkla kendisi içer ve ölür. Artık İbnü's-Selam, Leylâ'yı istemeye gider ve nikâhları kıyılır. Art niyetli birisi, bu evlilik haberini Mecnûn'a iletir Leylâ'yı kötüler. Mecnûn, Leylâ'ya sitem dolu bir mektup gönderir. Leylâ da cevaben her şeyi tüm doğruluğu ile izah ettiği bir mektup iletir. Mecnûn, Leylâ'yı görmeye gider ve rakip âşıkları basar, Mecnûn'u öldürmek üzere kılıcını sallarken iki eli de kurur. Mecnûn'un duasıyla iyileşir.

Mecnûn tekrar çöllere düşer. Oğlundan ümidini kesen baba, evine döndükten kısa süre sonra vefat eder. Bir avcının sitemiyle babasının öldüğünü öğrenen Mecnûn, babasının kabrine varır ve gözyaşı döker, nedamet gösterir.⁶³

Mecnûn annesine özlem duyar. Mecnûn'un dayısı Selîm-i Âmirî, annesini Mecnûn'a getirir. Hasret giderildikten sonra anne, nasihate başlar, Mecnûn'u eve çağırır. Bir süre sonra Mecnûn'un annesi de vefat eder. Leylâ bir gece Mecnûn ile buluşmak ister. Yoldan geçen bir ihtiyara inci vererek onu

⁵⁸ Öztürk, 1997, 452.

⁵⁹ Özyıldırım, 1999, 9.

⁶⁰ Öztürk, 1997, 452.

⁶¹ Özyıldırım, 1999, 9.

⁶² Averbek, 2020, 26.

⁶³ Averbek, 2020, 30.

bulmasını ve buluşma talebini iletmesini ister. Nihayet buluşurlar ve Mecnûn şiirlerini söyler. Bir zaman sonra tekrar buluşmak isteyen Leylâ, bu sefer Mecnûn ile buluşamaz. Çünkü Mecnûn artık beşeri aşktan ilahi aşka yönelmiş, tevhide ulaşmıştır. Bir süre sonra İbnü's-Selam vefat eder. İki âşık arasında haberci olan Zeyd bu haberi Mecnûn'a ulaştırır. Leylâ tekrar Mecnûn'u çağırır. Başbaşa bir gün çadırda vakit geçirirler, gazeller söylenir ve Mecnûn tekrardan çölün yolunu tutar. Leylâ, ölümün yaklaştığını anlar, annesini katına davet ederek vasiyetini bildirir. Sözleri bitince ruhunu teslim eder.

Ki terk itdükde Leylî cism-i hâki

Senüñ 'ışkuña virdi cân-ı pâki (3528)

Leylâ'nın vefatını öğrenen Zeyd, durumu Mecnûn'a iletir. Mecnûn ise titreyerek kendinden geçer ve Leylâ'nın kabrine gider. Allah'a vuslat için dua eder ve ruhunu orada teslim eder.

O dem Mecnûn niyâz itdi Hüdâya

Gözin yumdı elin açdı du'âya (3680)

Bu miñnetden beni âzâd eyle

İrişdür vaşl-ı yâre şâd eyle (3682)

Dehânından çıkınca bu du'âsı

Bile çıkdı anuñla cân hümâsı (3683)

Dünyaya bu hikâyeyi Zeyd bildirir. Eser, Hamdi'nin münacâtı ve hâtıme ile son bulur.

Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinde Deyimler

alup başuñı gitmek⁶⁴ “Başını alıp gitmek. Nereye gideceğini bildirmeden, izin almadan gitmek.”

sen **alup başuñı gitdün** yabana

yürürsin 'ışk odına yana yana [32b ~ 972]⁶⁵

ayağa düşmek “Ayağa düşmek, ayaktan düşmek, elden ayaktan düşmek, çaresiz duruma gelmek, birilerine muhtaç duruma gelmek.”

egerçi **ayağa düşdüm** 'amelden

ķoman dâmân-ı luţfuñ hergiz elden [3b ~ 75]

ayağına yüz sürmek “Ayağına yüz sürmek. Kutsal veya saygın birinin huzuruna çıkarken ayağına doğru eğilmek, saygı göstermek.”

peder didârını çün gördi mecnûn

düşüp **ayağına yüz sürdi** mecnûn [31b ~ 939]

âzer saçmak “Ateş saçmak. Çok kızmak, aşırı öfkelenmek.”

aña her kim gülâb-ı ter saçardı

yaķardı şanasın **âzer saçardı** [61a ~ 1910]

'azm etmek “Azm etmek, bir işteki engelleri aşmaya kesin kararlı olmak, o işi yapabilmek için çabalamak.”

tutar mirrîh elinde tiğ-i bürrân

silahdâr ola tâ **'azm etse sultân** [5b ~ 134]

bağrın delmek “Bağrını delmek. İçine işlemek, pek dokunmak, dertli olmasına yol açmak.”

⁶⁴ Tokay, 2020, 51.

⁶⁵ Bu çalışmada beyit numarasını gösterirken şu yöntem kullanılmıştır: Başta beyitin bulunduğu varak ifade edilip aternans gösterilerek beyit sayısı ifade edilmiştir. Örnek: [32b (beyitin bulunduğu varak) ~ 75 (beyit numarası)]

ecel bir murğdur minķârı pûlâd

deler bağrın servidür ne şimşâd [103b ~ 3297]

bađruņa taş başmak⁶⁶ “Bağrına taş basmak. Uğradığı felakete, zarara, sesini çıkarmadan sabırla katlanmak.”

anuñla sîne-ber-sîne bir evbâş

sen anuñçün **başarsın bađruņa taş** [63b ~ 1998]

bahâ biçmek⁶⁷ “Paha biçmek. Değerini belirlemek.”

ide çün müşterî bâzârını germ

bahâ biçmekde bâyi' eylemez şerm [21b ~ 620]

baş açmak⁶⁸ “Baş açmak. Bir işi yapmaya büyük bir istekle koşmak.”

baş açup el götürdi hem du'āya

münâcât itdi yalvardı ĥudāya [106a ~ 3381]

şafâ gelse şabâdan ol diyāra

baş açup qarşu varur gerd-i yāre [30b ~ 905]

boyun tutdum belāya **başum açdum**

tutuşdum yüz şuyın toprağa saçdum [34a ~ 1024]

du'āya bu tarafından **baş açardı**

du'ā dürrin velî anda saçardı [46b ~ 1428]

idüp feryād dād isterler idi

tažarru' **başın açup** dirler idi [50a ~ 1539]

kanı va'de eylemek şöĥbet şafāsın

baş açup eylemek vuşlat du'āsın [65a ~ 2039]

baş egmemek “Baş egmemek. Direnmek, teslim olmamak, itaat etmemek.”

biri leylāya anlaruñ **baş egmez**

eline leylî şu koymađa degmez [17a ~ 492]

o nükte noқта olur ol faşîha

baş egmezse anuñ gibi faşîhe [4a ~ 90]

baş kıomak “Baş koymak. Bir şey uğruna ölümü göze almak.”

bile yanınca pîrân-ı kabîle

yüz urup **baş kıodı** ĥāk-i sebîle [50a ~ 1538]

baş salmak “Hiç gereği yokken bir kimseyi sorumlu kılan, başını ağrıtan bir duruma itmek.”

turup gāĥ kıol şalar cān selvetinden

oturup **baş şalar** gāĥ gayretinden [104b ~ 3332]

baş virmek⁶⁹ “Baş vermek. İnandığı bir şey uğruna ölmek, canını vermek(1). Buđday vb. bitkiler başak bağlamaya başlamak, başak oluşmak (2). Çıban olgunlaşmak (3). Ortaya çıkmak, belirlemek(4).”

⁶⁶ Tokay, 2020, 51.

⁶⁷ Tokay, 2020, 51.

⁶⁸ Tokay, 2020, 52.

⁶⁹ Tokay, 2020, 52.

kimi başın alup kaçdı yabana

kimi **baş virdi** tîğ-i bî-amāna [50a ~ 1535]

baş gelmek “Kötü bir durumla karşı karşıya gelmek.”

ne **baş gelmez** andan tîğ bāzî

kes anı kim olasın merd-i ġāzî [34b ~ 1041]

başı ortaya kımak⁷⁰ “Başını ortaya koymak. Bir işe girişirken ölümü göze almak.”

kıdı ortaya ol bu yolda **başı**

şu başdan aşdı dinmezseñ şubaşı [29b ~ 885]

başın alup kımak “Başını alıp kımak/ gitmek. Nereye gideceğini bildirmeden, izin almadan gitmek.”

kimi **başın alup kıdı** yabana

kimi baş virdi tîğ-i bî-amāna [50a ~ 1535]

başından gitmemek “Başından gitmemek. Bırakmamak.”

bu ‘anberden müferrih itdi ma’cün

başından gitmedi sevdāyı meknün [63a ~ 1982]

başumdan gitmesün leylî belāsı

belāsuz olımaz ‘ışkuñ esāsı [27a ~ 790]

bednām idmek “Bednām etmek. Adı kıkmak. Kötü bir ün kazamak. Adını kötüye kıkmak, dile düşürmek.”

kışı kendüsini **bednām ider** mi

adın rüsvāyı ġāş u ‘ām idermi [17b ~ 499]

belā kıkmağı kıkmak “Fiteli ateşlemek. Bir şeyden dolayı bir kimseyi telaşlandırmak, kaygılandırmak, öfkelenmek.”

başuña çün **belā kıkmağı kıkdı**

beni de başuñı da oda yaqdı [32b ~ 967]

belāya boyun kıtmak “Belaya karşı kıkmak, itiraz etmek.”

boyun kıtdım belāya başum açdım

tutuşdım yüz şuyın toprağa şaçdım [34a ~ 1024]

beñzi lāle olmak “Yüzü lale gibi kan renginde olmak. Çok utanarak yüzünün kızarması.”

bu anı gördi **beñzi lāle oldu**

bunı ol gördi ġālî nāle oldu [19b ~ 564]

bilini bükme⁷¹ “Belini bükme. Çaresizlik içinde bir şey yapamaz duruma sokmak.”

bu kıvli ġüş idüp mecnün-ı dil teng

bilini bükdi efġān itdi çü çeng [77a ~ 2428]

boyun eġmemek “Uymamak, katlanmamak, kabullenmemek, direnmek, karşı gelmek.”

o zencire **boyun kıtup** yilerdi

kıarı illerden aķçe pul dererdi [58a ~ 1800]

⁷⁰ Tokay, 2020, 52.

⁷¹ Tokay, 2020, 52.

cân almak⁷² “Can almak. Birini öldürmek, hayattan koparmak.”

eger dün **cân alup** dökdümse kıanı

bu gün **cân virürem** dirmeğe cānı [58a ~ 1813]

cân atmak⁷³ “Bir şeye erişmeyi çok istemek, çok arzulamak.”

raķibe ta'ne yāre **cân atarsın**

rücüm-ı kahrîle şeytān atarsın [32a ~ 958]

cân çekişmek⁷⁴ “Can çekişmek. Ölmek üzere bulunmak(1). Sona ermek, tükenmek, bitmek(2).”

ķarışdı ol iki ‘ummān çekişdi

arada hāste mecnūn **cân çekişdi** [49b ~ 1528]

cân vermek⁷⁵ “Can vermek. Ölmek(1). Ruha güç vermek, yaşar duruma getirmek(2). Bir şeyi çok ister olmak(3). Canlanmasına, hareketlenmesine yol açmak(4).”

içüp nevfel anı **cân virdi** derhāl

yine cānına geldi itdügi āl [52b ~ 1624]

eger dün **cân alup** dökdümse kıanı

bu gün **cân virürem** dirmeğe cānı [58a ~ 1813]

cāna düşmek “Sevdaya tutulmak, aşık olmak.”

cānum düşeli belāña iy dost

rāhat kıomaz oldu baña iy dost [6.Gazel ~ 1]

candan (vaz)geçmek “Canından vazgeçmek, ölmek.”

yürür āzāde **fāriğ cān u başdan**

ne taş başdan seçer ne başı taşdan [63b ~ 1985]

cānı yanmak⁷⁶ “Canı yanmak. Bir yeri acılamak, çok acı duymak(1). Bir şeyden zarar görmek, zarara uğramak(2).”

görüp görmeyicek hālinde anı

yüreği oynadı vü **yandı cānı** [72b ~ 2280]

cānu fidā olmak “Canı feda olmak. Bir amaç uğrunda bir değer veya varlıktan vazgeçmek, uğruna vermek.”

fidā olsun cemāl-i yāre **cānum**

muṭi'em dökse bağrum yara kıanum [27a ~ 789]

benüm **cānum fidā olsun** bu būya

ki mihmān oldu anuğ gibi būya [93a ~ 2959]

cānuma düşmek “Gönlü düşmek, gönlüne düşmek. Âşık olmak.”

ne kılam neyleyem kılmaz dil ārām

düşelden cānuma derd-i dil-ārām [34a ~ 1013]

cānuma urulmak “Tesiri altında kalmak.”

⁷² Tokay, 2020, 53.

⁷³ Tokay, 2020, 53.

⁷⁴ Tokay, 2020, 53.

⁷⁵ Tokay, 2020, 53.

⁷⁶ Tokay, 2020, 53.

uruldı cānuma çün t̄āğ-ı leylī
dil-i mecnūnı t̄ıtdı bağ-ı leylī [33b ~ 1009]

ciğerden āh eylemek “Derin bir keder veya özlemle içten gelerek ah demek.”

ol esnāda seğ-i leylāyı nāgāh
görüp mecnūn **cigerden eyledi āh** [22a ~ 637]

devāsız derde düşmek “Çaresiz derde düşmek. Derdine çare bulamamak.”

anı bildi **devāsız derde düşmiş**
anı bilmez ki bākī gence düşmiş [27b ~ 803]

dil uzadmak⁷⁷ “Dil uzatmak. Bir şey için veya bir kimse için kötü söz söylemek.”

dil āzār olmağa ol dilberine
dil uzadurdu kendi ‘askerine [46b ~ 1427]

dil uzatmış süñi gūyā ki ef’ī
ağular her kimi şularsa def’ī [46a ~ 1406]
çü mecnūna görindi kaçd-ı şayyād

dil uzatdı aña çün nīş-i faşşād [54b ~ 1694]

dil yakmak “Gönül yakmak. Gönül kırgınlığına sebep olmak (1). Aşık etmek (2).”

niçe **dil yakdı** oda t̄āb-ı t̄iğüm
niçe dil yıkdı s̄il-i āb-ı t̄iğüm [21b ~ 618]

dil yıkmak “Gönül yıkmak. Çok üzücü sözlerle, davranışla birini gücendirmek. “

niçe dil yakdı oda t̄āb-ı t̄iğüm
niçe **dil yıkdı** s̄il-i āb-ı t̄iğüm [21b ~ 618]

Ben gelmedim dava için, benim işim sevi için

Dost'un evi gönüllerdir, gönüller yapmağa geldim. (Yunus Emre)⁷⁸

Bir kez gönül yıktın ise

Bu kıldığın namaz değil

Yetmiş iki millet dahi

Elin yüzün yumaz değil

Bir gönülü yaptın ise

Er eteğin tuttun ise

Bir kez hayır ettin ise

Binde bir ise az değil (Yunus Emre)⁷⁹

Yunus Emre'nin şiirlerinde de bulunan gönül yıkmak ve karşıtlığında gönül yapmak deyimleri, yapılan izahı destekler niteliktedir.

⁷⁷ Tokay, 2020, 54.

⁷⁸ Toprak, 2006, 150.

⁷⁹ Toprak, 2006, 112.

dilden saçılmak “Bir şeyi ifade etmek, söz söylemek.”

ya bârî **kalbi** bir dem **açıl**aydı

odı bir pāre **dilden saçıl**aydı [38b ~ 1172]

diline düşmek “Diline düşmek. Yermek veya alay etmek amacıyla birinin kötü veya yanlış davranışını sürekli söylemek.”

yaturken za'file ol pîr-i puhte

diline düşdi bu tedbîr-i puhte [72b ~ 2270]

dilü tolaşmak “Dili dolaşmak. Heyecan, korku ya da bir hastalık sebebiyle söyleyeceğini şaşırarak, karıştırmak, açık olarak ifade edememek.”

senünle barışalum hemzebân ol

tolaşdurma **dilü** sözde revân ol [71a ~ 2220]

diş bilemek⁸⁰ “Kötülük yapmak için fırsat beklemek, hıncını gösterir bir durum almak.”

hasûd **diş bile**me kanum içmege şabr it

ki kanum içmege la'lindeki piyâle yiter [5.Gazel ~ 4]

dîvâne olmak “Deli, divane olmak. Çok aşık olmak.”

beden burcın yıkup vîrâne olmuş

düşüp şahrâlara **dîvâne ol**muş [15a ~ 419]

ekmeğini taştan çıkarmak “En zor işleri bile yapıp geçimini sağlayacak kadar becerili olmak, her türlü işi yapmak.”

geçilse ittifâkî cân u başdan

'aceb mi **çık**sa **ekmek kır**ı **taşdan** [50a ~ 1531]

el götürmek⁸¹ “El götürmek. Yalvarmak, yakarmak.”

baş açup **el götür**di hem du'āya

münâcât itdi yalvardı hudāya [106a ~ 3381]

el üstünde tutmak⁸² “El üstünde tutmak. Bir kimseye çok saygı ve sevgi göstermek ve onu çok sevmek.”

eleste diyeli cānum belāyı

el üstünde tutar gönlüm belāyı [25a ~ 729]

esen kalmak “Ruhsal ve bedensel olarak sağlıklı, sıhhatli olmak.”

esen kaluñ siz ey yārân mecnûn

'adū kahrına karşı gitdi mağbûn [24b ~ 719]

fidâ eylemek “Feda eylemek/etmek. (bir şeyi) gözden çıkarmak, (bir şeyi bir şeyin) uğruna vermek.”

fidâ eylemişem ben saña cānı

katuma gel bahāne itme anı [93b ~ 2977]

fiğânı göge irmek “Feryadı, figanı göge ermek. Feryadı göge ulaşmak, göge kadar yükselmek.”

yire kosa güzel döşinden anı

⁸⁰ Tokay, 2020, 54.

⁸¹ Tokay, 2020, 55.

⁸² Tokay, 2020, 55.

irerdi göge ağlayup fiğānı [9a ~ 223]

ğafletten uyanmak “Gaflet uykusuna dalmak. Dalgınlıktan ileri gelen uyuşukluk içinde olmak(1). İdraksizlik, bilgisizlik, aymazlık içinde olmak(2).”

uyan ğafletten ey ğāfil hevāyī

hevāyī añladuñ ‘ışk-ı ħudāyī [7b ~ 173]

ğam odına şu saçmak “Keder ateşine su saçmak. Aşğın gönlünün sükun bulması, çekilen derdin hafiflemesi.”

ğam odına şu saçmak senden olsun

demürden kapu açmak benden olsun [43b ~ 1331]

gönlünü derde çekmek “Gönlünü aşkla doldurmak, gönlünü aşk derdiyle yaralamak.”

çü şahrā şahnına gül perde çekdi

hezāruñ ħaste **göñlin derde çekdi** [37b ~ 1124]

gönlünü kesmek “Gönlündeki bağı koparmak, artık o kişiye karşı bir şey hissetmemek.”

baña derler ki ğamdan **göñlüñi kes**

ben ansuz oluram biçāre bīkes [29a ~ 856]

göñli karararak “Gönlü karararak. Dünya zevklerine karşı isteği kalmamak, içi karararak.”

o zāğī çün bu ‘ışk abdālī görđi

kararmış göñlinüñ hemħālī görđi [56b ~ 1750]

göñli tölmaq “Gönlü dolmaq. Gönlün hissedilen duyguyla dolup taşması. Duygusal olarak gönüle yüklenmek (1). O duyguya karşı doymuşluk seviyesine gelmek neticesinde duygusuzlaşmaq (2).”

mecāz āteşlerinden puħte olmış

ħaķīķat ħikmetiyle **göñli tölmiş** [98a ~ 3116]

göñlin açmaq “Gönül açmaq. Teselli etmek, gönül almak(1). İçini ferahlatmaq(2).”

hemīşe ağlamağıla geçerdi

güzel görse gülp **göñlin açardı** [9a ~ 219]

göñline güç gelmek “Gönlüne güç gelmek, zor gelmek.”

selāmuñ **göñline güç geldi** bu pend

varup andı didi ol ārzūmend [96a ~ 3052]

göñlüm almak “Gönül almak. Sevindirmek, hoşnut etmek (1). Darılan, gücenen bir kimseyi güzel söz ve davranışlarla yeniden memnun etmek(2).”

çü ħātırıuñ oldı **göñlüm’ aldıuñ**

cānum daħi işde saña iy dost [6.Gazel ~ 2]

göñül virmek “Gönül vermek. Birine, bir şeye sevgiyle, aşkla bağlanmaq, âşık olmak.”

dirīğā seyr iderken bu çemende

göñül virdüm görüp bu servi ben de [114a ~ 3623]

göñül yakmaq “Gönül yakmaq. İnsanı aşırı derecede etkilemek, sarsmaq, kendinden geçmesine yol açmaq (1). Aşk dolayısıyla iç yangınına tutulmaq(2).”

bu şu’le kim **göñül yakar** şererdür

yiğitlük āteşinden bir şererdür [96b ~ 3072]

gözi açmak⁸³ “Gözünü açmak. Kendine gelmek, iyileşmek(1). Uyanık olmak, farkına varmak, farkında olmak(2).”

görüp hüsnin felekde sen perînüñ
seni **gözi açardı** müştêrinüñ [11b ~ 313]

gözine toz görünmek “Gözüne toz görünmek. Her şeyin kusurlu görünmesi.”

diñerken cânib-i dildâra dil teng
gözine toz görindi tütüyâ reng [82b ~ 2604]

gözini uyhu almak “Uykuya dalmak. Derin ve rahat bir biçimde uyumak.”

niyâz idüp yaturken fikre taldı
ımyzğandı **gözini uyhu aldı** [82a ~ 2592]

gözü (gibi) sakınmak “Bir şeye aşırı derecede ilgi duymak, onu koruyup gözetmek, dikkatle muhafaza etmek.”

şakındukça gözüm bîmâr olursın
gül iken mübtelâyı hâr olursın [32a ~ 952]

gözü kulağı ecelde olmak “Ölümü beklemek.”

tağıtdı mâlı ammâ derdi hüşı
ecel yolına tıtdı çeşm ü güşı [72a ~ 2266]

gözün yollara tıtmak⁸⁴ “Gözünü yollarda kalmak. Gelecek olanı özlemle ve sabırsızlıkla beklemek.”

gözün yollara tıtdı leylîye güş
ciğerde derd dilde cüş-ber-cüş [30b ~ 904]

gözüne tozpembe görünmek “Kötü olan durumları iyi görmek. Bir işin ya da gidişatın kötü olması durumunda bile olayların düzgün şekilde aksettiğine inanıp öyle görmek.”

diñerken cânib-i dildâra dil teng
gözine toz görindi tütüyâ reng [82b ~ 2604]

gözün açmak “Gözünü açmak. Uyanık, dikkatli olmak(1). Birisine bilgiler vererek görüşünü genişletmek(2). Bir kimseyi uyarmak(3).”

gözün aç sen dañı ey ehl-i hikmet
oķu levh-i çemende hıttı-ı ‘ibret [69b ~ 2183]
dile dâğ urma dînar u diremden
gözün aç ‘ibret al kâşır-ı iremden [90b ~ 2878]
eviñe gel atañ ocağın yâķ
gözünji aç cehânuñ hâline baķ [89b ~ 2849]

gücü yitmek “Gücü yetmek. Bir işi yapmaya, başarmaya gücü yeterli olmak.”

ķatı müştâķem anuñ şüretine
gücüm yitse varurdum hizmetine [89a ~ 2835]

gün bigi peydâ olmak “Gün gibi ortada. Çok açık, çok belli olmak.”

demidür olasın **gün bigi peydâ**

⁸³ Tokay, 2020, 56.

⁸⁴ Tokay, 2020, 56.

niçe bir yürüyem şūrīde şeydā [25b ~ 744]

hālī nāle olmak “İnilti içinde olmak. İnlmeler içinde kalmak. Bağırmak istemek.”

bu anı gördi beñzi lāle oldu

bunu ol gördi **hālī nāle oldu** [19b ~ 564]

hayrān olmak “Hayran olmak. Çok beğenmek, takdir etmek.”

görüþ **hayrān olurdu** reng i rüyı

güzel görmese efğān idi hūyı [9a ~ 220]

ıraq düşmek “Uzak düşmek. Uzak kalmak, uzaklaşmak.”

ıraq düşdüğün sevgülü yāre

yakın olmazdı göñli kārübāra [61a ~ 1911]

‘ibret almak “İbret almak. Ders çıkarmak.”

dile dāğ urma dīnār u diremden

gözün aç **‘ibret al** kaçır-ı iremden [90b ~ 2878]

il gibi görmek “El gibi görmek. Kişiyi yabancı görmek, tanımamazlıktan gelmek.”

didi ki baña yitmez mi tesellī

beni çün **il gibi** görmeye leylī [87b ~ 2773]

kadrini bilmek “(Bir şeyin) gereken değeri vererek yararlanmak.”

bilürsin dost **qadrin bilmedün** sen

kılır seg haqqa hizmet kılmadıñ sen [80b ~ 2548]

qafā tutmak “Kafa tutmak. Boyun eğmeyerek karşı koymak, karşı gelmek, diklenmek.”

hemīşe döndüğü bu çerh-i ‘ālem

qafā tutdurduğıdur hālka her dem [112a ~ 3559]

kalbi açılmak “Kalbinde yer vermek. Sevgiye açık olmak.”

ya bārī **qalbi** bir dem açılardı

odı bir pāre dilden saçılardı [38b ~ 1172]

kan dökmek⁸⁵ “Ölüme yol açmak, yaralanıp ölmek veya birini yaralayıp öldürmek.”

peder bu hālet ile görüp anı

gözinden yaş yirine **dökdi kanı** [15b ~ 439]

eger düşmen görüp itmese hande

dökerdi dost **kanın** bulsa qanda [47a ~ 1433]

eger dün cān alup **dökümse kanı**

bu gün cān virürem dirmeğe cānı [58a ~ 1813]

kan içmek⁸⁶ “Adam öldürmek, cânîlik etmek.”

zamānı derd-i şabrīle geçerdi

şu yirine ciğer **kanın** içerdi [104a ~ 3310]

⁸⁵ Tokay, 2020, 57.

⁸⁶ Tokay, 2020, 57.

kana boyanmak⁸⁷ “Kana boyanmak. Kan içinde kalmak.”

hazân vaḳti ḳadem başsa cehâna

boyanur ‘âlemünj sîmâsı **kana** [109b ~ 3482]

kanı kaynamak⁸⁸ “Kanı kaynamak. Hareketli, coşkun olmak(1). Birine içten bir sevgi beslemek, yakınlık duymak(2).”

pezer yüzün görüp **kaynadı kanı**

velî bilmedi bî ḳodluḳdan anı [15b ~ 434]

kanın yire dökmek “Kanını yere dökmek. Ölüme yol açmak, cana kıymak.”

mu’aṫṫar nâfesi misk i ḳıtâdur

anuj **kanın yire dökmek** ḳıṫâdur [53b ~ 1658]

kıla dönmek⁸⁹ “Kıla dönmek. Özleminden ve kavuşamamaktan ipincecik olmak, zayıflamak.”

kıla döndüm egerçi ḳasretinden

ḳıl eksülmeye fark-ı devletinden [26b ~ 785]

meded kılmak/ ummak “Sıkıntılı bir durumdan kurtulmak için her türlü çareye başvurmak.”

meded kıll variken börkinde başı

irüp bir gün tozatmadın şu başı [30a ~ 895]

mum (ile) aramak⁹⁰ “Mumla aramak. Arzuyla, istekle ve özlemlerle aramak.”

niçe ḳoyup gidesin pîr-i mazlûm

dem ola ki **arayasın** yaḳup **mum** [74a ~ 2332]

muma dönmek “Boyun eğmek, buyurulanı karşı çıkmaksızın yapar olmak, doğru düzgün durmak, uslanmak.”

muma döndü âteş-i ruḳsârıḳa ḳarşu gönül

mıhr gibi her sözüñ irse aña menḳüş olur [14.Gazel ~ 4]

nükte idmek “Nükte etmek/ yapmak. Nükteli bir söz söylemek, şaka yapmak.”

feşâhatda aña **nükte iden** er

fezâhat nokṫasın buldı muḳarrer [4a ~ 89]

oda yakmak “Ateş yakmak. Ateşe vermek.”

başuḳa çün belâ çakmaḳı çakduḳ

beni de başuḳı da **oda yakduḳ** [32b ~ 967]

ölüm döşegine düşmek “Ölüm döşegine düşmek. Ölecek kadar yataklara düşmek.”

ölüm döşegine düşsem eger zâr

baña yaşduḳ yiter seng-i der-i yâr [18a ~ 511]

ömrün geçmek “Ömrü geçmek. Hayat sürmek.”

senünj ‘**ömrün geçer** ol seng içinde

benüm rûzum bu ḳabs-i teng içinde [85a ~ 2691]

⁸⁷ Tokay, 2020, 57.

⁸⁸ Tokay, 2020, 57.

⁸⁹ Tokay, 2020, 57.

⁹⁰ Tokay, 2020, 58.

ömrüni yaqmak “Yıllarını heba etmek.”

qaçarsın ademiden adem iken

yaqarsın ‘ömrüni hoş ‘âlem iken [73b ~ 2313]

‘ömür geçirmek “Ömür geçirmek. Yaşamak, hayatını devam ettirmek.”

nider gülgeşti ol âvâre deşti

ki ‘ömrüni geçdi terk itmez o geşti [50b ~ 1560]

rahmet kapusını açmak “Rahmet kapısını açmak.”

bu vîrândan yire ur yüküni qaç

ço nefsi cāna **rahmet kapusını aç** [76b ~ 2409]

şafâ sürmek “Rahat içinde, sakin ve eğlenceli bir yaşamı olmak.”

çü rāhat buldı giymekden yimekten

şafâ sürdi işitmekden dimekten [44a ~ 1346]

selāmını kesmek⁹¹ “Selamını kesmek. İletişimi koparmak.”

eger **selāmını** benden **keseydi** vaşl-ı niğār

gelürdi bād-ı şabâyıla merhabâyı ümîd [4.Gazel ~ 2]

sînede şaқınmak/ şaқlamak “Sînede saklamak, sinesinde saklamak, gönülde saklamak/ gönülde sakınmak. Zarar görmesinden çekinmek (1). Kıymet vermek(2).”

gönülden besler idi cānı gibi

şaқınup sînede imānı gibi [8b ~ 215]

söze incü dizmek “Söze inci dizmek. Cümlelerini seçerek güzel konuşmak.”

söze incü dizen şarrāf-ı mâhir

bu tertîb üzre nazm itdi cevāhir [53a ~ 1636]

didi râvî-i kışşa hâtifi gūy

söze incü düzen sözi iden müy [15a ~ 411]

sözi geçmemek “Sözi geçmemek. Etkili olmamak, hatırı sayılmamak, umursanmamak (1). Adı anılmamak, bahsedilmemek, muhabbe konusu olmamak(2).”

egerçi **sözi geçmez** kalba beşzer

velî tavşına ger ger kelbe beşzer [51a ~ 1578]

tuzağa düşmek “Tuzağa düşmek. Birilerince hazırlanan kötü bir duruma uğramak.”

dil-i ‘aşık gibi **düşmiş tuzağa**

tutulmuş pāyi muhkem bend ü bāğa [53a ~ 1643]

ümmîdi kesmek⁹² “Ümidi kesmek. Artık ummaz olmak, olacağını beklememek, kavuşamayacağını anlamak.”

peder bu kavle çün gūş itdi derden

kesüp ümmîdi āh itdi ciğerden [29a ~ 864]

kesüp ümmîdi gitdiler o yārān

⁹¹ Tokay, 2020, 58.

⁹² Tokay, 2020, 58.

yaluğuz kaldı mecnûn mest ü hayrân [70b ~ 2204]

talebde yil gibi yildi vü esdi

çü gördi çâre yok **ümmîdi kesdi** [72a ~ 2262]

üstine ditremek “Üstüne titremek. Pek fazla sevgi, özen göstermek; zarar gelmesin diye itinalı davranmak.”

görüp ol hâki beñzi oldu toprak

düşüp **üstine ditrer** şanki yaprak [77a ~ 2431]

üstine düşmek “Üstüne düşmek. Bir şeyle çok uğraşmak, aşırı ölçüde ilgilenmek, peşini bırakmamak. Bir kimseyi sevme ya da korumada çok ileri gitmek, aşırı ilgi göstermek.”

benüm yüzüm şuyıdur kara toprak

anuçün **üstine düşdüm** çü yaprak [102a ~ 3250]

vebâli boynuna olmak “Bir işin günahını üstlenmek.”

didi leylî görüp anda bu hâli

benüm **boynumadur** bunuñ **vebâli** [71b ~ 2236]

vücûda gelmek “Vücuda gelmek, ortaya çıkmak, oluşmak, meydana gelmek, doğmak.”

o feyz ile çün ağıdı ‘ayn-ı a‘yân

vücûda geldi bahr-i ‘âlem ey cân [1b ~ 7]

yabana atmak⁹³ “Dikkate almamak, önemsiz görmek, ilgi duymamak (1). Değer vermemek, umursamamak(2).”

beni bulup **yabana atdı** düşmân

belâyı nâgehâna atdı düşmân [25a ~ 721]

yağa yırtmak⁹⁴ “Yaka yırtmak. Çaresiz durumda kalmak.”

nazar kıldı peder çün bu kelâma

yağa yırtup yire urdı ‘imâme [32a ~ 947]

peder mecnûmı çü bu resme gördi

hemân **yırtup yağasın** na’ra urdı [15b ~ 428]

yâresine merhem oñmak “Yarasına merhem olmak. Zorunlu ihtiyaçları karşılamak.”

ki çâre ideler biçâresine

bulup **merhem oñulmaz yâresine** [26a ~ 757]

yâresine tuz saçmak “Yarasına tuz saçmak/ basmak. Üzüntüyü, acıyı arttıran şeyler yapmak.”

yeñi **tuz saçdı** eski **yâresine**

diler çâre ide biçâresine [106b ~ 3395]

yaş akıdmak “Yaşımı (içine) akıtmak. Hissettiği acıyı, ızdırabı, üzüntüyü belli etmemek; ağlamak isteğini bastırmak.”

saçup dökerdi **akıdup yaşımı**

başına hâki vü hâke başını [77a ~ 2433]

⁹³ Tokay, 2020, 59.

⁹⁴ Tokay, 2020, 59.

yil gibi esmek⁹⁵ “Yel gibi esmek. Çok hızlı bir biçimde, çabucak, hızla.”

talebde **yil gibi** yıldı vü esdi
 çü gördi çäre yoq ümmîdi kesdi [72a ~ 2262]
 uçar kuşa binüp **yil gibi esdi**
 niçe menzilleri bir demde kesdi [45b ~ 1382]

yile virmek⁹⁶ “Yele vermek. Savurup telef etmek, boşuna harcamak.”

yüz urup diseñ aña kim **yile vir**diñ göñlümi
 hūy idindi yilmeği būyuñla her gāh ey şabā [2.Gazel ~ 2]

yolına cān kıomak “Yoluna can koymak, yoluna can vermek. Birinin uğruna ölmek.”

severdi ‘ammüsünüñ duñterin ol
kıomışdı **yolına cān** u serin ol [99b ~ 3165]

yollarını gözlemek “Bir şeyin olmasını ummak ya da gurbetten gelecek birini beklemek.”

çıķup bām üzre maħfî ol dil ārām
 seherden **yolların göz**lerdi tā şām [36a ~ 1082]

yoluña baş kıoyamak “Yola baş koymak. Bir hedef uğruna her şeyi feda edecek konumda olmak.”

ne ayak bulunur yarar ne ser var
 ki varup **yoluña baş kıoy**am ey yār [24b ~ 736]

yoluña düşmek⁹⁷ “Takipçisi olmak, ardından gitmek.”

kızum da ben de uş **düş**dük **yoluña**
 virürseñ rāzîyam kemter kıuluña [50b ~ 1553]

yüregi oynamak⁹⁸ “Yüregi oynamak. Ansızın heyecanlanmak veya korkmak, tedirgin olmak.”

görüüp görmeyicek hālinde anı
yüregi oynadı vü yandı cānı [72b ~ 2280]

yüregi tazellemek “Yüregi tazelenmek. İçi ferahlamak.”

bu hāli gūş idüp maħremlerinden
yüregi tazelendi ğamlarından [21a ~ 594]

yürekde yanmak “Yürekten yanmak. Yüregi çok fazla acımak, bir felakete uğramak.”

eteğe çek ayağuş taşğ gibi
yürekde yanmağ öğren dāğ gibi [43b ~ 1330]

yürekler oynatmak “Heyecanlandırmak.”

nefîr ü bāng-ı tabl u na’ra-i kūs
yürekler oynadur tenlerde maħsūs [49b ~ 1517]

yüz çevürmek⁹⁹ “Yüzünü çevirmek. Gösterdiği ilgi ve alakayı kesmek.”

⁹⁵ Tokay, 2020, 59.

⁹⁶ Tokay, 2020, 59.

⁹⁷ Tokay, 2020, 60.

⁹⁸ Tokay, 2020, 60.

⁹⁹ Tokay, 2020, 60.

yoluñda toz olan zî gevher-i pâk
o tozdan **yüz çevüren** başına hâk [82a ~ 2588]

yüz şuyın saçmak¹⁰⁰ “Tüm utanmışlığını bir kenara bırakmak.”

boyun tıtdum belâya başum açdum
tutuşdum **yüz şuyın** toprağa **saçdum** [34a ~ 1024]
düşüp ‘ışka melâmet başım açdı
selâmetlük **yüzi şuyını saçdı** [23b ~ 686]

yüz tutmak¹⁰¹ “Yüz tutmak. Bir şey olmak üzere bulunmak(1). Giderek biçim ve renk değiştirmek(2). Bir yere doğru yola çıkmak, kaçmak (3).”

getürmezsen ele varmışdur elden
harâb olmağa **yüz tıtdı** halelden [57a ~ 1765]
dü hafta mâh olunca heft sâle
cemâli ayı **yüz tıtdı** kemâle [9a ~ 224]

yüz virmek¹⁰² “Yüz vermek. Her istediğini yerine getirerek şımartmak, yakınlık göstererek, hoşgörülü davranarak ölçsüz hareketler yapmasına sebep olmak.”

o yüzüz delüye **yüz virdi** nevfel
hemân ihmâle yüz tıtdı o mihmel [51a ~ 1573]
şakun **yüz virme** âyîne yüzine
misâlün gösterür ‘alem gözine [12a ~ 329]
o yüzüz delüye **yüz virdi** nevfel
hemân ihmâle yüz tıtdı o mihmel [51a ~ 1573]

yüzi şolmak/şararmak “Yüzü solmak/ sararmak. Korku, üzüntü, coşku vb. sebeplerle yüzün renginin solması.”

hazâna uğramış gül gibi mecnûn
yüzi şolmuş şararmış dide pürhün [56a ~ 1736]

yüzün döndürmek “Yüzünü döndürmek/ çevirmek. Gösterdiği ilgi ve alakayı kesmek.”

çü gördi çäre yok seyyârelerden
yüzün döndürdi ol âvârelerden [81b ~ 2581]

yüzün ağ etmek “Yüzü ak olmak. Bir işi başarıyla neticelendirmek.”

başuñ sağ ola yüceldi külâhuñ
yüzün ağ itdi cengiyle sipâhuñ [48b ~ 1487]

Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinde Atasözleri

ağzı var dili yok “Oldukça sessiz, sakin, kendi halinde, konuşmayıp susan, derdini anlatmayan. Az konuşmak.”

raķīb olur raķībe itden artuķ
itün hod **ağzı var** ise **dili yok** [20a ~ 578]

¹⁰⁰ Tokay, 2020, 60.

¹⁰¹ Tokay, 2020, 60.

¹⁰² Tokay, 2020, 60.

beçini ekine göre biç¹⁰³ “Ne ekersen onu biçersin. Nasıl davranırsan öyle karşılık görürsün.”

ki görüp hâşılıuğ yarın içini

ekine göre biçersin beçini [73b ~ 2318]

cefayı çekmeyen sefayı süremez¹⁰⁴ “Hayatında dert ve sıkıntı çekmemiş olan kişiler rahatlığın, huzurun ve mutluluğun kıymetini pek anlayamazlar.”

çekenler zehr-i zenbūruğ belâsın

sürerler ‘ākıbet baluğ şafâsın [102b ~ 3263]

eylük eyle deñize şal¹⁰⁵ “İyilik et denize at, balık bilmezse Hâlik bilir. Karşılık beklemeden iyilik yapılması anlamına gelir.”

meseldür eylük eyle deñize şal

dem ola ki deminde ire fi’l-hâl [76b ~ 2414]

güç olur tok ağırlamak¹⁰⁶ “Tok ağırlamak güç olur. Karnı tok olanlara yemek beğendirmek kolay değildir. Bunlar, ikram edilen en lezzetli yiyeceklere karşı bile isteksizdirler.”

olar kim hân-ı ni’metden yidiler

güç olur tok ağırlamak didiler [30b ~ 914]

kaçup yağmurdan uğradum toluya¹⁰⁷ “Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak. Güç bir durumdan kurtulmaya çalışırken daha kötü bir durumla karşılaşmak.”

kaçup yağmurdan uğradum toluya

beni yıkmağa tütmişdi toluya [49a ~ 1502]

çayada yuvalansañ yoşuñ bitmez “Yuvarlanan taş yosun tutmaz. Durmadan yer, yurt değıştiren kimse eşya, varlık edinemez (1). Sürekli olarak iş değıştiren kimse başarı elde edemez(2).”

ne bitürdüñ yilüp tağda ovada

yoşuñ bitmez yuvalansañ çayada [73b ~ 2305]

kendü düşen ağlamaz¹⁰⁸ “Kendi davranışı dolayısıyla zarara uğrayan birinin bundan yakınmaya hakkı olmaz.”

niçün bu giryeme ta’ne kılursın

çü kendü düşen ağlamaz bilürsin [17b ~ 498]

kişi kendi giniyle oda düşmez “Kişi ne yaparsa kendine yapar. İyilik yapan iyilik, kötülük yapan kötülük bulur.”

kişi kendi giniyle oda düşmez

belâdan başına gavgâlar üşmez [90a ~ 2862]

kişi tok olsa bilmez aç hâlin¹⁰⁹ “Tok açın halinden anlamaz. Varlıklı olanlar, yoksulların ne büyük geçim sıkıntısı içinde bulduklarını bilmezler. Para, mal gibi şeyleri elde etmiş; açlığını gidermiş ve bunlara doymuş olanlar, yoksulların çektikleri sıkıntıyı, içine düştükleri geçim darlığını anlamazlar.”

¹⁰³ Tokay, 2020, 41.

¹⁰⁴ Tokay, 2020, 48.

¹⁰⁵ Tokay, 2020, 42.

¹⁰⁶ Tokay, 2020, 46.

¹⁰⁷ Tokay, 2020, 59.

¹⁰⁸ Tokay, 2020, 41.

¹⁰⁹ Tokay, 2020, 46.

kişi tok olsa bilmez aç hâlin

ğani fehm eylemez muhtâc hâlin [100b ~ 3205]

ne bilsün sūzişi bî-dâğ olan dil “Kedersiz gönül yanmayı ne bilsin.”

ne bilsün sūzişi bî-dâğ olan dil

ne bilsün nâlişi hem sağ olan dil [100b ~ 3206]

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkıt ne bilir

Mübtelâyı gâma sor kim geceler kaç saat¹¹⁰

“En uzun geceyi gökyüzüyle, yıldızlarla uğraşanlar bilmez. Sen gecelerin kaç saat olduğunu aşk derdine müptela aşkıktan sor” diyen şair, ancak gama tutulmuş gönlün en uzun geceyi bilebileceğini ifade etmektedir.

şakınduk göze çöp düşer¹¹¹ “Sakınılan göze çöp batar. Üzerine çok düşülen, çok korunan, çok esirgenen şeylerin daha çok kazaya uğraması.”

şular kim tu'me-i hikmet yimişler

şakınduk göze çöp düşer dimişler [32a ~ 953]

süni çuvala şıgmamak¹¹² “Mızrak çuvala sığmaz. Herkesin gözü önündeki gerçekler örtbas edilemez.”

bularuñ hâli toldı kıl ü kâle

süni şıgmadı cehdile çuvala [11a ~ 297]

tabl üni hoşdur ırakdan “Davulun sesi uzaktan hoştur. İşin içinde olmayanlar o işi kolay veya kârlı sanırlar.”

Yire ur şöhretüñ tablin kucakdan

Dimişler **tabl üni hoşdur ırakdan** [116b ~ 3713]

umduğun yimez bitürdüğün yir¹¹³ “Misafir umduğunu değil bulduğunu yer. Konuk, ev sahibinin kendisine çok şeyler ikram etmesini bekleyebilir ama ev sahibi ancak evinde olanları ikram edebilir.”

Mesel iden konuğ hakkında hoş dir

Ki **umduğun yimez bitürdüğün yir** [67b ~ 2113]

yirinde ağır olur taş¹¹⁴ “Taş yerinde ağır olur. Kişinin değeri, kendi yerinde, çevresinde bilinir.”

şular kim ni'met-i hikmet yimişler

yirinde ağır olur taş dimişler [73b ~ 2306]

yorğanına göre küsül¹¹⁵ “Yorğanına göre uzatmak. Tasarruflu davranmak, ona göre harcama yapmak.”

şu kim **yorğanına göre küsüldi**

diken de döşenürse rāhat oldı [85b ~ 2711]

¹¹⁰ Beytin şairi hakkında kesin olmayan bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca bk. Uzun, 2015, 365.

¹¹¹ Tokay, 2020, 45.

¹¹² Tokay, 2020, 45.

¹¹³ Tokay, 2020, 43.

¹¹⁴ Tokay, 2020, 46.

¹¹⁵ Tokay, 2020, 47.

Sonuç

Bu çalışma neticesinde Hamdullah Hamdi'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde deyim ve atasözleri tasnif edilmiş olup, 153 deyim ve 16 atasözü tespit edilmiştir. Tespit edilen 153 deyim mesnevide kullanım sıklığı açısından şu şekilde değerlendirilebilir: Baş açmak (6), dil uzatmak (3), göziği açmak (3), kan dökmek (3), ümidi kesmek (3), yüz tutmak (3), baş egmemek (2), başından gitmemek (2), cân virmek (2), söze incü düzmek (2), yıl gibi esmek (2), yüz virmek (2). Kalan deyimler ise mesnevide birer kez kullanılmıştır. Buna göre Hamdullah Hamdi sıklıkla “büyük bir istekle dua etmek.” manasında kullandığı “baş açmak” deyimini ile birlikte aslında Leylâ vü Mecnûn mesnevisinin tasavvufi bir metin olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Tespit edilen deyimlerin çoğunluğunun *baş*, *dil*, *göz*, *yüz* gibi organ adlarıyla kurulmuş deyimler olduğu söylenilebilir. Organ adlarıyla kullanılan bu deyimler bir şahsa karşı takınılan tutum ya da bir tavrın mecazlı anlatımını karşılamaktadır. Bu deyimler şu şekilde tasnif edilebilir:

Eserde “ayak” kelimesinin kullanıldığı iki deyim tespit edilmiştir: Ayağa düşmek, ayağına yüz sürmek.

Eserde “bağır” kelimesinin kullanıldığı iki deyim tespit edilmiştir: Bağrın delmek, bağrına taş basmak.

Eserde “baş” kelimesinin kullanıldığı on bir deyim tespit edilmiştir: Baş açmak, baş egmemek, baş koymak, baş salmak, baş vermek, başa gelmek, başını ortaya koymak, başını alıp kaçmak, başından gitmemek, alıp başını gitmek, yoluna baş koymak.

Eserde gönül manasında “dil” kelimesinin kullanıldığı üç deyim tespit edilmiştir: Dil yakmak, dil yıkmak, dilden saçılmak.

Eserde organ adı olarak “dil ” kelimesinin kullanıldığı iki deyim tespit edilmiştir: Diline düşmek, dili dolaşmak.

Eserde “diş” kelimesinin kullanıldığı bir deyim tespit edilmiştir: Diş bilemek.

Eserde “el” kelimesinin kullanıldığı üç deyim tespit edilmiştir: El götürmek, el üstünde tutmak, el gibi görmek.

Eserde “gönül” kelimesinin kullanıldığı dokuz deyim tespit edilmiştir: Gönlünü derde çekmek, gönülünü kesmek, gönülü kararmak, gönülü dolmak, gönülünü açmak, gönülüne güç gelmek, gönülünü almak, gönül vermek, gönül yakmak.

Eserde “göz” kelimesinin kullanıldığı sekiz deyim tespit edilmiştir: Göz açmak, gözüne toz görünmek, gözünü uyku almak, gözü gibi sakınmak, gözü kulağı ecelde olmak, gözü yollarda kalmak, gözünü budaktan sakınmamak, gözünü açmak.

Eserde “kafa” kelimesinin kullanıldığı bir deyim tespit edilmiştir: Kafa tutmak.

Eserde “kalp” kelimesinin kullanıldığı bir deyim tespit edilmiştir: Kalbi açılmak.

Eserde “yürek” kelimesinin kullanıldığı dört deyim tespit edilmiştir: Yüreği oynamak, yüreği tazelenmek, yürekte yanmak, yürekler oynatmak.

Eserde “yüz” kelimesinin kullanıldığı yedi deyim tespit edilmiştir: Yüz çevirmek, yüz suyunu saçmak, yüz tutmak, yüz vermek, yüzü sararmak, yüzünü döndürmek, yüzü ağ etmek.

Mesnevide tespit edilen ve sıklıkla kullanılan deyimlerin çoğu- alıp başını gitmek, bağrına taş basmak, baş açmak, baş egmemek, can vermek, dil uzatmak, kan dökmek, ümidi kesmek, yaka yırtmak, yel gibi esmek, yollarını gözlemek, yüz tutmak, yüz vermek gibi- günümüz Türkçesinde varlığını devam ettirmektedir. Bu değerlendirme mesnevide tespit edilen 16 atasözü için de yapılabilir. Ağzı var dili yok, iyilik yap denize at, tok ağırlamak güç olur, yağmurdan kaçıp doluya tutulmak, tok açın halinden ne anlar, taş yerinde ağırdır gibi atasözleri günümüz Türkçesinde de kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde biri olan Leylâ vü Mecnûn mesnevisinin deyim ve atasözleri varlığı gün yüzüne çıkarılmıştır. Mesnevide olan deyim ve atasözleri, eserin mecazi söyleyişler bakımından oldukça zengin olduğunun ve çekici bir anlatıma sahip olduğunun, “az söz ile çok şey anlatma” yetisiyle esere estetik özellik kazandırdığının göstergesidir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminden günümüze değin Türkçenin ses özellikleri açısından değişimini göz önüne aldığımızda deyim ve atasözlerinin Hamdullah Hamdi'nin Leylâ vü Mecnûn'unda yazılışı biraz da olsa farklıdır, bu fark doğal bir sürecin gereğidir.

Hamdullah Hamdi'nin Leylâ vü Mecnûn'u tasavvufî bir aşk hikâyesi olması yanında bünyesinde barındırdığı canlılığını yitirmemiş atasözleri ve deyimler sayesinde Türk dilinin ne denli büyük bir hazine olduğunu gösteren eseridir.

Kaynakça

- Aksan, D., Türkçenin Sözcükleri, Ankara: Engin Yayınevi, 2004.
- Aksoy, Ö. A., Deyimler Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları, 1984.
- Ateş, B., Necati Bey Divanı'ndaki Atasözleri ve Deyimlerin Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alma Durumlarının İncelenmesi, Burdur: Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2018.
- Averbek, G. D., Leylâ vü Mecnûn-Hamdullah Hamdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Gökdayı, H., Türkçede Kalıp Sözcükler, İstanbul: Kriter Yayınları, 2020.
- Kaya, B. A., "Azmi-zade Haleti Divanı'nda Atasözleri Ve Deyimler". Türk Dünyası Araştırmaları, 118 (1999), 149-168.
- Korkmaz, Z., Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları, 1992.
- Özdemir, V., Hamdullah Hamdi Divanı [Hayatı Edebi Şahsiyeti ve Divanın Tenkidli Metni], Elazığ: Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Öztürk, T., "Hamdullah Hamdi'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi [Bağlamsal Dizin Ve İşlevsel Sözlük]", Eskişehir: Doktora Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Öztürk, Z., "Hamdullah Hamdi". TDV İslâm Ansiklopedisi, 15 (1997), 452-454.
- Öztürk, Z., "Süheylî Divanı'nda Atasözleri Ve Deyimler". Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 66 (2018), 460-499.
- Özyıldırım, A. E., Hamdullah Hamdi Divanı Tenkidli Metni, Ankara: Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Sinan, A. T., "Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (2008), 91-98.
- Şener, H., Akşemseddin-zade Hamdullah Hamdi Divanı Tahlili, Elazığ: Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Tokay, Y., Tanıklarıyla Harezmi Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler, Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Toprak, B., Yunus Emre Divanı, Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2006.
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük.
- Uzun Ş., "Klasik Türk Şiirinde Şeb-i Yeldâ". Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 34 (2015), 353-370.
- Üstün, M. C., Hamdullah Hamdi'nin Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisi [Gramer-Metin-Dizin]", Erzurum: Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Vardar, B., Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları, 1980.
- Yazıcı, N., Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Yurtbaşı, M., Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 2013.